

Науковий Вісник

№ 1 (92)
лютий
2019

Серія
«Економічні
науки»

ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

ЗБІРНИК * ВИХОДИТЬ 6 РАЗІВ НА РІК * ЗАСНОВАНИЙ У БЕРЕЗНІ 2000 р.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЗБІРНИКА

Головний редактор **О. О. Нестуля**, доктор історичних наук, професор, ректор Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» (ПУЕТ).

Заступники головного редактора: **Н. С. Педченко**, доктор економічних наук, професор, перший проректор ПУЕТ.

С. В. Гаркуша, доктор технічних наук, доцент, проректор з наукової роботи ПУЕТ.

Відповідальний редактор **В. В. Карцева**, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та банківської справи ПУЕТ.

Відповідальний секретар **О. М. Зінченко**, кандидат економічних наук, науковий співробітник НІЦОІНІОБГ ПУЕТ.

Технічний секретар **Г. О. Соболев**, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту ПУЕТ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

Н. Асалос, д. е. н., професор Університету «Овідус», Румунія;

С. А. Башева, д. е. н., професор Університету національного та світового господарства, Болгарія;

Д. Валенсія, д. е. н., професор Університету «Овідус», Румунія;

О. В. Виноградова, д. е. н., професор Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського;

М. Гелашвілі, д. е. н., доцент Сухумського державного університету, Грузія;

В. В. Гончаренко, д. е. н., професор ПУЕТ;

А. А. Джабборов, д. е. н., професор Таджикиського державного університету комерції, Таджикистан;

В. П. Дубішев, д. е. н., професор Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка;

С. Б. Єгоричева, д. е. н., професор ПУЕТ;

О. О. Ємець, д. ф.-м. н., професор ПУЕТ;

В. В. Іванова, д. е. н., професор ПУЕТ;

Н. В. Карпенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

Л. М. Колечкіна, д. ф.-м. н., професор ПУЕТ;

Б. Я. Кузняк, д. е. н., професор Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

С. М. Лебедєва, д. е. н., професор Білоруського торгово-економічного університету споживчої кооперації, Білорусь;

Ю. Г. Лисенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

В. І. Ляшенко, д. е. н., професор Інституту економіки промисловості Національної академії наук України;

А. А. Мамасидиков, д. е. н., професор Університету економіки та підприємництва, Киргизія;

М. В. Макарова, д. е. н., професор ПУЕТ;

М. М. Мятівіч, д. е. н., професор Готельно-освітнього центру Чорногорії, Чорногорія;

С. А. Омурзаков, д. е. н., професор Університету економіки та підприємництва, Киргизія;

С. С. Ніколенко, д. е. н., професор ПУЕТ;

І. П. Отенко, д. е. н., професор Харківського національного економічного університету;

А. О. Пантелеймоненко, д. е. н., професор ПУЕТ;

В. І. Перебийніс, д. е. н., професор ПУЕТ;

Р. Расинська, д. е. н., професор Академії готельного бізнесу та громадського харчування в Познані, Польща;

М. С. Рогоза, д. е. н., професор ПУЕТ;

А. А. Роскладка, д. е. н., доцент КНТЕУ;

Н. О. Роскладка, д. е. н., професор КНТЕУ;

О. Г. Сімеонов, д. е. н., професор Університету національного та світового господарства, Болгарія;

Г. П. Скляр, д. е. н., професор ПУЕТ;

Б. В. Сорвіров, д. е. н., професор Гомельського державного університету імені Франциска Скорини, Білорусія;

С. Д. Стоянов, д. е. н., професор Університету національного та світового господарства, Болгарія;

Л. Такаландзе, д. е. н., професор Сухумського державного університету, Грузія;

К. Ш. Токтомаматов, д. е. н., професор Університету економіки та підприємництва, Киргизія;

С. Хабібов, д. е. н., професор Таджикиського державного університету комерції, Таджикистан;

М. Хубуа, д. е. н., доцент Сухумського державного університету, Грузія;

О. В. Чернявська, д. е. н., професор ПУЕТ;

Л. О. Шавга, д. е. н., професор Кооперативно-торгового університету, Молдова;

М. М. Шаріпов, д. е. н., професор Таджикиського державного університету комерції, Таджикистан;

Л. М. Шимановська-Діанич, д. е. н., професор ПУЕТ;

О. В. Шкурупій, д. е. н., професор ПУЕТ.

«Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») входить до «Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» (пройшов перереєстрацію 21.12.2015 року). Свідчення про державну реєстрацію «Наукового вісника Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») КВ № 17165-5935 ПР видане 12.10.2010 р. Міністерством юстиції України.

Номер затверджено на засіданні вченої ради Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», протокол № 1 від 23 січня 2019 р.

«Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») індексується в наукометричній базі **Index Copernicus** (ICV 2018: 62.16)

До уваги читачів: електронний варіант збірника «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки»)

ISSN:2409-6873 розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі «Наукова періодика України»:

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html

Сайт збірника «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки») <http://journal.puet.edu.ua/index.php/nven>

Відповідальна за випуск видання В. В. Карцева.

Випусковий редактор М. П. Гречук.

Літературний редактор В. Л. Яременко.

Верстання Т. А. Маслак.

Дизайн обкладинки Є. А. Деркач.

За точність цифр, географічних назв, власних імен, бібліографії, цитат та іншої інформації відповідає автор.
Редакція не завжди поділяє погляди авторів.
Матеріали друкуються мовою оригіналу.
У разі передрукування посилання на «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» обов'язкове.

Адреса редакції,
видавця та виготовлювача:
36014, м. Полтава, вул. Ковалія, 3,
к. 115. Тел. (0532) 563703, 502481
факс: (0532) 500222

© Вищий навчальний заклад
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки
і торгівлі», 2019

ЗМІСТ

Вимоги до авторських рукописів..... 5

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

Орлик М. В.

Еволюція лихварства в наддніпрянській Україні
(друга половинна XVIII – початок XX ст.) 6

**ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ
ПІДПРИЄМСТВОМ**

Педченко Н. С., Шимановська-Діанич Л. М.

Концептуальні підходи до управління
ефективністю формування й результативністю
використання потенціалу розвитку підприємств
та організацій споживчої кооперації 15

Педченко Н. С., Стрілець В. Ю.

Інтегральна оцінка збалансованості
взаємовідносин держави та суб'єктів
малого бізнесу в контексті забезпечення
інтересів розвитку 25

Леонов С. В., Бойко А. О., Миненко С. В.

Систематизація та характеристика
існуючих схем легалізації доходів,
отриманих незаконним шляхом 35

**ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА
ТА СТРАХУВАННЯ**

Сидоренко-Мельник Г. М., Карцева В. В.

Маркери стійкого фінансового
розвитку підприємства 46

Прасолова С. П.

Системний ризик банківського
сектору України: оцінка основних
джерел, чинників, наслідків та
напрямів регулювання 54

Кулікова Є. О.

Аналіз та дієвість пенсійних
реформ в Україні 64

**БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК,
АНАЛІЗ ТА АУДИТ**

Кулик В. А., Любимов М. О., Тягнирядно Л. Л.

Принципи обліку: стан та
перспективи розвитку 71

**ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Герасимов О. К.

Аналіз основних тенденцій динаміки
ефективності промисловості України
в маркетинговому аспекті в умовах
активізації інтеграційних процесів 77

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА
МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

Шабельник Т. В.

Особливості попиту світового
фармацевтичного ринку 84

Присяжнюк Ю. І., Трофимчук А. П.

Екологічна складова економічних моделей
розвитку країн Східної Азії 90

МАРКЕТИНГ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

Заруба В. Я., Парфентенко І. А.

Значення маркетингових досліджень у
діяльності підприємств b2c сектору 97

ЕКОНОМІКА СФЕРИ СЕРВІСУ

Скляр Г. П., Дробіш Л. В., Прокопенко І. Р.

Міждисциплінарний підхід у
постнеокласичних наукових
дослідженнях туризму 108

СОДЕРЖАНИЕ**БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ,
АНАЛИЗ И АУДИТ****Требования к авторским рукописям..... 5****Кулик В. А., Люмимов М. О., Тягнирядно Л. Л.**
Принципы учета: состояние и
перспективы развития .....71**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ****ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
НАЦИОНАЛЬНЫМ ХОЗЯЙСТВОМ****Орлик М. В.**Эволюция ростовщичества в
Приднепровской Украине (вторая
половина XVIII – начало XX в.) .....6**Герасимов А. К.**Анализ основных тенденций динамики
эффективности промышленности Украины
в маркетинговом аспекте в условиях
активизации интеграционных процессов .....77**ЭКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
ПРЕДПРИЯТИЕМ****МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ
ОТНОШЕНИЯ****Педченко Н. С., Шимановская-Дианич Л. М.**Концептуальные подходы к управлению
эффективностью формирования и
результативностью использования потенциала
развития предприятий и организаций
потребительской кооперации .....15**Шабельник Т. В.**Особенности спроса мирового
фармацевтического рынка .....84**Педченко Н. С., Стрилец В. Ю.**Интегральная оценка сбалансированности
взаимоотношений государства и субъектов
малого бизнеса в контексте обеспечения
интересов развития .....25**Присяжнюк Ю. И., Трофимчук А. П.**Экологическая составляющая экономических
моделей развития стран Восточной Азии .....90**Леонов С. В., Бойко А. А., Миненко С. В.**Систематизация и характеристика
существующих схем легализации доходов,
полученных незаконным путем .....35**МАРКЕТИНГ И
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО****Заруба В. Я., Парфентенко И. А.**Значение маркетинговых исследований в
деятельности предприятий b2c сектора .....97**ФИНАНСЫ, БАНКОВСКОЕ ДЕЛО
И СТРАХОВАНИЕ****ЭКОНОМИКА СФЕРЫ СЕРВИСА****Сидоренко-Мельник А. Н., Карцева В. В.**Маркеры устойчивого финансового
развития предприятия .....46**Скляр Г. П., Дробыш Л. В., Прокопенко И. Р.**Междисциплинарный подход в
постнеклассических научных
исследованиях туризма .....108**Прасолова С. П.**Системный риск банковского сектора
Украины: оценка основных источников,
факторов, последствий и направлений
регулирувания .....54**Куликова Е. А.**Анализ и действенность пенсионных
реформ в Украине 64

CONTENTS

Author's texts requirements 5

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Orlyk M.

The evolution of usury in the Dnieper Ukraine (second half of the XVIII – beginning of the XX century) 6

ECONOMICS AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Pedchenko N., Shimanovsky-Dianich L.

Conceptual approaches to manage effectiveness of formation and result of use the potential of development for enterprises and organizations of consumer cooperation 15

Pedchenko N., Strilets V.

Integral assessment of the balance of relations between the state and small business in the context of ensuring the interests of development 25

Lyeonov S., Boyko A., Mynenko S.

Systematization and characterization of existing schemes of legalization of proceeds received illegally 35

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Sydorenko-Melnyk H., Kartseva V.

Markers of sustainable financial development of the enterprise 46

Prasolova S.

Systemic Risk of the Ukrainian Banking Sector: Estimation of Key Sources, Factors, Consequences and Directions of Regulation 54

Kulikova E.

Analysis and effectiveness of pension reforms in Ukraine 64

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Kulyk V., Lubimov M., Tiahnyriadno L.

Principles of accounting: state and development prospects 71

ECONOMY AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

Gerasymov O.

Analysis of the main trends of the efficiency of the industry of Ukraine in the conditions of active integration processes 77

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Shabelnyk T.

Demands features of world pharmaceutical market 84

Prysiashniuk Y., Trofymchuk A.

Ecological component of economic models of eastasia countries development 90

MARKETING AND ENTREPRENEURSHIP

Zaruba V., Parfentenko I.

The importance of marketing research in the activities of b2c sector 97

SERVICE ECONOMY

Skliar G., Drobysh L., Prokopenko I.

Interdisciplinary approach in post-non-classical scientific researches of tourism 108

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» продовжує видання збірника «Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі» (Серія «Економічні науки»). Запрошуємо науковців і спеціалістів-практиків до участі в ньому.

Робочі мови: українська, російська, англійська.

Тематичні розділи збірника:

- Економічна теорія та історія економічної думки.
- Економіка й управління підприємством.
- Фінанси, банківська справа та страхування.
- Бухгалтерський облік, аналіз та аудит.
- Економіка й управління національним господарством.
- Світове господарство та міжнародні економічні відносини.
- Математичні методи, моделі й інформаційні технології в економіці.
- Демографія, економіка праці, соціальна економіка й політика.
- Економіка сфери сервісу.
- Маркетинг та підприємництво.
- Освітня діяльність.

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ РУКОПИСІВ

До друку приймаються наукові статті, які відповідають профілю збірника, є оригінальними та правильно оформленими. Структура статті (відповідно до вимог Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1) повинна містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Крім того, обов'язковими елементами статті мають бути:

1. **Індекс УДК** (універсальний десятковий класифікатор) слід розмішувати перед заголовком статті, окремим рядком, у правому верхньому куті. Індекс УДК визначає автор.

2. **Заголовок статті** має бути лаконічним. У назві бажано не використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру. Не приймаються заголовки, що починаються зі слів «До питання...», «Деякі питання...», «Дослідження питання...», «Матеріали до вивчення...» тощо. Заголовок слід подавати українською, російською, англійською мовами.

3. **Відомості про автора (авторів)** подавати англійською, українською, російською мовами, вмішувати після назви статті ініціали та прізвище, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи.

4. **Анотацію** подавати українською, російською, англійською мовами з повним бібліографічним описом статті та ключовими словами, незалежно від того, якою мовою написаний матеріал (шрифт Times New Roman № 10, слід розмішувати безпосередньо перед основним текстом, виділяти в окремий абзац із відступом 15 мм). Загальні вимоги: рекомендований середній обсяг становить 150–200 слів. Структура: предмет, мета дослідження; методи проведення дослідження; результати дослідження; висновки.

5. **Ключові слова** (6–7) подавати українською, російською, англійською мовами.

6. **Перелік використаних джерел** подавати мовою оригіналу відповідно до чинних вимог (бюлетень ВАК № 5 2009 р.) та у **транслітерації латиницею**, що необхідно для відстеження цитувань. На всі літературні джерела у статті слід робити посилання.

Обсяг статті – 15–20 тис. знаків (10–12 сторінок). Статті ж більшого обсягу публікуються із продовженням. **Текст** (кегель 14, Times New Roman, інтервал – 1,5) друкувати з одного боку аркуша. Верхнє, нижнє та лівє поле – 20 мм, правє – 15 мм. Один надрукований рядок оригіналу повинен містити 60±2 знаки, урахуваючи пробіл між словами (один пробіл – один знак). **Таблиці** в тексті необхідно робити в Excel або Word без заливання і розмішувати або в тексті статті, або на окремих сторінках у тій послідовності, у якій на них є посилання. **Формули** й символи, які в них входять і згадуються в тексті, набирати тільки в редакторі формул Microsoft Equation. **Рисунки** слід подавати в чорно-білому (B/w) форматі та форматах WMF (створені безпосередньо в Word або збережені у вказаному форматі й обов'язково згруповані), BMP або PCX і вмішувати в кадр. Ілюстрації, діаграми, схеми, таблиці повинні бути чорно-білого кольору. Зіскановані рисунки мають бути відредатовані та відповідати вказаним вимогам. Рисунок розташовувати після посилання на нього в тексті статті, він повинен мати номер і назву.

Приклад оформлення статті та вимоги подано на сайті університету: www.puet.edu.ua (вкладка «Наука»).

До статті необхідно додавати заявку на розміщення статті (відомості про авторів трьома мовами) та рецензію доктора наук.

Контактна інформація

Україна, 36000, Полтава, вул. Коваля, 3, к. 221. Тел. (0532) 509169

Зінченко Олена Миколаївна, відповідальний секретар.

elenazinchenko83@gmail.com (для подачі матеріалів в електронному вигляді)

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 336.77.01

ЕВОЛЮЦІЯ ЛИХВАРСТВА В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИННА XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

М. В. ОРЛИК

(Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький)

Анотація. Метою статті є дослідження проблеми лихварства в Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII – на початку XX ст. та аналіз наукової спадщини тогочасних економістів щодо питань надання кредитів приватними особами. **Методика дослідження.** Для вирішення поставлених у статті завдань застосовано загальнонаукові (аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення) та спеціальні (діахронний (періодизації), порівняльний, ретроспективний, історико-типологічний та економічного аналізу) методи наукового дослідження. **Результати.** Аналіз історичного досвіду лихварського кредитування дозволив установити передумови його виникнення та можливі напрями його розвитку. **Практична значущість результатів дослідження.** У статті досліджено та проаналізовано погляди економістів XVIII–XIX ст. на проблеми лихварства та кредитування загалом, звернуто увагу на їхні рекомендації щодо поліпшення кредитної системи. Досліджено основні економічні, історичні й суспільні умови розвитку лихварства та їхня роль у кредитній системі Російської імперії. Визначено та проаналізовано основні проблемні аспекти лихварських кредитів.

Ключові слова: гроші, кредитна система, кредит, кредитодавець, лихвар, позика, позичальник.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Сучасна світова практика свідчить про те, що позикові кошти сьогодні можна отримати від різноманітних фінансових установ, зокрема: банків, різного роду комерційних і некомерційних мікрофінансових організацій, незалежних інвестиційних товариств, ломбардів, а також фізичних осіб. Проте, ці інституції не є чимось новим, коли мова йде про функціонування фінансового ринку. Так, наприклад, перші згадки про лихварів на території сучасної України

сягають часів Київської Русі. Однак проблема ролі лихварства в розвитку економіки окремих регіонів, як і методи державного регулювання лихварства, потребує більш глибокого дослідження. Особливу увагу слід звернути на аналіз праць представників економічної думки щодо лихварства та середовища його існування в досліджуваній період [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти теорії кредитування та лихварства у XVIII–XIX ст. представлені в наукових працях відомих дослідників теорії фінансів та кредиту А. Сміта [20], М. Бунге [1],

І. Вернадського [2], М. Туган-Барановського [21], М. Чулкова [28].

Значний доробок у дослідження проблеми середовища, у якому існувало лихварство, зробили такі вчені: І. Гіндін [4], В. Кириченко [8], І. Новікова [9], О. Донік [6], В. Орлик [12; 14] та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження проблеми лихварства в Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII – на початку XX ст. у контексті економічної думки сучасників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З точки зору економічної теорії у другій половині XVIII – на початку XX ст. позика, що була надана не у вигляді інвестицій, однозначно шкідлива й марнотратна. А. Сміт у своїй праці «Добробут націй. Дослідження про природу добробуту націй» [20] схвально ставиться до позик, направлених на підвищення ефективної роботи підприємства позичальника. При цьому автор виділяв в окрему групу привілейоване населення, яке мало власні землі, оскільки останні в разі виникнення труднощів із сплатою позики могли розрахуватися заставним майном. У Наддніпрянській Україні такими верствами населення в дореформений період були поміщики та козацтво. Так, професор І. Пустовійт зазначає, що лихварство було характерним явищем для цього історичного періоду, яке стосувалося не лише міщан чи поміщиків, а й козацтва [17, с. 124]. Пореформений період (реформи 1860-х років) значно розширив поле діяльності лихварів, оскільки включив до числа землевласників окремих селян [15].

Важко переоцінити значний внесок професора М. Бунге в розвиток української економічної науки XIX ст. Значне місце серед його робіт займають дослідження теорії кредиту та кредитних відносин, у тому числі й ломбардних кредитів (позик). У своїй праці «Теорія кредиту» [1] він зазначає, що розвиток кредитних відносин, у першу чергу, вигідний державі, оскільки це поживляє економіку. А кредитні взаємини, на переконання вченого, не повинні бути без винагороди кредитором. Умовно цю винагороду М. Бунге розділяє на три складові частини: реалізація кредиту; сплата за страхування можливих ризиків, пов'язаних із виданим кредитом; винагорода за користування грошовим капіталом [1].

Цими складовими винагороди М. Бунге пояснював, що «смешивание процентов с премией застрахования объясняется тем, что премия редко является чем-то отдельным и выражается обыкновенно подобно плате за пользование капиталом в своих долях. Ростовщик, который отдает свой капитал за 10, 15, 20 и 24 процента, выручает в этих процентах и премию застрахования, которая должна вознаграждать ему все потери по кредитным операциям» [1, с. 20]. У свою чергу, низькі процентні ставки в банках учений пояснював тим, що основний капітал, виданий банком, сам по собі йому не належить. Банк у цьому випадку виступає в ролі надійного посередника, що отримує гроші на зберігання під 1 % річних і може надавати кредити під 4 % річних, ризикуючи лише своєю репутацією [1, с. 38].

Важливий внесок у розвиток української школи економічної думки зробив І. Вернадський. У контексті проблем пореформеного селянства вчений відстоював праві економічні погляди на проблему майбутнього українського села. Передусім, І. Вернадський виділяв право власності на землю як один із стимулів у розвитку тогочасного селянського (фермерського типу) господарства. Учений також не погоджувався із твердженням про те, що общинний спосіб землеробства може мати позитивний характер у довгостроковій перспективі, оскільки це накладало обмеження на право власності [2, с. 344–345]. Вільний ринок землі та гарантії права власності в довгостроковій перспективі, на думку дослідника, не лише робили селянство менш депресивною верствою населення, а й відкривали можливість селянству отримувати «дешевші» кредити шляхом мінімізації ризиків із боку кредиторів під час укладання договорів.

У Наддніпрянській Україні до виникнення перших банківських установ існував величезний дефіцит на ринку кредитування [16], чим не могли не скористатися особи, які мали вільний «грошовий капітал». Так, не лише власники заїжджих дворів, корчмарі та поміщики надавали позики під відсотки. У середовищі українського козацтва було чимало підприємливих старшин, які давали в борг не лише гроші, а й горілку, беручи під заставу козацьке нерухоме майно [17, с. 128]. Користуючись скрутним становищем незаможного козацтва, представники старшини надавали позики під

майбутній урожай: «Денег руб. шесть, на кой деньги, до отдачи оных, собственную ниву... отдаю во владение прийдучого 1758 года до снятия с поля хлеба показанному атаману городовому Федору Пустовойту. По прошествии же того срока показанные 6 руб. деньги ежели б зачим не имел отдать, то ту заставную ниву мною по оценке ему ж пану атаману в продажу пустил» [17, с. 124].

Значний період часу царат не надавав особливого значення питанню регулювання кредитної діяльності та пошуку шляхів подолання дефіциту на ринку кредитних послуг. Ці фактори сприяли зростанню кредитних ставок, а іноді навіть призводили до шахрайських дій із боку кредиторів [11, с. 87–104]. Першим кроком для вирішення цієї проблеми в Російській імперії стало прийняття Указу «Про заснування Державного позикового Банку та видачі з нього грошей і про покарання за лихварство» від 13 травня 1754 р. № 10235. Цим указом де-юре обмежувались права лихварів на справедливу відсоткову ставку, що мало б ліквідувати цей вид діяльності, на заміну якому мав прийти Державний банк. Головним профілем банку стало надання позик на суму від 500 до 10 000 руб. строком до одного року [16, с. 76–77]. Проте важливим було також і те, що лихварство, попри обмеження, не зазнало особливих змін до 1837 р., оскільки в законодавстві не було закріплено поняття того, що слід розуміти під терміном «ростовщик» і не було розроблено чіткого механізму покарання за «нецивілізоване» лихварство. До правового поля термін «лихварство» як «позикодавець» увійшов у 1837 р. із виданням «Зводу законів цивільних» [19, с. 146], у якому у ст. 2020 указувалося, що «заимодавцам дозволяется брать рост с капитала, отданного в долг, но не свыше шести процентов на сто в год, и запрещается постановлять, что на сей капитал проценты будут сложные, т. е. включать в заемное обязательство условия о платеже процентов на проценты». Також у ст. 2021 наголошувалося, що «взимание роста в количестве свыше законного именуется лихою», каралось штрафними санкціями в потрібному розмірі за умови, що «лихва» була виявлена вперше, а якщо порушення повторювалося – тюремним ув'язненням на 1 рік і 4 місяці [6]. Однак, попри намагання з боку держави побороти таке явище, як лихварство, воно продовжувало іс-

нувати, про що свідчать як архівні документи, так і згадування про них у тогочасній художній літературі.

Оскільки лихварство було невід'ємною частиною суспільного життя в Російській імперії, то образ лихваря в літературі XIX ст. став віддзеркаленням ставлення суспільства до представників цього виду діяльності. Образ лихваря з'являється у творах багатьох тогочасних письменників та поетів. О. Пушкін пише про лихварів: «И лопал на огне печеный ростовщик. А я: «Поведай мне: в сей казни что сокрыто?» Вергилий мне: «Мой сын, сей казни смысл велик: одно стяжание имел всегда в предмете, жир должников своих сосал сей злой старик» [18, с. 348]. М. Гоголь описував дрібних лихварів: «Эти небольшие ростовщики бывают в несколько раз бесчувственней всяких больших, потому что возникают среди бедности и ярко выказываемых нищенских лохмотьев, которых не видит богатый ростовщик, имеющий дело только с приезжающими в каретах. И потому уже слишком рано умирает в душах их всякое чувство человечества» [5, с. 55]. Т. Г. Шевченко в поемі «Сон» теж згадує лихварів, надаючи професії негативного забарвлення [3, с. 13]. Ф. Достоевський у романі «Злочин та покарання» зображує лихваря в образі бабки «процентщицы», «я бы эту проклятую старуху убил и ограбил, и уверяю тебя, что без всякого зазору совести» [7, с. 57]. Головний герой роману у трактирі пояснює, що гроші, які має ця бабця, могли б допомогти багатьом людям, натомість вони лише примножують її статки. Як бачимо, образ лихваря в ті часи мав досить негативний характер, уособлюючи людину, яка наживається на чужому горі, керуючись своїми монопольними правами на надання кредитних послуг, вимагаючи кабальні умови, які заводили позичальників через їх малу освіченість або погану фінансову грамотність, фактично, у боргове рабство.

Незважаючи на тиск із боку держави, лихварська справа продовжувала процвітати в Російській імперії, зокрема й у Наддніпрянській Україні. У Центральному державному історичному архіві України в м. Київ збереглися справи у вигляді матеріалів слідства й доноси на лихварів із рішеннями судів по них. У справі про зловживання правами в м. Заславль єврея І. Барабана вказувалося, що цей лихвар зі своїм сином надавали позики з фіксова-

ною щомісячною комісією 2 % від початкової суми кредиту. У договорі вони прописували й суму мінімального платежу на погашення тіла кредиту, яка становила 0,3 % на місяць [22, арк 3–5 зв.]. Окрім високих процентів, цю сім'ю лихварів запідозрили й у можливих махінаціях із заставним майном. Так, позичальник для отримання позики в 1 000 руб. заклав млин і застрахував його. У разі неповернення коштів, компенсацію мав би отримати кредитор. Однак через деякий час кредитор наполіг на зміні заставної нерухомості. За умовами нового договору заставою за цим кредитом став маєток (вартість 9 000 руб.), але постраждалий не анулював страховий договір на раніше закладений млин. У результаті після пожежі на млині потерпілий збанкрутував, а лихвар, у свою чергу, отримав виплату за цей млин за страховкою (4 500 руб.), а також продав маєток за 3 800 руб., у результаті чого його прибуток становив 680 % [22, арк 4–4 зв.].

Про надвисокі прибутки йдеться у слідчій справі про євреїв лихварів, які мешкали в м. Київ. Так, зокрема, Л. Ашкеназі та В. Рубінштейн надавали кредитні послуги Н. Століпину та дворянину П. Ергину. Останньому Ашкеназі надав позику в розмірі 7 000 руб., із якої отримав прибутку 27 000 руб. [23, арк. 42–44].

Цікавим також є факти рекламування лихварських організацій у пресі, навіть незважаючи на сувору заборону лихварства в Російській імперії. Так, 1866 р. Одеську жандармерію зацікавила реклама, у якій йшла мова про надання позик у розмірі 10 % на місяць під заставу майна (яке, як установило слідство, оцінювалося в 3–4 рази дешевше ринкових цін) у так званий «ломбардний кредит» [24]. Завдяки цій рекламі жандармерія встановила осіб, які надавали позики, та припинила діяльність ломбарду.

Розуміння безперспективності боротьби з лихварством, а можливо, і усвідомлення дефіциту на ринку споживчого та «дрібного кредиту» спричинили пом'якшення законодавства щодо лихварського ремесла відповідно до Указу «Об изменении постановлений об узаконенном росте» від 6 березня 1879 р. № 59370 [10]. Цим указом дозволялося вільно встановлювати відсоткову ставку за взаємною згодою сторін. У разі, якщо процентна ставка не була зафіксована в договорі, то вважалося, що позика надана під 6 % річних. Також цей указ давав право позичальнику повернути борг через

6 місяців, незалежно від терміну кредитування в договорі. Отже, в указі були максимальні враховані як інтереси позичальників, так і позикодавців. З одного боку, мінімізувалися ризики для позикодавця, який міг залежно від різних факторів обирати як модель нарахування відсотків, так і саму відсоткову ставку. З іншого боку, через встановлення терміну в півроку для дострокового погашення кредиту позикодавець гарантовано зміг отримати прибуток від договору кредитування та покрити супутні витрати, пов'язані із процесом кредитування. Шляхом детінізації лихварства вигоду отримував і безпосередньо позичальник, оскільки ринок кредитних послуг став відкритим, а відтак, в умовах конкурентної боротьби за клієнта стабілізувалася і кредитна ставка. Та, незважаючи на те, що російський уряд де-факто делегував регулювання лихварства ринку, усе ж у разі виявлення зловживань залишав за собою право на покарання. З архівних документів можна простежити певну закономірність щодо громадського покарання за здириницьку політику окремих лихварів, яким заборонялося жити в певних містах.

Про можливі масові зловживання із закладним майном йдеться у «Справі за скаргою селянина м. Торговиця Уманського повіту Тимофія Осадчого на єврея того ж містечка Іцка Заліса, який займався лихварством» [25]. Генерал-губернатору доповідали про те, що І. Заліс займався лихварством на непрозорих умовах з елементами шахрайства, одночасно наводився перелік 15 осіб потерпілих від його злочинних дій із заставним майном. У справі було вказано, що кредитор надавав договір, розписки та виписки за рахунками єврейською мовою, а переклад договору викладав позичальникам лише усно у викривленій формі. Але вину лихваря довести було складно й, щоб уникнути подальшої ескалації та можливих громадських заворушень, було прийнято рішення про заборону І. Залісу та його сину жити й з'являтися в м. Торговиця. Подібні зловживання були непоодинокими [26].

Слід також зазначити, що попри негативне відношення суспільства до лихварів в аспекті формування доказової бази для прийняття рішення, слідство ставилося до лихварів неупереджено [22, 27]. Зокрема, у справі за колективною скаргою п'ятьох спадкоємців Шульгіних про захоплення євреєм Вольфом Черняв-

ським нерухомої власності, яка залишалася після смерті їхнього батька [27]. У цій скарзі сім'я Шульгіних повідомляла про те, що лихвар В. Чернявський намагається виселити їх з успадкованого маєтку. Разом із тим спадкоємці не спростовують, що маєток вартістю в 900 руб. перебував у заставі відповідно до кредитного договору, укладеного їхнім батьком. Потерпілі стверджували, що батько перед смертю повністю розрахувався з боргом, який становив 250 руб. З цього приводу 11 червня 1885 р. губернатором було подане клопотання до поліцейської частини м. Бердичів про проведення розслідування у справі. Слідство встановило, що жертвами В. Чернявського стали також й інші особи:

1. Сім'я селян Закревських, які позичили 400 руб., згодом повернули лихварю 2 000 руб., проте це не врятувало їх від безпідставного виселення.

2. А. Грабовська, отримавши позику в розмірі 250 руб., за вісім років сплатила позикодавцю 1 700 руб. Та В. Чернявський не визнавав погашення боргу й вимагав сплати від позичальниці.

3. Селянин Ф. Павловський позичив 500 руб. та повернув борг через п'ять тижнів, сплативши значні відсотки в розмірі 300 руб.

4. Селянин І. Покровський позичив 50 руб. та сплачував кожного тижня по 50 коп. При цьому за останні 16 тижнів дії договору він мав сплатити 3 руб. основного боргу та 5 руб. лихварських відсотків, які розраховувалися від початкової суми угоди.

Водночас, незважаючи на велику кількість постраждалих у справі В. Чернявського, через недостатність доказів слідство відмовило у клопотанні про порушення кримінальної справи всім скаржникам [27, арк. 16–18].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, питання лихварства в досліджуваній період є неоднозначним. З одного боку, маємо чимало прикладів у зловживаннях із боку лихварів, надвисокі ставки за кредитами, маніпуляції із заставним майном тощо, з іншого боку, нерідко зустрічались і спроби маніпуляції серед позичальників, до яких переважно можна зарахувати різного роду сфабриковані ними звинувачення позикодавців у шахрайстві чи навіть у фальшуванні грошей. Суттєвим фактором, який додавав

ризиків для лихварів, також було переслідування з боку держави та її втручання протягом значного проміжку часу у формування справедливих відсоткових ставок за кредитами. Проте переслідування лихварів не давало жодних позитивних зрушень, оскільки банківський кредитний сектор у досліджуваній період був недостатньо розвинений, а кредитні продукти недоступними більшій частині населення.

Такий стан справ у сфері кредитування можна пояснити тим, що економічна думка в Російській імперії була не досить розвинута. Адаже саме розвиток економічної науки багато в чому став поштовхом для лібералізації законодавства, у тому числі й відміни законів, які обмежували або забороняли лихварство. Серед українських учених XIX ст. яскравими представниками класичної економічної школи були І. Вернадський та М. Бунге, учення яких стали регіональною адаптацією теоретичних підходів А. Сміта.

Історичний приклад Наддніпрянщини XVIII–XIX ст. дозволяє зробити висновок про те, що лихварство є цілком природною реакцією ринку на дефіцитність споживчих і дрібних банківських кредитів. Варто звернути увагу на те, що лихварські кредити надавалися в умовах високих ризиків, що, у свою чергу, викликало надто високі відсоткові ставки. До того ж такі відсоткові ставки виступали в ролі каталізатора для ризикованих дій підприємців. Умови лихварських кредитів часто сприяли перерозподілу майна від менш ефективних підприємців до більш ефективних.

Багатогранність теми кредитування обумовлює необхідність поглиблення досліджень різних підходів кредиторів, зокрема лихварів, до формування процентних ставок. Доцільно окремо проаналізувати комплекс факторів, що впливали на динаміку «цін» на кредити. Подальші дослідження будуть присвячені іншим суб'єктам кредитної діяльності, зокрема банкам та кредитним кооперативам дорадянського періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бунге Н. Х. Теория кредита : сочинение / Н. Х. Бунге. – Київ, 1852. – 312 с.

2. Вернадський І. В. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В. Д. Базилевича. – Київ : Знання, 2009. – 862 с.
3. Вертій О. Тарас Шевченко в національній свідомості українців / О. Вертій. – Тернопіль : Підручники & посібники, 2015. – 93 с.
4. Гиндин И. Ф. Русские коммерческие банки: из истории финансового капитала в России / И. Ф. Гиндин. – Москва : Госфиниздат, 1948. – 453 с.
5. Гоголь Н. В. Собрание сочинений : в 9 т. / Н. В. Гоголь. – Москва : Русская книга, 1994. – Т. 3. – 117 с.
6. Донік О. М. Купецтво в Україні в Імперському просторі (XIX ст.) / О. М. Донік. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. – 271 с.
7. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание / Ф. М. Достоевский. – Москва, 2001. – 222 с.
8. Кириченко В. Є. Правова протидія лихварству в Російській імперії / К. В. Євгенович // Право і безпека. – 2011 – № 3. – С. 8–12.
9. Новікова І. Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.01 / Ірина Едуардівна Новікова; [наук. керівник Т. В. Гайдай]; ДВНЗ «Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Київ, 2009. – 20 с.
10. Об изменении постановлений об узаконенном росте: Закон РИ от 6 марта 1879 г. № 59370 // Полное собрание законов Российской Империи (далее – ПСЗ РИ). – Санкт-Петербург : Гос. тип., 1881. – Т. 54. – Отд. I. – Собр. II. – С. 116–117.
11. Об учреждении Государственного заемного Банка; о порядке выдачи из онаго денег: Закон РИ от 13 мая 1754 г. № 10235 // ПСЗ РИ. – Санкт-Петербург : Гос. тип., 1830. – Т. 14. – Собр. I. – С. 87–104.
12. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII-початку XX ст. [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2010. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf (дата звернення: 12.03.19). – Назва з екрана.
13. Орлик В. М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії / В. М. Орлик // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2011. – Вип. 18. – С. 59–64.
14. Орлик В. М. Єгор Канкрін і фінансова політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. / В. М. Орлик // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2006. – 13. – С. 97–110.
15. Орлик В. М. Селянство України в фінансовій політиці імперій Романових і Габсбургів / В. М. Орлик // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – Вип. 13. – С. 83–86.
16. Орлик М. В. Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст. / М. В. Орлик // Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. – 2018. – № 34. – С. 75–82.
17. Пустовійт І. М. Козелець в 60-х рр. XVIII в. (за Рум'янцівським Описом) / І. Пустовійт // Записки історично-філологічного відділу. 1925. – № 6. – С. 113–150.
18. Пушкин А. С. Собрание сочинений : в 10 т. / А. С. Пушкин. – Москва : ГИХЛ, 1959. – Т. 2. – 799 с.
19. Свод законов гражданских // Свод Законов Российской Империи : в 15 т.]. – Санкт-Петербург : Изд-во Канцелярия Его Импер. величества, 1858. – Т. X. – 754 с.
20. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу добробуту націй / Адам Сміт. – Київ : Port-Royal, 2001. – 596 с.

21. Туган-Барановский М. И. Мелкобуржуазные кредитные общества / М. И. Туган-Барановский // Вестник кооперации. – 1915. – Кн. 6. – С. 41–45.
22. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 543. – Спр. 332. – 85 арк.
23. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 622. – Спр. 502. – 87 арк.
24. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві. – Ф. 1252. – Оп. 1. – Спр. 163. – 69 арк.
25. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 691. – Спр. 47. – 16 арк.
26. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 525. – Спр. 48. – 46 арк.
27. Центральний Державний Історичний Архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 835. – Спр. 85. – 86 арк.
28. Чулков М. Д. Историческое описание Российской коммерции при всех портах и границах / М. Д. Чулков. – Москва : Универ. тип., 1785. – Т. IV. – Книга III. – 549 с.
4. Gindin, I. F. (1948). *Russkie kommercheskie banki: iz istorii finansovogo kapitala v Rossii* [Russian commercial banks: from the history of financial capital in Russia]. Moscow : Gosfinizdat [in Russian].
5. Gogol, N. V. (1994). *Sobranie pochineniy* [Collection of Applause]. (Vols. 1–9). Moscow : Russkaya kniga [in Russian].
6. Donik, O. M. (2008). *Kupetstvo v Ukraini v Imperskomu prostori (XIX st.)* [Merchants in Ukraine in the Imperial space (XIX century.)]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Dostoevskiy, F. M. *Prestuplenie i nakazanie* [Crime and Punishment]. Moscow. [in Russia].
8. Kyrychenko, V. Ye. (2011). *Pravova protydiia lykhvarstvu v Rosiiskii imperii* [Legal opposition to usury in the Russian Empire]. *Pravo i bezpeka – Right and safety*, (3), 8–12 [in Ukrainian].
9. Novikova, I. E. (2009). *Rozvytok bankivskoi systemy Ukrainy v umovakh stanovlenia rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of the formation of a market economy (second half of the XIX – beginning of the twentieth century)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv : DVNZ “Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Bunhe, N. Kh. (1852). *Teoryia Kredyta: Sochyneniye* [Credit Theory: Writing]. Kyiv : Unyv. typ. [in Ukrainian].
2. Bazylevycha, V. D. (2009). *Vernadskiy I. V. Vytoky. Tvorchya spadshchyna u konteksti istorii ekonomichnoi dumky v Ukraini* [Ver-nadsky I. V. Origins Creative heritage in the context of the history of economic thought in Ukraine]. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
3. Vertii, O. (2015). *Taras Shevchenko v natsionalnii svidomosti ukraintsv* [Taras Shevchenko in the national consciousness of Ukrainians]. Ternopil : Pidruchnyky & posibnyky [in Ukrainian].
10. Ob izmenenii postanovleniy ob uzakonen-nom roste: Zakon RI [On the change of the decisions on the legal growth: RI Law] (1879, March 6, No. 59370). *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj Imperii – Full Collection of the Laws of the Russian Empire*, Vol. 54, II, 116–117 [in Russian].
11. Ob uchrezhdenii Gosudarstvennogo zaem-nom Banka; o porjadke vydachi iz onago deneg: Zakon RI [On the establishment of the State Loan Bank; on the procedure for issuing money from Onago: RI Law] (1754, May 13, No. 10235). *Polnoe sobranie zakonov Rossi-*

- jskoj Imperii – Full Collection of the Laws of the Russian Empire*, Vol. 14, I, P. 87–104 [in Russian].
12. Orlyk, V. M. (2010). Dozhovtneva finansovo-pravova literatura yak dzherelo do vyvchenia problem finansovoi polityky uriadu Rosiiskoi imperii kintsia XVIII – pochatku XX st. [Up-to-date financial and legal literature as a source for the study of the problems of financial policy of the Government of the Russian Empire at the end of the seventeenth and early twentieth centuries]. *Istoriia nauky i biografiystyka – History of science and biography*, (2). Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/ejournals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf (accessed 12 May 2019) [in Ukrainian].
  13. Orlyk, V. M. (2011). Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries*, (18), 59–64 [in Ukrainian].
  14. Orlyk, V. M. (2006). Yehor Kankrin i fiskalna polityka Rosiiskoi imperii v Pravoberezhnii Ukraini v druhii chverti XIX st. [Yegor Kankrin and the fiscal policy of the Russian Empire in Right-Bank Ukraine in the second quarter of the nineteenth century]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannnia teorii ta metodyky – Special Historical Disciplines: Theory and Methodology*, (13), 97–110 [in Ukrainian].
  15. Orlyk, V. M. (2007). Selianstvo Ukrainy v fiskalnii politytsi imperii Romanovykh i Habsburhiv. [Peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanovs and Habsburgs]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the History of Ukraine of the 19th and early 20th centuries*, (13), 83–86 [in Ukrainian].
  16. Orlyk, M. V. (2018). Zarodzhennia bankivskoi kredytnoi systemy v Rosiiskii imperii u druhii polovyni XVIII – na pochatku XIX st. [The emergence of a banking credit system in the Russian Empire in the second half of the XVIII – early nineteenth century]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian scientific bulletin. Economic Sciences*, 1 (34), 75–82 [in Ukrainian].
  17. Pustoviit, I. (1925). M. Kozelets v 60-kh pp. XVIII v. (za Rumiantsevskym Opytom) [M. Kozelets in the 60s pp. XVIII century (according to the Rumyantsevsky Signature)]. *Zapysky istorychno – filolohichnoho viddilu – Notes of the historical – philological department*, (6), 113–150 [in Ukrainian].
  18. Pushkyn, A. S. (1959). *Sobranye sochynenyi [Collected Works]*. (Vols. 2–10). Moscow : GILHL [in Russia].
  19. *Svod zakonov grazhdanskih [Code of Civil Law]*. (Vols. 10–15). St. Petersburg: Eho Ymperatorskoho velychestva Kantseliariya [in Russia].
  20. Smit, A. (2001). *Dobrobut natsii. Doslidzhenia pro pryrodu dobrobutu natsii [The welfare of nations. Research on the nature of the welfare of nations]*. Kyiv : Port-Royal [in Ukrainian].
  21. Tugan-Baranovskiy, M. I. (1915). *Melkoburzhuzaznyie kreditnyie obschestva [Petty-bourgeois credit societies]*. *Vestnik kooperatsii – Bulletin of cooperation*, (6), 41–45 [in Russia].
  22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (hereinafter referred to as the TsDIAK Ukraine), F. 442, D. 543, 332. [in Russia].
  23. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (hereinafter referred to as the TsDIAK Ukraine), F. 442, Op. 622, Spr. 502, 87 ark. [in Russia].
  24. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv] (hereinafter referred to as the TsDIAK Ukraine), F. 1252, Op. 1, Spr. 163, 69 ark. [in Russia].

25. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]* (hereinafter referred to as the TsDIAK Ukrainy), F. 442, Op. 691, Spr. 47, 16 ark. [in Russia].
26. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]* (hereinafter referred to as the TsDIAK Ukrainy), F. 442, Op. 525, Spr. 48, 46 ark. [in Russia].
27. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Kyiv) [Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv]* (hereinafter referred to as the TsDIAK Ukrainy), F. 442, Op. 835, Spr. 85, 86 ark. [in Russia].
28. Chulkov, M. D. (1785). *Istoricheskoe opisanie Rossiyskoy kkommertsii pri vseh portah i granitsahladu* [Historical description of Russian commerce with all ports and borders]. (Vols. 4–6). Moscow : Univer. tip. [in Russia].

М. В. Орлик (Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький). **Еволюція ростовщичества в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX в.)**.

Аннотація. *Целью* статті являється дослідження проблеми ростовщичества в Наддніпрянській Україні во второй половині XVIII – в началі XX в. и анализ научного наследия экономистов того времени по вопросам предоставления кредитов частными лицами. **Методика дослідження.** Для рішення поставлених в статті задач применены общенаучные (анализа, синтеза, систематизации, обобщения) и специальные (диахронный (периодизации), сравнительный, ретроспективный, историко-типологический и экономического анализа) методы научного исследования. **Результаты.** Анализ исторического опыта ростовщического кредитования позволил установить предпосылки его возникновения и возможные направления его развития. **Практическая значимость результатов исследования.** В статті досліджені і проаналізовані взгляды экономистов XVIII–XIX в. на проблемы ростовщичества и кредитования в целом, обращено внимание на их рекомендации по улучшению кредитной системы. Исследованы основные экономические, исторические и общественные условия развития ростовщичества и их роль в кредитной системе Российской империи. Определены и проанализированы основные проблемные аспекты ростовщических кредитов.

Ключевые слова: деньги, кредитная система, кредит, кредитор, ростовщик, заем, заемщик.

M. Orlyk (Central Ukrainian National Technical University, Kropivnitsky). **The evolution of usury in the Dnieper Ukraine (second half of the XVIII – beginning of the XX century)**.

Annotation. Purpose of the article is to study the problem of usury in the Dnieper Ukraine in the second half of the XVIII – early XX century and to analyze the scientific heritage of the then economists on the issue of loans to individuals. **Methodology of research.** To solve the problems, that were posed by the article, were applied such scientific research methods as general scientific (analysis, synthesis, systematization, generalization) and special (diachronic (periodization), comparative, retrospective, historical typological and economic analysis). **Findings.** By analyzing the historical experience of usurious lending, the prerequisites for its occurrence and possible directions of its development were established. **Practical value.** In the article were examined and analyzed the views of economists of the XVIII-XIX centuries on the problems of usury and lending in general, attention was drawn to their recommendations for improving the credit system. The basic economic, historical and social conditions for the development of usury and their role in the credit system of the Russian Empire have been investigated. The main problem aspects of usurious loans have been identified and analyzed.

Keywords: money, credit system, credit, credit, loan, loan, borrower.

ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

УДК 658.15: 339.16.012.34 – 057.44 (045)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ФОРМУВАННЯ Й РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЮ ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Н. С. ПЕДЧЕНКО, доктор економічних наук, професор;
Л. М. ШИМАНОВСЬКА-ДІАНИЧ, доктор економічних наук, професор
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є визначення концептуальних підходів до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації. **Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та прикладні методи дослідження, зокрема: методи наукової абстракції, індукції й дедукції, аналізу й синтезу – для обґрунтування основних підходів до ідентифікації станів: формування і використання потенціалу розвитку підприємства; метод логічного узагальнення – для визначення особливостей формування й використання потенціалу розвитку; метод порівняння – для визначення рівня адекватності цільовим пріоритетам та узгодження з ринковим середовищем; методи наукової абстракції – для обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності формування та результативності використання потенціалу розвитку в управлінні підприємствами й організаціями споживчої кооперації. **Результати.** У статті обґрунтовано концептуальні підходи до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації. **Практична значущість результатів дослідження.** Необхідність розробки та обґрунтування умов для оновлення й реформування споживчої кооперації висуває вимоги до створення потенціалу, який забезпечує перспективний вектор розвитку. Дослідження потенціалу розвитку здійснено на основі вивчення процесів його формування й використання та зорієнтовано на забезпечення життєздатності функціонування споживчої кооперації на основі визначеності з концептуальними підходами в управлінні ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації.

Ключові слова: концепція, ефективність формування, результативність використання, потенціал розвитку, карта ідентифікації, матриця узгодження.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Потенціал розвитку підприємства є системою, яка вимагає збалансованості станів формування й використання потенціалу розвитку. Саме така збалансованість, що лежить в основі розвитку як процесу вдосконалення системи, і ставиться за мету під час ефективного управління. Її досягнення можливе лише за умови чіткого опису способу організації використання потенціалу розвитку через сукупність застосованих методів і заходів, принципів і правил, на які спираються в управлінні. Це потребує визначеності концептуальних підходів до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації, підкреслюючи її наукову значимість і розкриття емпіричних можливостей використання в дослідженні економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням концептуальних основ до управління ефективністю формування і результативністю використання або реалізації потенціалу розвитку приділяли увагу такі вчені: О. І. Амоша, Б. Є. Бачевський, О. В. Березін, О. Б. Бутнік-Сіверський, Н. П. Гончарова, І. В. Заблодська, М. І. Іванов, Н. В. Карпенко, Н. С. Краснокутська, В. А. Павлова, Н. С. Педченко, С. Т. Пілецька, В. І. Перебийніс, Б. В. Погрищук, О. О. Решетняк, М. Є. Рогоза, Н. І. Рябікіна, О. С. Федонін, Г. О. Швиданенко, Л. М. Шимановська-Діаніч, Л. Т. Хижняк [1–5]. Тому продовжимо дослідження, спрямоване на обґрунтування концептуальних підходів до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації і забезпечення можливості порівняння з цільовими, еталонними, бажаними показниками розвитку системи споживчої кооперації.

Формулювання цілей статті. (постановка завдання). Метою статті є визначення концептуальних підходів до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Виходячи з того, що зміст і сутність управління потенціалом розви-

тку підприємств та організацій споживчої кооперації відображає як процес, так і його мету – забезпечення максимальної віддачі від такого процесу, а також передбачає раціональну діяльність, спрямовану на соціальні досягнення й економічні здобутки, що забезпечать стале функціонування на основі найповнішого розкриття властивостей потенціалу розвитку підприємства, відповідно, основні концептуальні підходи до управління ним будуть спрямовані на визначення ефективності формування й результативності використання потенціалу розвитку та урівноваження цих двох станів (формування і використання) на основі виявлених резервів [1–3, 5]. Ці резерви спрямовуватимуться на забезпечення збалансованості між сформованим і використаним потенціалом розвитку та встановлення відповідності між сформованим і необхідним для стимулювання розвитку через удосконалення системи.

В основу концептуальних підходів покладено формування й використання потенціалу розвитку в управлінні як взаємопов'язані, обопільно зумовлені процеси дослідження потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації. Тому для кількісного та якісного вираження цих процесів пропонуємо: обґрунтування методичного інструментарію на основі застосування математичної мови під час оцінювання економічних процесів; побудову цілісної програми дій, коли результати попереднього методу є вхідною інформацією для наступного; максимальне охоплення масиву інформації для аналізу, але не надмірність його; побудову комплексного показника розвитку на основі узгоджених результатів методів районування, таксономії та експертного аналізу.

Обґрунтування методичного інструментарію на основі застосування математичної мови під час оцінювання економічних процесів дослідження ефективності формування й результативності використання потенціалу розвитку дозволить розширити діапазон можливостей підвищення ефективності управління підприємством та організацією шляхом: створення однорідних за рівнем розвитку кластерів (застосовано кластерного, дискримінантний аналізу або методу районування); кількісного визначення відповідності між ефективністю сформованого потенціалу розвитку й результативністю використаного (застосовано таксономічний аналіз); узгодження фактичного

стану розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації, досягнутого завдяки використанню наявного потенціалу, і пріоритетів, передбачених стратегічною метою розвитку (застосовано порівняльний внутрішньосистемний аналіз); еталонного вираження відповідності розвитку господарської системи становищу ринкового середовища (застосовано порівняння результатів діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації з несистемними суб'єктами господарювання). Виявлений режим формування й використання потенціалу розвитку дасть змогу встановити пріоритетність вектора розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації і змінити траєкторію в разі необхідності. Доведено, що запорукою такої зміни можуть стати соціально-економічні напрями збереження ефективності організації й політики планування розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації на основі їх потенціалу.

Застосування економіко-математичних методів під час оцінки ефективності формування потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації за рівнями дозволить отримати висновок про:

- ідентичність рівня розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації, об'єднаних у складі одного району, на основі застосованого методу економічного районування та надати якісне вираження вибірковій сукупності;

- динаміку показника розвитку через оцінку дії факторів стимуляторів і факторів дестимуляторів на основі застосованого таксономічного методу та надати кількісне вираження вибірковій сукупності;

- межі самозбереження для потенціалу розвитку на основі реалізації концепції толерантності в управлінні через розрахунок коефіцієнта самозбереження, «ціни віддаленості» від еталона, показників відстані та модифікації.

Застосування економіко-математичних методів під час оцінки результативності використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації за рівнями дозволить отримати висновок про:

- обґрунтоване виділення споріднених однорідних сукупностей, об'єднаних у складі одного кластера, на основі застосованого методу дискримінантного аналізу та надати якісне вираження показникам розвитку;

- раціоналізацію процесу використання з урахуванням отриманого числового (кількісного) значення інтегрального показника розвитку на основі застосованого методу таксономічного аналізу;

- можливість удосконалення процесу використання потенціалу розвитку на основі резерву у вигляді експлуатації надлінійного простору вектора розвитку через посилення дії факторів позитивного спрямування і нівелювання дії впливу негативних.

Це сприятиме комплексності процесу дослідження на основі застосування економіко-математичних методів і на цій основі побудові цілісної програми дій, спрямованої на вирішення проблеми збалансованості, оптимальної пропорційності між обсягами сформованого потенціалу розвитку й результативним його використанням. Крім цього, дозволить стимулювати розвиток підприємств та організацій споживчої кооперації через експлуатацію невикористаних можливостей і заповнити надлінійний простір вектора розвитку шляхом підвищення значення інтегрального показника.

Побудова цілісної програми дій щодо управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації базується на визначенні рівня:

- ефективності формування та результативності використання потенціалу розвитку за рівнями господарської системи (Укркоопспілка загалом, підприємства та організації споживчої кооперації у складі обласних спілок);

- відповідності ефективності сформованого потенціалу розвитку рівню використаному;

- ефективності сформованого та результативності використаного потенціалу розвитку з визначеними пріоритетами розвитку;

- адекватності сформованого та використаного потенціалу розвитку стану ринкового середовища.

Максимальне охоплення масиву інформації в управлінні ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку як Укркоопспілкою загалом, так і підприємствами та організаціями споживчої кооперації у складі обласних спілок передбачає виділення на його основі однорідних сукупностей з ідентичним рівнем розвитку. Такі кластери стануть основою для управління на основі показників ефективності формування і використання потен-

ціалу розвитку підприємствами й організаціями споживчої кооперації. Із цією метою пропонується побудова комплексного показника розвитку на основі узгоджених результатів методів районування, таксономії та експертного аналізу.

Узявши за основу вищевикладене, управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації спрямоване на зіставлення результатів оцінки цих процесів та ідентифікацію стану:

- несприятливий рівень «режиму формування і використання» відповідає рівню неефективного формування і використання потенціалу розвитку, коли підприємства та організації споживчої кооперації за результатами дослідження належить до кластера з найнижчими результатами діяльності;

- помірний рівень «режиму формування і використання» відповідає рівню ефективності формування і використання потенціалу розвитку, коли більшість підприємств та організацій споживчої кооперації належать до кластера з високими показниками господарювання або позитивний результат діяльності одних перебиває недоліки інших;

- сприятливий рівень «режиму формування і використання» відповідає рівню ефективності формування і використання потенціалу розвитку, коли підприємства та організації споживчої кооперації належать до кластера з найвищими результатами діяльності.

Щодо відповідності сформованого потенціалу розвитку використаному, то ідентифікація «режиму формування і використання» засновуватиметься на порівнянні результатів дослідження, які були застосовані для оцінки стану формування і використання потенціалу розвитку. Ідентифікація режиму використання потенціалу розвитку матиме такий вигляд:

- несприятливий рівень «режиму формування і використання» характеризується повною невідповідністю сформованого потенціалу розвитку його фактичному використанню, що підтверджено неузгодженими результатами методів, узятих за основу;

- помірний рівень «режиму формування і використання» характеризується частковою відповідністю сформованого потенціалу розвитку його фактичному використанню, що підтверджено неузгодженими результатами методів, узятих за основу;

- сприятливий рівень «режиму формування і використання» характеризується повною відповідністю сформованого потенціалу розвитку його фактичному використанню, що підтверджено узгодженими результатами методів, узятих за основу.

Узгодженість сформованого й використаного потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації з визначеними пріоритетами ґрунтується на встановленні рівня результативності діяльності на основі поєднання соціальних здобутків і економічних досягнень. Вираження режиму використання потенціалу розвитку матиме такий вигляд:

- несприятливий рівень «режиму формування і використання» відповідає неузгодженому використанню потенціалу розвитку: обидва ефекти (соціальний та економічний) є негативні або один з них (від'ємно спрямований) повністю перебиває інший, спрямований позитивно;

- помірний рівень «режиму формування і використання» відповідає частково узгодженому використанню потенціалу розвитку: один з ефектів (соціальний або економічний) є позитивним, який частково нівелює негативну дію іншого (від'ємно спрямованого);

- сприятливий рівень «режиму формування і використання» відповідає узгодженому використанню потенціалу розвитку: обидва ефекти є позитивні.

Адекватність сформованого й використаного потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації стану ринкового середовища пояснюється збалансованістю рівня ефективності формування й результативності використання потенціалу розвитку ринковим умовам на основі критерію відповідності. Ідентифікація режиму формування і використання потенціалу розвитку матиме такий вигляд:

- несприятливий рівень збалансованого «режиму формування і використання» відповідає значно нижчим результатам формування і використання потенціалу розвитку системними суб'єктами господарювання порівняно з іншими, які працюють у тому ж ринковому середовищі;

- помірний рівень збалансованого «режиму формування і використання» відповідає наближеним результатам формування і використання потенціалу розвитку системними суб'єктами господарювання порівняно з іншими, які працюють у тому ж ринковому середовищі;

– сприятливий рівень збалансованого «режиму формування і використання» відповідає вищим результатам формування і використання потенціалу розвитку системними суб'єктами господарювання порівняно з іншими, які працюють у тому ж ринковому середовищі.

Відповідно до наведених підходів пропонуємо виділити карту ідентифікації можливих режимів формування і використання потенціалу розвитку підприємствами та організаціями споживчої кооперації в управлінні (табл. 1).

Таблиця 1

Карта ідентифікації можливих режимів формування і використання потенціалу розвитку підприємствами та організаціями споживчої кооперації

Напрями визначення рівня				
Режим формування і використання	Ефективність формування і використання потенціалу розвитку	Відповідність сформованого потенціалу розвитку використаному	Узгодженість сформованого й використаного потенціалу розвитку з визначеними пріоритетами	Адекватність сформованого й використаного й потенціалу стану ринкового середовища
I рівень (несприятливий)	Кластер із найнижчими результатами діяльності	Повна невідповідність сформованого потенціалу розвитку його фактичному використанню	Обидва ефекти (соціальний та економічний) негативні або один із них (від'ємно спрямований) повністю перекидає інший, спрямований позитивно	Невідповідність розвитку суб'єктів господарювання системи споживчої кооперації порівняно з іншими, які працюють у тому ж ринковому середовищі
II рівень (помірний)	Кластер із високими результатами діяльності	Часткова відповідність сформованого потенціалу розвитку його фактичному використанню	Один з ефектів (соціальний або економічний) є позитивним, який частково нівелює негативну дію іншого (від'ємно спрямованого)	Часткова відповідність розвитку суб'єктів господарювання системи споживчої кооперації порівняно з іншими, які працюють у тому ж ринковому середовищі
III рівень (сприятливий)	Кластер із найвищими результатами діяльності	Повна відповідність сформованого потенціалу розвитку його використанню	Обидва ефекти є позитивні	Вищі результати формування і використання потенціалу розвитку суб'єктами господарювання системи споживчої кооперації порівняно з іншими, які працюють у тому ж ринковому середовищі

Отже, концептуальні підходи до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації пов'язані з удосконаленням науково-методичного підходу до ідентифікації стану на основі карти можливих рівнів ефективності формування і результативності використання потенціалу розвитку. Особливості управління потенціалом розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації полягають в окресленні способу організації, відповідно до якого пропонується визначення рівня результативності діяльності у вигляді отриманих соціальних здобутків та економічних досягнень.

Тому конструктивним, у нашому випадку, буде такий розвиток підприємств та організа-

цій споживчої кооперації, що спрямований на: ефективне формування і результативне використання потенціалу розвитку на основі найвищих результатів діяльності; забезпечення повної відповідності сформованого використаному потенціалу на основі ідентичних інтегральних показників; позитивну динаміку соціальних здобутків та економічних досягнень та підтверджений випереджувальними темпами зміни показників ефективності управління потенціалом розвитку над темпами зміни стану ринкового середовища. Це може бути досягнуто на основі побудови концепції управління ефективністю формування та результативністю використання потенціалу розвитку підприємства через чітко виписані «режими формування і використання».

Щодо наступного етапу концепції, то виникає проблема співставлення ефективності формування потенціалу розвитку (ЕФПР) та

результативності його використання (РВПР). Їх ідентифікацію пропонуємо провести за допомогою матриці (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця рівноваги між ефективністю сформованого й результативністю використаного потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації

Ефективність формування \ Результативність використання	РВПР (I рівень)	РВПР (II рівень)	РВПР (III рівень)
ЕФПР (I рівень)	1 ЕФПР=РВПР	4 ЕФПР>РВПР	6 ЕФПР<РВПР
ЕФПР (II рівень)	7 ЕФПР<РВПР	2 ЕФПР=РВПР	5 ЕФПР>РВПР
ЕФПР (III рівень)	9 ЕФПР<РВПР	8 ЕФПР>РВПР	3 ЕФПР=РВПР

Примітка. ЕФПР – ефективність формування потенціалу розвитку; РВПР – результативність використання потенціалу розвитку.

Квадранти матриці 1, 2, 3 визначають позицію рівноваги за умови, коли ефективність сформованого потенціалу розвитку ідентична рівню результативності його використання; квадранти 4, 5, 8 характеризують позицію, коли ефективність сформованого потенціалу розвитку є кращою, ніж результативність використаного; квадранти 6, 7, 9 указують на позицію, за якої результативність використаного потенціалу є вищою, ніж ефективність сформованого.

Загалом, найоптимальнішою є позиція рівноваги, коли наявний потенціал розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації, що був сформований під час створення і примножений у ході його функціонування, повністю використаний (при цьому рівень такого використання максимально наближений до одиниці). В іншому випадку спостерігається дефіцит або формування, або використання, що свідчить про неповне використання властивостей системи (див. табл. 2).

Узгодженість сформованого й використаного потенціалу розвитку визначеним пріоритетам як наступний елемент концепції управління потенціалом розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації вказує на спрямованість у використанні потенціалу розвитку. На цьому етапі виділимо ті напрями діяльності споживчої кооперації і в такій послідовності, що є обґрунтованою відповідно до внутрішньої потреби й сучасних потреб

господарювання. Підприємства й організації споживчої кооперації, як уже багаторазово відмічалось, є складною багатогалузевою соціально орієнтованою системою, і тому важливим акцентом її діяльності є і залишається соціальна спрямованість. Така соціальна спрямованість можлива за відповідної економічної ефективності господарювання. Тому, досліджуючи результативність використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації в контексті ідентифікації режиму як способу організації, пропонується визначення рівня досягнення результативності діяльності на основі як соціальних здобутків, так і економічних досягнень. Застосування методу дискримінантного, таксономічного й порівняльного аналізу нададуть нам можливість якісного та кількісного вираження ефективності формування й результативності використання як загалом потенціалу розвитку, так і його складових. Це дозволить дійти висновку про отримання цінності від використання потенціалу розвитку й забезпечення відповідності цільовим пріоритетам стратегічного функціонування підприємств та організацій споживчої кооперації.

Щодо адекватності використаного потенціалу розвитку стану ринкового середовища, то нині важливим завданням залишається формування уяви про узгодженість результатів формування і використання потенціалу розвитку

підприємств та організацій споживчої кооперації з умовами функціонування й розвитку факторів зовнішнього середовища. В основі формування такої уяви пропонуємо застосувати темпи зміни окремих показників за рівнями використання потенціалу розвитку та порівняти їх із середньогалузевими за системою споживчої кооперації та країні загалом. Це дозволить оцінити рівень адекватності використання потенціалу розвитку підприємствами й організаціями споживчої кооперації, застосувавши порівняльний аналіз.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі.

Отже, запропонована концепція управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації (рис. 1) побудована на реалізації таких напрямів: ефективність формування й результативність використання потенціалу розвитку; відповідність сформованого використаному потенціалу розвитку; узгодженість використаного потенціалу розвитку з визначеними пріоритетами; адекватність сформованого і використаного потенціалу розвитку стану ринкового середовища з урахуванням системи критеріїв і показників.

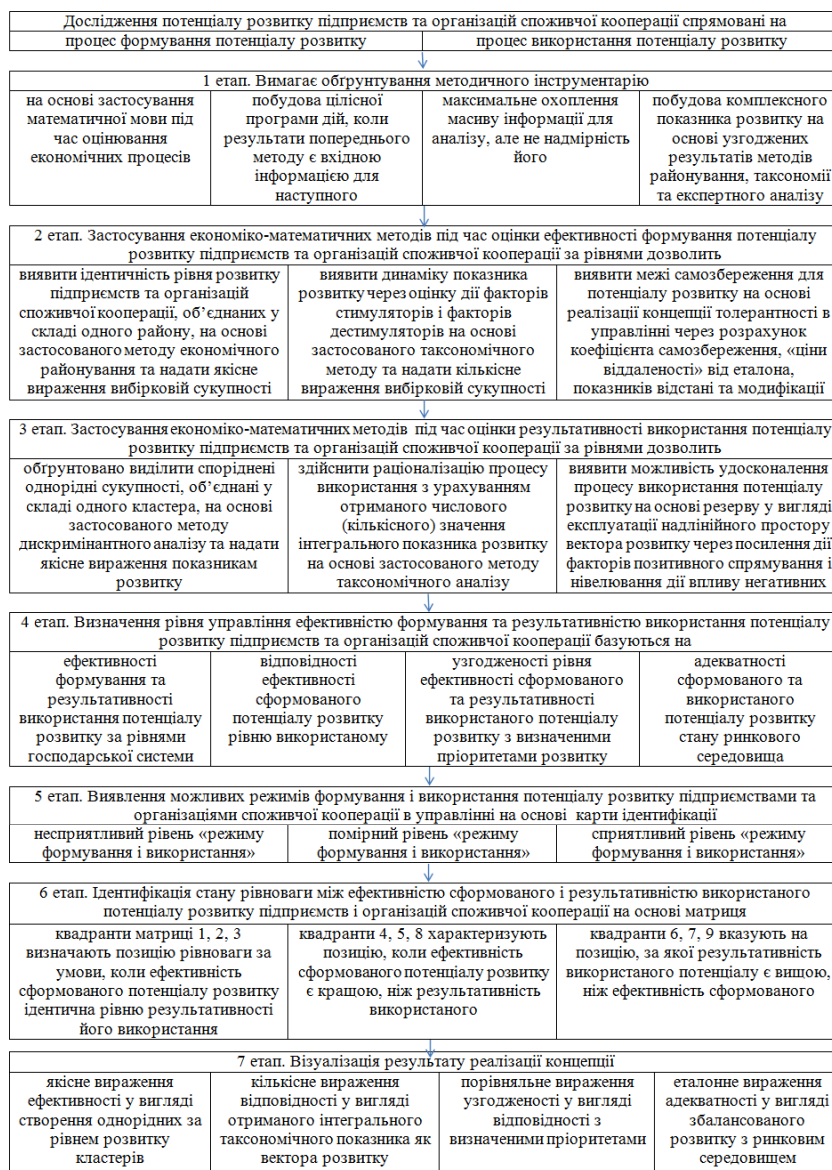

Рис 1. Агрегована маршрутизація управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації

Результатом реалізації такої концепції є ідентифікований режим використання як:

- якісне вираження ефективності у вигляді створення однорідних за рівнем розвитку кластерів;
- кількісне вираження відповідності у вигляді отриманого інтегрального таксономічного показника як вектора розвитку;
- порівняльне вираження узгодженості у вигляді відповідності з визначеними пріоритетами;
- еталонне вираження адекватності у вигляді збалансованого розвитку з ринковим середовищем.

Такий концептуальний підхід до управління ефективністю формування й результативністю використання потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації дозволив розширити діапазон можливостей для етапу ідентифікації режиму використання потенціалу розвитку на основі якісного вираження ефективності у вигляді: створення однорідних за рівнем розвитку кластерів; кількісного вираження відповідності інтегрального показника; порівняльного вираження узгодженості відповідності з визначеними пріоритетами (за результатами застосування порівняльного аналізу в межах системи споживчої кооперації); еталонного вираження адекватності у вигляді збалансованого розвитку з ринковим середовищем (за результатами застосування порівняльного аналізу результатів діяльності підприємств та організацій споживчої кооперації з несистемними господарюючими суб'єктами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кімуржій М. І. Адаптація зарубіжного досвіду управління потенціалом розвитку підприємств житлово-комунального сектора в українську практику / М. І. Кімуржій, Н. С. Педченко // Бізнес-інформ. – 2018. – № 6. – С. 59–68.
2. Кімуржій М. І. Роль управління потенціалом у забезпеченні векторного сталого розвитку ЖКГ / М. І. Кімуржій, Н. С. Педченко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. – Полтава: ПУЕТ, 2017. – № 5 (84). – С. 28–37.
3. Краснокутська Н. С. Потенціал торговельного підприємства: теорія та методологія дослідження : монографія / Н. С. Краснокутська. – Харків : Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2010. – 247 с.
4. Сабадирьова А. Теоретичні основи організації потенціалу підприємства / А. Сабадирьова // Економіст. – 2010. – № 1. – С. 34–35.
5. Шимановська-Діанич Л. М. Організаційно-економічний механізм управління розвитком підприємств та організацій споживчої кооперації України: теорія і практика : монографія / Л. М. Шимановська-Діанич, В. А. Власенко. – Полтава : РВВ ПУЕТ, 2010. – 314 с.

REFERENCES

1. Kimurzhiiy, M. I. & Pedchenko, N. S. (2018). Adaptatsiia zarubizhnogo dosvidu upravlinnia potentsialom rozvytku pidprijemstv zhytlovo-komunalnoho sektora v ukrainsku praktyku [The Adaptation of Foreign Experience of Management of the Development Potential of Enterprises of Housing and Communal Sector to Ukrainian Practice]. *Biznes-inform*, (6), 59–68.
2. Kimurzhiiy, M. I. & Pedchenko, N. S. (2017). Rol upravlinnia potentsialom u zabezpechenni vektornoho staloho rozvytku ZhKH [The role of potential management in providing vector sustainable development of housing enterprises]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Ser. : Ekonomichni nauky* – *Scientific Herald PUET: Economic Sciences*, 5 (84), 28–37.
3. Krasnokutska, N. S. (2010). *Potentsial torhovelnogo pidprijemstva: teoriia ta metodolohiia doslidzhennia : monohrafiia*. Khark. derzh. un-t kharchuvannia ta torhivli.
4. Sabadyrova, A. (2010). Teoretychni osnovy orhanizatsii potentsialu pidprijemstva [Theoretical foundations of enterprise potential organization], *Ekonomist – Economist*, (1), 34–35.

5. Shymanovs'ka-Dianyach, L. M. & Vlasenko, V. (2010). *Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm upravlinnia rozvytkom pidpriemstv ta orhanizatsii spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Organizational and Economic Mechanism for the Development of Enterprises and Organizations of Consumer Cooperatives in Ukraine: Theory and Practice: Monograph]. Poltava : RVV PUET.

Н. С. Педченко, доктор економічних наук, професор; **Л. М. Шимановська-Діаніч**, доктор економічних наук, професор (Вище навчальне закладення Укоопсоюзу «Полтавський університет економіки і торгівлі»). **Концептуальні підходи до управління ефективністю формування і результативністю використання потенціала розвитку підприємств і організацій споживачів кооперативної кооперації.**

Анотація. *Цілью статті є визначення концептуальних підходів до управління ефективністю формування і результативністю використання потенціала розвитку підприємств і організацій споживачів кооперативної кооперації. Методика дослідження.* Для досягнення поставленої мети в роботі використані загальнонаукові і прикладні методи дослідження, зокрема: методи наукової абстракції, індукції і дедукції, аналізу і синтезу – для обґрунтування основних підходів до ідентифікації станів: формування і використання потенціала розвитку підприємства; метод логічного узагальнення – для визначення особливостей формування і використання потенціала розвитку; метод порівняння – для визначення рівня адекватності цільовим пріоритетам і узгодження з ринковою середою; методи наукової абстракції – для обґрунтування заходів по підвищенню ефективності формування і результативності використання потенціала розвитку в управлінні підприємствами і організаціями споживачів кооперативної кооперації. **Результати.** В статті обґрунтовані концептуальні підходи до управління ефективністю формування і результативністю використання потенціала розвитку підприємств і організацій споживачів кооперативної кооперації. **Практична значимість результатів дослідження.** Необхідність розробки і обґрунтування умов для оновлення і реформування споживачів кооперативної кооперації висуває вимоги до створення потенціалу, який забезпечує перспективний вектор розвитку. Дослідження потенціала розвитку здійснено на основі вивчення процесів його формування і використання і орієнтовано на забезпечення життєспроможності функціонування споживачів кооперативної кооперації на основі визначеності з концептуальними підходами в управлінні ефективністю формування і результативністю використання потенціала розвитку підприємств і організацій споживачів кооперативної кооперації.

Ключові слова: концепція, ефективність формування, результативність використання, потенціал розвитку, карта ідентифікації, матриця узгодження.

N. Pedchenko, Dc. Econ. Sci., Professor; **L. Shimanovsky-Dianich**, Dc. Econ. Sci., Professor (Poltava University of Economics and Trade). **Conceptual approaches to manage effectiveness of formation and result of use the potential of development for enterprises and organizations of consumer cooperation.**

Annotation. *The aim of research is to identify conceptual approaches for managing the efficiency of the formation and effectiveness to use the potential of development for enterprises and consumer cooperatives. Methodology of research.* In order to achieve this goal, general scientific and applied research methods have been used in the work, in particular: methods of scientific abstraction, induction and deduction, analysis and synthesis – to substantiate the basic approaches to the identification of positions: the formation and use of the potential of enterprise development; method of logical generalization – to determine the peculiarities of the formation and use of development potential; the method of comparison – to determine the level of adequacy of the target priorities and coordination with the market environment; methods of scientific abstraction – to substantiate measures to increase the effectiveness of the formation and effectiveness to use of development potential in the management of enterprises and organizations of consumer cooperation. **Findings.** The article substantiates the conceptual approaches to the management of the formation and effectiveness of the use of the potential of development of enterprises and consumer cooperatives organizations. **Practical value.** The need to develop and substantiate the conditions for the renewal and reform of consumer co-operation sets the requirements for the creation of the potential provided by a perspective vector of development.

The research of development potential is carried out on the basis of studying processes of its formation and use, focused on ensuring the viability of functioning of consumer cooperatives on the basis of certainty with conceptual approaches in the management of the effectiveness of formation and effectiveness of the use of the potential of development of enterprises and consumer cooperatives.

Keywords: *concept, efficiency of formation, performance of use, potential of development, identification card, matrix of coordination.*

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ЗБАЛАНСОВАНОСТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ РОЗВИТКУ

Н. С. ПЕДЧЕНКО, доктор економічних наук, професор;

В. Ю. СТІРІЛЕЦЬ, кандидат економічних наук

(Вищий навчальний заклад Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Метою статті є дослідження взаємовідносин держави та малого бізнесу в контексті досягнення консенсусу інтересів. **Методика дослідження.** Аналітичний огляд економічної літератури дозволив визначити критерії оцінки збалансованості інтересів держави та суб'єктів малого бізнесу щодо розвитку. Таксономічний інтегральний аналіз сприяв оцінці впливу держави та малого підприємництва на розвиток один одного. Графічна візуалізація допомогла визначити основні тенденції взаємовідносин держави й суб'єктів малого бізнесу та встановити факт існування дисбалансів у їх взаємодії. **Результати.** Визначено особливості взаємодії держави та суб'єктів малого підприємництва в напрямі забезпечення інтересів їх розвитку. Установлено важливість податкових важелів у досягненні збалансованості взаємовідносин. Досліджено підходи до оцінки податкового навантаження на бізнес різними авторами. Проведено інтегральний аналіз оцінки збалансованості впливу держави та малого бізнесу один на одного. **Практична значущість результатів дослідження.** Науковою новизною є побудований алгоритм оцінки збалансованості інтересів малого бізнесу та держави щодо забезпечення розвитку. Проведене дослідження дозволило визначити необхідність організації співпраці в досягненні консенсусної комплексної стратегії країни.

Ключові слова: взаємодія держави та бізнесу, розвиток малого бізнесу, забезпечення розвитку малого бізнесу, мале підприємництво, інтегральний аналіз, таксономічний аналіз.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Мале підприємство є потужним інструментом вирішення економічних проблем загальнодержавного значення, зокрема, забезпечення населення робочими місцями, створення чесного конкурентного середовища, залучення приватного капіталу до грошового обороту країни, підвищення інвестиційної привабливості та інноваційності підприємництва в Україні. Саме тому питання розвитку малого бізнесу, що побудоване на взаємовигідних стосунках держави та СМП, набуває все більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії підприємництва та країни перебуває в центрі уваги сучасних українських науковців. Так, Т. Коляда стверджує, що ефек-

тивність ринкової економіки значною мірою залежить від взаємовигідного економічного співробітництва великих, середніх і малих підприємств, а тому завданням уряду є створення сприятливих умов для такої взаємодії за рахунок податкової політики та спеціальних режимів оподаткування [8, с. 42]. І. М. Сараєва та Н. І. Носова визначають необхідність оцінки існуючого податкового навантаження та розрахунку оптимального його рівня для збереження інвестиційних можливостей суб'єктів підприємництва й сприяння економічному розвитку країни [12, с. 159]. Н. Лоханова доцільно зазначає, що суб'єкти підприємництва не отримують реальної підтримки держави в ході здійснення власної господарської діяльності, навпаки, рівень зарегульованості підприємницької діяльності та саме податкове

навантаження продовжують залишатися такими, що державні органи тільки перешкоджають розвитку бізнесу явними чи прихованими шляхами [9, с. 46]. О. Ю. Буцькою визначено важливість установлення правильних підходів до аналізу податкового навантаження на мікрорівні, оскільки його несвочасна оцінка може призвести до значних втрат підприємства та прийняття хибних управлінських рішень [4, с. 25]. Ураховуючи те, що розвиток малого підприємництва має здійснюватися на взаємовигідних умовах для держави та СМП, забезпечуючи реалізацію інтересів обох сторін, невіршеним залишається питання оцінки збалансованості такого взаємозв'язку, що актуалізує мету даного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проведення оцінки взаємовідносин держави та малого бізнесу в контексті досягнення консенсусу інтересів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Важливим завданням взаємодії держави та суб'єктів малого бізнесу є забезпечення розвитку, що з боку держави виявляється у формуванні належних умов функціонування СМП, створенні сприятливого законодавчого підґрунтя підприємництва, зниженні тиску податкових органів та ін. Закон установлює правила функціонування ринкової економіки, визначає ступінь свободи й незалежності бізнес-спільноти, форми й методи державної участі у вирішенні можливих конфліктів [1, с. 20]. При цьому суб'єкти малого підприємництва сприяють розвитку держави через участь у створенні ВВП, формуванні доходної частини бюджетів, забезпеченні зайнятості населення України тощо. Як влучно зазначає Т. Коляда, держава може впливати на розвиток підприємництва, у тому числі й малого, та збільшення його внеску в розбудову економіки України [8, с. 42]. Погоджуємося із твердженням А. Л. Бержанір, що нинішній час порушує важливу для майбутнього країни проблему пошуків гармонійного поєднання інтересів бізнесу, громадянського суспільства, та влади [1, с. 19].

Так, Я. Брехаря визначає взаємодію влади та бізнесу як систему інститутів, що функціонують як із метою представництва інтересів бізнесу у владі, так і для регулювання діяльності бізнесу, формування умов його розвитку [3, с. 190]. Як стверджують А. Л. Бержанір та

Л. Л. Стрембіцька, взаємодія бізнесу та влади відображає інтереси суспільства та є найважливішим чинником сталого розвитку країни [2, с. 135]. Уважаємо, що в Україні взаємодія в напрямі розвитку бізнесу здебільшого реалізується через фінансові інструменти, серед яких оптимізація податкового навантаження відіграє одну з основних ролей. Ґрунтовним є твердження І. М. Сараєвої та Н. І. Носової, що посилення податкового навантаження перетворює податкову систему в апарат вилучення коштів, який не сприяє розвитку [12, с. 160]. Тому необхідно є побудова такої системи показників, що дозволила б визначити баланс між податковим навантаженням на малий бізнес та внеском СМП у розвиток країни загалом (рис. 1).

Незбалансованість інтересів малого бізнесу та держави в разі надмірного втручання держави може призвести до зниження ділової активності, відходу в тінь, вивозу капіталу за кордон, що спричиняє падіння темпів економічного розвитку [1, с. 20]. З іншого боку, наслідком зниженого податкового навантаження стане недоотримання бюджетних доходів, що є ключовим джерелом підтримання соціально-економічного розвитку країни. За твердженням О. Ю. Буцької, оптимальним вважають такий рівень податкового навантаження, який передбачає вилучення частини доходів економічних суб'єктів, що не перешкоджає їхньому розвитку, і водночас, що є достатнім для втручання держави в економічні процеси, необхідні для підвищення ефективності національної економіки загалом [4].

Для того щоб оцінити оптимальність податкового навантаження для забезпечення збалансованого розвитку СМП авторами використовуються різні критерії та показники.

Так, Н. Лоханова враховує складові рейтингу Paying Taxes (кількість податкових платежів; час, необхідний для розрахунку та сплати податків; загальна ставка оподаткування) [9], І. М. Сараєва, Н. І. Носова доповнюють їх показниками податкового тиску та часткою податків на одне підприємство [12]. За твердженням О. Ю. Буцької, теоретично найточнішим показником податкового навантаження, з погляду міжгалузевих порівнянь, є відношення податків, що сплачуються підприємством, до умовного прибутку [4, с. 26]. При цьому загальна методика оцінки податкового навантаження на мікрорівні має враховувати співвід-

ношення між сумою податкових витрат (як суб'єктів підприємництва, так і фізичних осіб) та сумою скорегованих доходів (за мінусом непрямих податків) [4, с. 27]. Т. Коляда для оцін-

ки тенденцій податкового регулювання малого підприємництва використовує показники частки єдиного податку на підприємницьку діяльність із юридичних та фізичних осіб [8, с. 43].

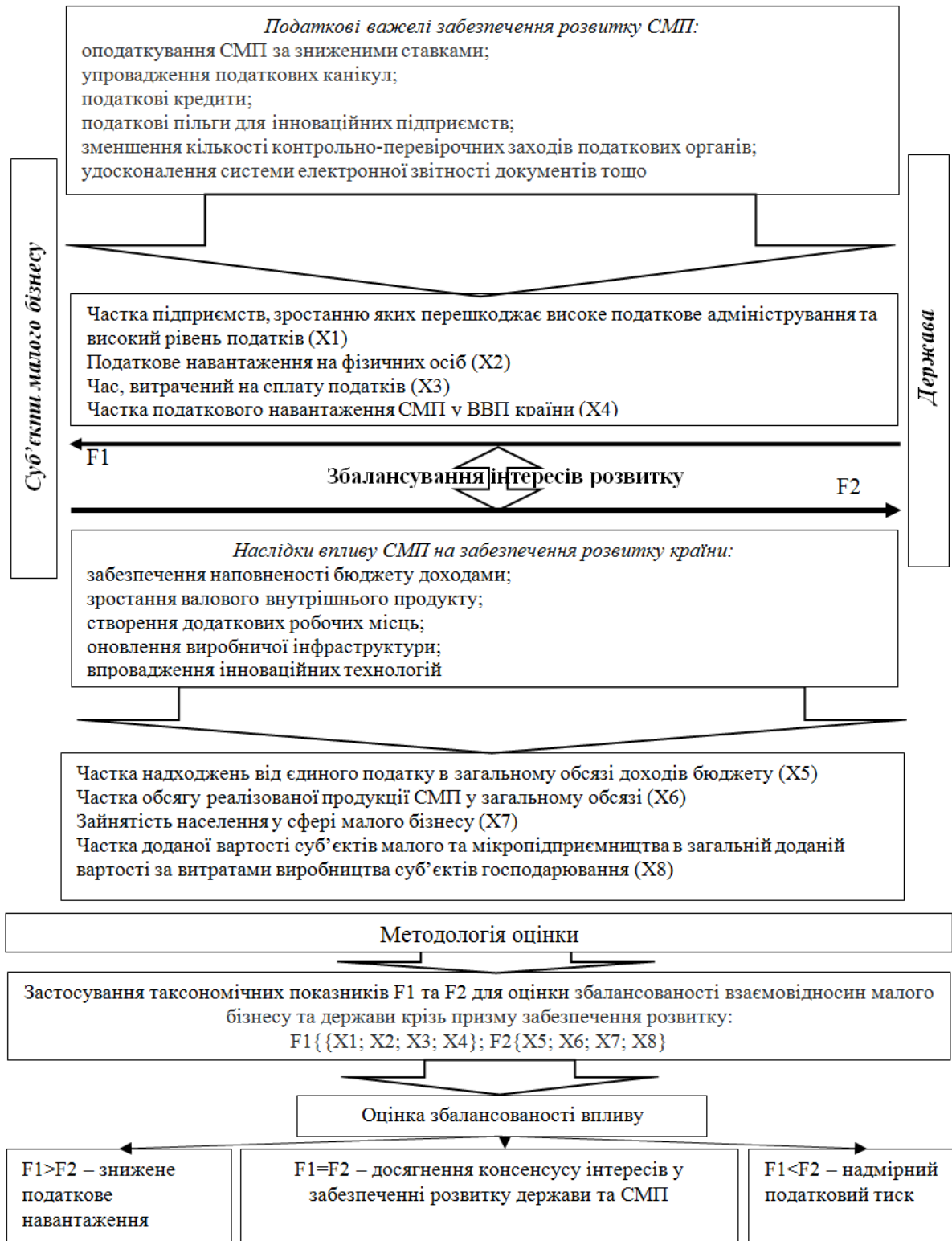

Рис. 1. Алгоритм оцінки збалансованості інтересів малого бізнесу та держави щодо забезпечення розвитку

У той же час важливим є і врахування впливу СМП на розвиток держави. Тому, високо оцінюючи існуючі підходи до визначення системи показників оцінки податкового навантаження та показників оцінки впливу малого бізнесу на розвиток держави, вважаємо за доцільне запропонувати свою методологію оцінки консенсусу інтересів держави та СМП шляхом дослідження ряду показників: частка надходжень від єдиного податку в загальному обсязі податкових надходжень; частка підприємств, зростанню яких перешкоджає високе податкове адмініструван-

ня та високий рівень податків; податкове навантаження на фізичних осіб; час, витрачений на сплату податків; частка податкового навантаження СМП у ВВП країни; частка обсягу реалізованої продукції СМП у загальному обсязі; зайнятість населення у сфері малого бізнесу; частка доданої вартості суб'єктів малого та мікропідприємництва в загальній доданій вартості за витратами виробництва суб'єктів господарювання (табл. 1). Слід зазначити, що розрахунок окремих показників не дозволяє отримати чіткої картини встановлення взаємозв'язку.

Таблиця 1

Критерії оцінки збалансованості інтересів малого бізнесу та держави у 2014–2018 рр. [пораховано автором на основі даних [5–7]]

Критерії	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Частка підприємств, зростанню яких перешкоджає високе податкове адміністрування та високий рівень податків (X1)	48,8	35,1	41,2	25,9	33,1
Податкове навантаження на фізичних осіб (X2)	540,25	611,17	506,4	874	1004,9
Час, витрачений на сплату податків (X3)	150	150	199	199	199
Частка податкового навантаження СМП у ВВП країни (X4)	0,47	0,53	0,72	0,78	0,83
Частка надходжень від єдиного податку в загальному обсязі доходів бюджету (X5)	12,89	10,56	11,71	12,19	12,64
Частка обсягу реалізованої продукції СМП у загальному обсязі (X6)	16,6	16,9	18,2	18,9	19,2
Зайнятість населення у сфері малого бізнесу (X7)	27,1	26,8	26,8	27,4	28,5
Частка доданої вартості суб'єктів малого та мікропідприємництва в загальній доданій вартості за витратами виробництва суб'єктів господарювання (X8)	9,1	10,3	8,8	10,3	12,6

У тому випадку, якщо необхідно виокремити комплексну картину, доцільно використовувати таку методологію оцінки, яка б відповідала вимогам універсальності (можливість урахування показників, які мають різні виміри (кількісний та якісний), позиціонування (можливості встановлення певної градації та класифікації за результатами), інформативності (забезпечувати повноту та якість інформації), доступності (його застосування не повинно

обмежуватися рівнем підготовки дослідника). Одним із методів, що може задовольнити визначені вимоги, є таксономічний аналіз, що являє собою метод багатовимірних порівнянь, який дозволяє надати оцінку економічних явищ і процесів, що характеризуються багатогранністю й неоднозначністю. Як стверджує В. Плюта, він використовується для зіставлення об'єктів, які характеризуються великою кількістю ознак.

У дослідженні використаний класичний підхід до підготовки змінних і розрахунків індикатора таксономії, що враховує такі блоки: формування матриці спостережень, стандартизація показників; поділ показників на стимулятори та дестимулятори; формування вектора-еталона; установлення відстані між показниками та вектором-еталоном; розрахунок інтегрального таксономічного показника [11].

Після визначення основних змінних необхідною є їх стандартизація з огляду на те, що визначені нами критерії є неоднорідними, різновимірними (див. табл. 1). Стандартизовані дані мають бути відображені у формі матриці:

$$Z_{ij} = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{w1} & x_{w2} & \dots & x_{wj} & \dots & x_{wn} \end{pmatrix}, \quad (1)$$

де i – порядковий номер періоду (від 1 до n);
 j – показник, який характеризує стан відповідного критерію;

x_{ij} – значення показника j для періоду i (від 1 до w) [11, с. 10].

Стандартизація критеріїв оцінки збалансованості інтересів малого бізнесу й держави та методологія розрахунку зазначені в табл. 2.

Таблиця 2

Стандартизація значень критеріїв оцінки збалансованості взаємовідносин малого бізнесу та держави у 2014–2018 рр.

Критерії	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
X1	1,33	0,95	1,12	0,70	0,90
X2	0,76	0,86	0,72	1,24	1,42
X3	0,84	0,84	1,11	1,11	1,11
X4	0,70	0,80	1,08	1,18	1,25
X5	1,07	0,88	0,98	1,02	1,05
X6	0,92	0,16	0,18	0,13	0,12
X7	0,99	0,98	0,98	1,00	1,04
X8	0,89	1,01	0,86	1,01	1,23
Формула розрахунку	$Z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j} \Rightarrow \bar{x}_j = \frac{1}{w} \sum_{i=1}^w x_{ij} \Rightarrow S_j = \left[\frac{1}{w} \sum_{i=1}^w (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \right]^{\frac{1}{2}}$ <p>де $j = 1, 2, \dots, n$; n – кількість ознак; w – кількість одиниць; x_{ij} – значення ознаки k для одиниці i; $\bar{x}_j$ – середнє арифметичне значення ознаки j; S_j – стандартне відхилення ознаки j; z_{ij} – стандартизоване значення ознаки j для одиниці i [10, с. 43; 11, с. 11]</p>				

Наступним кроком для визначення таксономічного показника є побудова вектора-еталона

на основі розподілу критеріїв на стимулятори та дестимулятори (табл. 3).

Таблиця 3

**Стимулятори й дестимулятори збалансованості інтересів СМП
та держави щодо забезпечення розвитку й координати вектора-еталона**

Критерії	Поділ критеріїв на стимулятори та дестимулятори	Координати вектора-еталона
3 позицій СМП		
Частка підприємств, зростанню яких перешкоджає високе податкове адміністрування та високий рівень податків (X1)	Дестимулятор	-1,41
Податкове навантаження на фізичних осіб (X2)	Дестимулятор	-1,02
Час, витрачений на сплату податків (X3)	Дестимулятор	-1,22
Частка податкового навантаження СМП у ВВП країни (X4)	Дестимулятор	-1,39
3 позицій держави		
Частка надходжень від єдиного податку в загальному обсязі доходів бюджету (X5)	Стимулятор	1,07
Частка обсягу реалізованої продукції СМП у загальному обсязі (X6)	Стимулятор	0,92
Зайнятість населення у сфері малого бізнесу (X7)	Стимулятор	1,04
Частка доданої вартості суб'єктів малого та мікробізнесу в загальній доданій вартості за витратами виробництва суб'єктів господарювання (X8)	Стимулятор	1,23
Формула розрахунку	$z_{os} = \max z_{rs}, \text{ якщо } s \in I,$ $z_{os} = \min z_{rs}, \text{ якщо } s \notin I (s = 1, \dots, n),$ де I – множина ознак; z_{rs} – стандартизоване значення ознаки s для одиниці r [10, с. 143; 11, с. 16]	

Заключними етапами таксономічного аналізу є встановлення відстані між показниками й вектором-еталоном та розрахунок інтегрального таксономічного показника (табл. 4).

Таблиця 4

**Показники таксономічного аналізу збалансованості
інтересів держави та СМП щодо забезпечення розвитку**

Роки	Таксономічний показник впливу держави на розвиток СМП			Таксономічний показник впливу СМП на розвиток держави		
2014 рік	2,97	0,59	0,41	2,88	0,50	0,50
2015 рік	1,38	0,28	0,72	1,16	0,20	0,80
2016 рік	3,35	0,67	0,33	2,07	0,36	0,64
2017 рік	3,55	0,71	0,29	3,30	0,58	0,42
2018 рік	4,23	0,85	0,15	5,28	0,93	0,07
Формула розрахунку	$\tilde{N}_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (Z_{ij} - Z_{0j})^2},$ де Z_{ij} – стандартизоване значення j -го показника; Z_{0j} – стандартизоване значення j -го показника в еталоні. $\hat{E}_i = 1 - d_i; d_i = \frac{C_{i0}}{C_0}; C_0 = \overline{C_0} + 2S_0,$ $\overline{C_0} = \frac{1}{w} \sum_{i=1}^w C_{i0}, S_0 = \left[\frac{1}{w} \sum_{i=1}^w (C_{i0} - \overline{C_0})^2 \right]^{1/2},$ де m – кількість періодів; C_{i0} – відстань між точкою спостереження і точкою P_0 ; $\overline{C_0}$ – середня відстань; S_0 – середнє значення кореня середнього квадрата різниці значень ознак [10, с. 143; 11, с. 16]					

На рис. 2 представлено візуалізацію отриманих результатів.

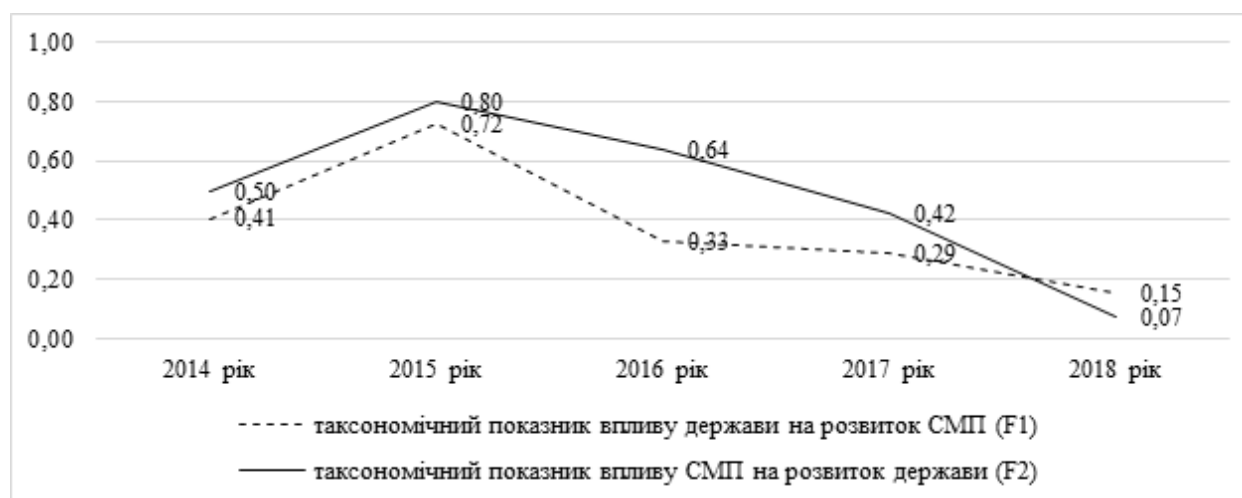

Рис. 2. Динаміка таксономічних показників оцінки збалансованості інтересів держави та СМП, % [складено автором на основі даних табл. 4]

Це дозволило зробити такі висновки:

– протягом досліджуваного періоду спостерігається дисбаланс інтересів щодо забезпечення розвитку держави та малого бізнесу, який пов'язаний із надмірним податковим тиском на суб'єкти підприємництва;

– у 2014–2015 рр. спостерігається пропорційне зростання таксономічних показників впливу на розвиток держави та СМП, при цьому їх значення мають незначні відхилення одне від одного, що свідчить про достатню збалансованість інтересів;

– у 2016 р. спостерігається зниження інтегральних показників, проте показник впливу СМП на розвиток держави має більш різке падіння. Цей період характеризується значним дисбалансом інтересів із переважання більш позитивного впливу СМП на розвиток держави;

– період із 2017 до 2018 року характеризується зміною векторів впливу з досягненням балансу інтересів у певний часовий проміжок.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Взаємодія влади та бізнесу передбачає комплекс заходів, що спрямовані на представництво інтересів бізнесу у владі й регулювання діяльності бізнесу з метою забезпечення комплексного розвитку. Проведення розрахунку інтегрального показника оцінки взаємовідносин держави та СМП у контексті збалансування інтересів дозволило визначити позитив-

ну тенденцію до незначного розриву в силі впливу держави та малого бізнесу на розвиток (максимальне відхилення спостерігалось лише у 2016 р. – 31 п.п.). Проте негативним є факт надмірного податкового тиску, що виступає причиною гальмування діяльності, погіршення основних показників діяльності, поглиблення процесів ухилення від податків та тінізації економіки тощо. Однак позитивні зрушення у 2017–2018 рр. свідчать про процес становлення взаємодії держави й малого бізнесу у векторі збалансування інтересів розвитку. Уважаємо, що забезпечення тісних та ефективних взаємовідносин держави й суб'єктів малого бізнесу передбачає організацію співпраці в досягненні консенсусної комплексної стратегії країни. Тому подальшими напрямками досліджень є визначення умов і принципів такої співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бержанір А. Л. Становлення взаємодії влади, бізнесу та суспільства в ринкових умовах / А. Л. Бержанір // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3 (20). – С. 18–21.
2. Бержанір А. Л. Стратегії взаємодії держави та бізнесу в умовах становлення ринкових відносин в Україні / А. Л. Бержанір, Л. Л. Стрембіцька // Економіка та управління

- ня національним господарством. – 2016. – № 10. – С. 134–139.
3. Брехаря С. Система взаємовідносин влади і бізнесу в сучасній Україні / С. Брехаря // Наукові записки інституту політичних та національних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2011. – № 4 (54). – С. 190–198.
  4. Буцька О. Ю. Методика оцінки податкового навантаження: порівняльний аналіз / О. Ю. Буцька // Агросвіт. – 2013. – № 24. – С. 25–27.
  5. Інформація із сайту Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2019). – Назва з екрана.
  6. Інформація Казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 10.01.2019). – Назва з екрана.
  7. Інформація Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/> (дата звернення: 10.01.2019). – Назва з екрана.
  8. Коляда Т. Тенденції податкового регулювання малого підприємництва в умовах посткризового періоду розвитку України / Т. Коляда // Економіка. – 2012. – № 139. – С. 42–48.
  9. Лоханова Н. Податкове навантаження в Україні як чинник впливу на стан економічної стійкості підприємств / Н. Лоханова // Економіст. – 2012. – № 4. – С. 46–49.
  10. Педченко Н. С. Бюджетний потенціал регіону: оцінка та перспективи розвитку : монографія / Н. С. Педченко, В. Ю. Стрілець. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 220 с.
  11. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / В. Плюта ; пер. с польск. В. В. Иванова. – Москва : Финансы и статистика, 1989. – 175 с.
  12. Сараева І. М. Проблеми оптимізації податкового навантаження підприємницького сектору в Україні / І. М. Сараєва, Н. І. Носова // Економічні інновації. – 2015. – № 60. – Книга II. – С. 159–170.

REFERENCES

1. Berzhanir, A. L. (2013). Stanovlennia vzaiemodii vlady, biznesu ta suspilstva v rynkovykh umovakh [The formation of the interaction of power, business and society in market conditions]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Development of the Economy*, 3 (20), 18–21 [in Ukrainian].
2. Berzhanir, A. L. & Strembitska, L. L. (2016). Stratehii vzaiemodii derzhavy ta biznesu v umovakh stanvolennia rynkovykh vidnosyn v Ukraini [Strategies of interaction of the state and business in the conditions of working market relations in Ukraine]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom – Economy and management of national economy*, 10, 134–139 [in Ukrainian].
3. Brekharia, S. (2011). Systema vzaiemovidnosyn vlady i biznesu v suchasni Ukraini [The system of relations between government and business in modern Ukraine]. *Naukovi zapysky instytutu politychnykh ta natsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Political and National Studies named after. I. F. Kurasa National Academy of Sciences of Ukraine*, 4 (54), 190–198 [in Ukrainian].
4. Butska, O. Iu. (2013). Metodyka otsinky podatkovoho navantazhennia: porivnialnyi analiz [Methodology for estimating tax burden: comparative analysis]. *Ahrosvit. – Agrosvit*, 24, 25–27 [in Ukrainian].
5. Informatsiia z сайту Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Information from the site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 10.01.2019) [in Ukrainian].
6. Informatsiia Kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy: [Information of the Treasury of Ukraine].

- (n.d.) <https://www.treasury.gov.ua/ua> Retrieved from: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (accessed 10.01.2019). [in Ukrainian].
7. Informatsiia Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy [Information of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine]. (n.d.). <http://www.minregion.gov.ua> Retrieved from: <http://www.minregion.gov.ua/> (accessed 10.01.2019) [in Ukrainian].
  8. Koliada, T. (2012). Tendentsii podatkovoho rehuliuвання maloho pidpriemnytstva v umovakh postkryzovoho periodu rozvytku Ukrainy [Trends in tax regulation of small business in the post-crisis period of Ukraine's development]. *Ekonomika – Economics*, 139, 42–48 [in Ukrainian].
  9. Lokhanova, N. (2012). Podatkove navantazhennia v Ukraini yak chynnyk vplyvu na stan ekonomichnoi stiikosti pidpriemstv [Tax burden in Ukraine as a factor of influence on the state of economic sustainability of enterprises]. *Ekonomist – Economist*, 4, 46–49 [in Ukrainian].
  10. Pedchenko, N. S. & Strilets, V. Yu. (2014). *Biudzhetyi potentsial rehionu: otsinka ta perspektyvy rozvytku [The budget potential of the region: assessment and development prospects]*. Poltava : PUET [in Ukrainian].
  11. Plyuta, V. (1989) *Sravnitelnyiy mnogomernyy analiz v ekonometricheskom modelirovanii [Comparative Multidimensional Analysis in Econometric Modeling]*. Moskva : Finansy i statistika [in Russian].
  12. Saraieva, I. M. & Nosova, N. I. (2015). Problemy optymizatsii podatkovoho navantazhennia pidpriemnytskoho sektoru v Ukraini [Problems of optimizing the tax burden of the entrepreneurial sector in Ukraine]. *Ekonomichni innovatsii – Economic Innovations*, 60 , 159–170 [in Ukrainian].

Н. С. Педченко, доктор экономических наук, профессор; **В. Ю. Стрілець**, кандидат экономических наук (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Интегральная оценка сбалансированности взаимоотношений государства и субъектов малого бизнеса в контексте обеспечения интересов развития.**

Аннотация. Целью статьи является исследование взаимоотношений государства и малого бизнеса в контексте достижения баланса интересов. **Методика исследования.** Аналитический обзор экономической литературы позволил определить критерии оценки сбалансированности интересов государства и субъектов малого бизнеса по развитию. Таксономический интегральный анализ способствовал оценке влияния государства и малого предпринимательства на развитие друг друга. Графическая визуализация помогла определить основные тенденции взаимоотношений государства и субъектов малого бизнеса и установить факт существования дисбалансов в их взаимодействии. **Результаты.** Определены особенности взаимодействия государства и субъектов малого предпринимательства в направлении обеспечения интересов их развития. Установлено важность налоговых рычагов в достижении сбалансированности взаимоотношений. Проанализированы подходы разных авторов к оценке налоговой нагрузки на бизнес. Проведен интегральный анализ оценки сбалансированности влияния государства и малого бизнеса друг на друга. **Практическая значимость результатов исследования.** Научной новизной является построенный алгоритм оценки сбалансированности интересов малого бизнеса и государства по обеспечению развития. Проведенное исследование позволило определить необходимость организации сотрудничества в достижении консенсусной комплексной стратегии страны.

Ключевые слова: взаимодействие государства и бизнеса, развитие малого бизнеса, обеспечение развития малого бизнеса, малое предпринимательство, интегральный анализ, таксономический анализ.

N. Pedchenko, Dc. Econ. Sci., Professor; **V. Strilets**, Cand. Econ. Sci. (Poltava University of Economics and Trade). **Integral assessment of the balance of relations between the state and small business in the context of ensuring the interests of development.**

Annotation. *The purpose of the article is to study the relationship between the state and small business in the context of reaching a consensus of interests. **Methodology of research.** Analytical review of economic literature allowed to determine the criteria for balancing the interests of the state and small business entities in order to development. Taxonomic integral analysis contributed to the assessment of the impact of state and small business on the development of each other. Graphical visualization helped to identify the main trends of the relationship between the state and small businesses and to establish the existence of imbalances in their interaction. **Findings.** The interaction of power and business involves is determined as complex of measures aimed at representing the interests of business in the government and regulating business activities in order to ensure integrated development. An understanding of the essence and features of the interaction between government and business is explored. The features of interaction of the state and small business entities in the direction of ensuring the interests of their development are determined. The importance of tax levers in achieving balance of relationships is established. The approaches to estimating the tax burden on business by different authors are investigated. An integrated analysis of the government's and small businesses balance in case of influence on each other is conducted. **Practical value.** The scientific novelty is an algorithm for balancing the interests of small business and the state with regard to development, which involves: the allocation of tax levers for the development of small business; substantiation of the consequences of small business influence on the development of the country; establishment the list of criteria for assessing the impact of the state and small businesses on each other; the use of integrated taxonomic analysis as a methodological tool for assessing the balance of relationships. The study made it possible to determine the need for cooperation in achieving a consensus comprehensive strategy of the country.*

Keywords: *state and business interaction, small business development, small business, integral analysis, taxonomic analysis.*

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ІСНУЮЧИХ СХЕМ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ

С. В. ЛЕОНОВ, доктор економічних наук, професор;

А. О. БОЙКО, кандидат економічних наук;

С. В. МИНЕНКО

(Сумський державний університет)

Анотація. *Мета статті* полягає в характеристиці індивідуальних особливостей існуючих схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, установленні природи їх виникнення, а також диференціації за спільними ознаками. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань* здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації, порівняння та узагальнення, діалектичного підходу. **Результати.** *Проведено групування схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, за джерелом походження незаконних доходів, видом використовуваних активів, інституціональною складовою та каналами реалізації. Доведено необхідність використання різних інструментів державного фінансового моніторингу залежно від виділених груп схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, із метою підвищення національної безпеки держави. Практична значущість результатів дослідження.* У статті обґрунтовано, що легалізація кримінальних доходів вимагає від суб'єктів системи їх запобігання та протидії більш оперативного реагування й координації зусиль із відповідними міжнародними організаціями. Доведено, що природа легалізації кримінальних доходів в Україні полягає в корумпованій владі, значній частці державної власності, низькому рівні фінансового моніторингу послуг фінансових посередників і недосконалій нормативно-правовій базі.

Ключові слова: *схеми легалізації доходів, шахрайство, кримінальні доходи, безпека національної економіки.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. З часів набуття незалежності та формування ринкової економіки й донині Україна залишається країною з численною кількістю схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, що завдає значного удару по національній безпеці. Причиною існування цих схем у 2000-х рр. була недосконала нормативно-правова база регулювання ринкових фінансових відносин та слабка інституційна спроможність органів державного регулювання. В останні роки основною причиною поширення схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, є: високий рівень корумпованості державних органів влади; активний розвиток інформаційних технологій за недосконалих заходів кібербезпеки; неузгоджена діяльність НБУ, Нацкомфінпслуг,

НКЦПФР, МВС, СБУ, Прокуратури та інших органів регулювання.

Саме розташування України в переліку країн із високою ймовірністю використання фінансових установ із метою легалізації кримінальних доходів, а також високим загальним рівнем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, вимагає формування теоретичного підґрунтя диференціації даних схем та визначення їх природи з метою покращення системи державного фінансового моніторингу й досягнення високого рівня національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснювали такі вчені та практики, як П. П. Андрушко [4], О. М. Бандурка [5], Р. О. Баранов [6], О. О. Дудоров [13], В. А. Журавель [14], Н. М. Миро-

ненко [19], С. І. Ніколаюк [21], М. А. Погорецький [22], В. Ю. Шепитько [33] та ін.

Питання типологізації відмивання коштів з огляду тінізації економіки висвітлено у працях О. І. Барановського [7], А. С. Беніцького [9]. У свою чергу, дослідженню міжнародного досвіду легалізації кримінальних коштів присвячені праці С. Г. Гуржій, О. Є. Користіна [16].

Значна увага приділяється вивченню управління банківськими ризиками у сфері відмивання коштів та фінансування тероризму. Це питання висвітлювали у своїх працях такі науковці: Е. Альтман [1], Дж. Ф. Маршалл [2], Ф. Х. Найт [20], П. С. Роуз, В. В. Бобіл [10], Л. А. Бондаренко, Л. В. Кривонос [17], О. К. Криклій [18] та багато інших.

Вивченню способу вчинення злочинів, пов'язаних із легалізацією коштів, отриманих незаконним шляхом, присвячено роботи таких практиків, як Р. С. Белкіна, І. Ф. Герасимова, І. Ф. Пантелеєва, М. П. Яблокова, Г. Г. Зуйкова та ін. [34].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення індивідуальних особливостей існуючих схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, установлення природи їх виникнення та диференціація за спільними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розпочинаючи дослідження, присвячене ідентифікації особливостей схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, та подальшого їх групування за спільними ознаками, у першу чергу, визначимо сутність цього поняття. Актуальність даного питання полягає в існуванні значної кількості економічних шахрайств та злочинів, які значно відрізняються один від одного як за механізмом реалізації, так і за метою їх скоєння. У нашому дослідженні ми цілком підтримуємо трактування «легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом», зазначене у ст. 4 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [25]. У цій статті зазначено, що до легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, можна зарахувати операції фінансового характеру та дії, пов'язані з активами, одержаними внаслідок вчинення злочину.

Крім того, до легалізації кримінальних доходів належать дії, спрямовані на приховування чи маскуванню джерел незаконного походження фінансових активів, а також їх переміщення, перетворення та зміну місцезнаходження. Останньою характеристикою легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, є набуття, володіння або використання активів, одержаних унаслідок вчинення злочину.

Таким чином, основною характеристикою схем, які можна зарахувати до легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, є: форма проведення – дії фінансового характеру; спосіб проведення – переміщення, маскуванню, перетворення; результат – володіння фінансовими активами, одержаними внаслідок протиправних дій.

Переходячи до диференціації схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, зазначимо, що встановлені класифікаційні ознаки надають можливість провести їх детальну формалізацію, визначити природу походження та встановити найбільш дієві інструменти протидії даним злочинам на державному рівні.

Отже, запропоновано проводити систематизацію схем легалізації кримінальних доходів за такими ознаками: джерело походження незаконних доходів, вид активу, інституція, що використовується, та канали реалізації. Справедливо зазначити, що майже кожна схема легалізації кримінальних доходів, по-перше, повинна мати джерело, яке надає можливість акумулювати кошти, що носять незаконний характер; по-друге, характеризується видом активу, який виступає об'єктом, за допомогою якого незаконні кошти переміщуються; по-третє, використовувати певний канал, який дозволяє замасковано трансформувати кримінальні кошти; по-четверте, майже кожна схема легалізації реалізується з використанням операцій певних суб'єктів господарювання.

Переходячи до характеристики кожної класифікаційної ознаки, зазначимо, що джерелом походження незаконних доходів можуть бути:

1. Корупційні дії чиновників усіх рівнів. Прикладом схем може бути перерахунок коштів на рахунки фізичних осіб-керівників установ, підприємств, організацій або пов'язаних із ними осіб та подальше придбання активів, інвестування, погашення кредитів чи отримання іншої неправомірної вигоди. Природою виникнення цього джерела є значні повнова-

ження державних чиновників в Україні, які вони можуть застосувати з метою власного збагачення. Найбільш дієвим засобом протидії даним діям є підвищення кримінальної й фінансової відповідальності за вчинені злочини.

2. Державний сектор економіки. Це схеми з оплатою державними підприємствами послуг, які не були надані, маніпуляції з тендерними закупівлями, приватизацією майна [29]. Природою виникнення цього виду джерела легалізації є історичний спосіб управління державним підприємствами в Україні, тобто менеджмент на державних підприємствах намагається не покращити рівень функціонування підприємства, а отримати додаткові доходи за рахунок незаконної діяльності, оскільки тривалість їх управління залежить від політичної ситуації в Україні, яка дуже швидко змінюється. Найбільш дієвим способом боротьби, як і в попередньому випадку, є підвищення кримінальної та фінансової відповідальності за вчинені злочини й максимальна приватизація підприємств, які не мають стратегічного значення для держави.

3. Шахрайство. Основними прикладами є: розкрадання коштів банківських установ (надання кредитів фіктивним підприємствам, виведення коштів через іноземні банки), отримання мікрокредитів за підробленими документами тощо. Природою цього виду легалізації є можливість використати фінансові установи з метою легалізації. Тобто внутрішній фінансовий моніторинг банків або не спроможний, або взагалі не має за мету протидіяти злочинам, пов'язаним із легалізацією кримінальних доходів. Відповідно найбільш дієвим способом протидії є розвиток внутрішньокорпоративної та державної систем фінансового моніторингу.

4. Кіберзлочини. До таких схем належать: підробка платіжних карт, отримання доступу до систем дистанційного банківського обслуговування, фінансові піраміди онлайн, онлайн казино, відмова в обслуговуванні» (DDoS атаки) з метою отримання особистої інформації. Акумуляовані таким чином доходи й інформація використовуються для конвертації доходів у товари через інтернет-магазини, перерахунок коштів через безліч платіжних систем, конвертація у валюту та у криптовалюту [15]. Природою виникнення цього джерела легалізації є розвиток інформаційних технологій,

здобутки яких упроваджуються у фінансову сферу. Протидія в даному напрямку легалізації кримінальних доходів повинна спрямовуватись на формування та подальше вдосконалення підрозділів кіберполіції, які б не тільки здійснювали пошук злочинців, але й попереджували дані злочини.

Інші злочини: крадіжки, грабежі, шантажі тощо.

У свою чергу, активами, які використовуються у процесі легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, є:

1. Високоліквідні активи (золото, діаманти, ювелірні вироби). Застосування схем легалізації доходів із використанням цього виду активу обумовлюється можливістю завищити ціну за них, використовувати їх як засіб платежу та слабким контролем зі сторони багатьох країн за обігом даних предметів. Наприклад, внесення золота на рахунок у банківських металах, із подальшим зняттям їх і використання із зазначенням джерела цих коштів – рахунок у банківських металах, хоча дійсне походження доходів невідоме. Джерелом походження таких схем в Україні є розвинена контрабанда й корупція в органах митного та прикордонного контролю. Механізм протидії даним схемам повинен ґрунтуватись на чіткому обліку всіх дорогоцінних металів і каменів у країні та чітко регламентованому правилі оцінювання їх вартості.

2. Цінні папери. Прикладом цих схем є випуск підприємствами, наприклад, опціонів, їх подальший перепродаж, у тому числі і за кордоном в обхід бірж, потім дані облігації викуповуються, але через дублювання номерів їх сертифікатів продається завищена їх кількість. Іншим прикладом є розрахунок векселем за товари чи послуги одній фірмі, передача між фірмами даного векселя шляхом підроблення звітної документації і у підсумку розрахунок за векселем незаконно отриманими грошима векселедавцем [27]. Природою виникнення таких схем є специфіка конкретних видів цінних паперів, властивості яких дозволяють маскувати схемні операції. В Україні протидію використання цінних паперів у схемних операціях можливо досягти за умови підвищення ефективності наглядової роботи НКЦПФР.

3. Земля. Прикладом схем із використання цього активу є скуповування землі резидентом України, але на позикові кошти нерезидента. Як наслідок, у рахунок погашення позики

нерезидент відчужує всі активи резидента-боржника на свою користь. Іншим прикладом є перепродаж земельних ділянок підставними особами з фальсифікованими документами третім особам. Природою виникнення такого виду легалізації є низький рівень державного регулювання ринку землі в Україні, а механізмом протидії – підвищення контролю за операціями із землею.

4. **Нерухоме майно.** Серед схем, які в якості активу використовують нерухоме майно, можна виділити три групи: перша група пов'язана із придбанням підприємством нерухомості на кредитні кошти, отримані з-за кордону з подальшим продажем нерухомості за завищеною ціною і самоліквідацією підприємства; друга група схем пов'язана з використанням, в основному, соціально незахищених верств населення, відбираючи в них майно, фальсифікуючи документи (про смерть, право власності, заповіт, дарчу) чи обманюючи жертв із подальшим продажем майна третім особам; ознакою третьої групи є використання застави, прикладом таких схем є отримання підприємством кредитних коштів від банку з цільовим призначенням добудови об'єктів нерухомості під заставу цих же об'єктів нерухомості. Потім частина кредитних коштів перераховується на рахунки в банки із дотриманням банківської таємниці, під час транзакції наявність недобудованих об'єктів нерухомості є доказом законності походження коштів, або ж отримання підставними особами кредитів, заставою до яких виявлялись об'єкти нерухомості, оцінені за завищеною ціною через підконтрольне шахраям агентство нерухомості [28]. Природою схем, що пов'язані з цим видом активу, є саме специфіка нерухомості, яка може виступати заставою та бути у володінні незахищених верств населення. Особливість ефективної протидії даним схемам легалізації повинна ґрунтуватись на дієвій системі фінансового моніторингу в банках та ефективній роботі правоохоронної, а також судової систем в Україні, які б захищали інтереси незахищених верств населення.

Переходячи до каналів реалізації схем легалізації кримінальних доходів, зауважимо, що найбільш розповсюдженими є:

1. Використання так званих конвертаційних центрів – фіктивних підприємств, або підприємств, керівні особи яких залучені у процес відмивання доходів, які здійснюють легалізацію коштів шляхом відступлення права ви-

моги, надання фінансової чи благодійної допомоги. Найпоширенішою діяльністю конвертаційних центрів є перетворення безготівкових коштів у готівкові. Ці схеми реалізуються багатьма шляхами та є найпоширенішим видом легалізації кримінальних доходів в Україні. Шахраї ставлять пріоритет даному виду схем легалізації через неможливість прослідкування руху готівки, легкий спосіб розпорощення готівки між підставними особами, які згодом можуть акумулювати готівку в одному місці [26]. Природою виникнення цього каналу легалізації є незначні вимоги до відкриття суб'єктів господарювання та неможливість органів державного регулювання проводити моніторинг діяльності всіх економічних агентів в Україні. Одним із дієвих інструментів протидії даному виду легалізації є активна діяльність НБУ в сфері контролю обігу готівки.

2. Використання платіжних систем. До таких схем належать перерахунок коштів із картових рахунків через платіжні системи, в основному, громадянам інших країн, найчастіше за рахунок несанкціонованого доступу до рахунку, торгівля криптовалютою на міжнародному ринку. Природою виникнення цього каналу легалізації є розвиток банківських технологій та поширення значної кількості різних платіжних систем у банках. Єдиною можливістю ефективною протидії даному виду легалізації є активна співпраця вітчизняних органів регулювання з міжнародними організаціями з боротьби з неофіційними схемами грошових переказів (Світовий банк, ФАТФ, MONEYVAL та ін.).

3. **Контрабанда.** Під час перетину державного кордону готівкових коштів, дорогоцінних металів, інших високоліквідних активів не рідко порушуються митні правила з метою приховання або легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Прикладом таких схем є декларування особою в іноземній країні готівкових коштів, із зазначенням, що вони є власними заощадженнями, при цьому на стороні Української митниці не відбувається декларування зазначених доходів [30]. Природою цього каналу легалізації є індивідуальні митні режими в різних країнах, недосконалість проведення митного контролю та незахищеність певної частини кордону України. Відповідно, механізмом протидії даним схемам легалізації кримінальних доходів є дії, пов'язані з підвищенням ефективності роботи митниці та прикордонної служби України.

4. Банківський переказ. Через цей канал відбуваються як перекази «брудних» грошей між фізичними особами, так і різноманітні розрахунки між юридичними особами. Найчастіше даний канал є основою схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Природою активного застосування банківських переказів із метою легалізації доходів, одержаних незаконним шляхом, є можливість за їх допомогою перемістити кошти до будь-якої людини в будь-якій країні. У свою чергу, протидія застосування даного каналу легалізації, як уже зазначалось раніше, полягає в підвищенні системи внутрішнього та зовнішнього фінансового моніторингу банків в Україні.

У межах інститутів, що використовують шахраї з метою легалізації кримінальних доходів, справедливо виділити:

1. Банківські установи. Зазначений вид фінансових інститутів може виступати у процесах легалізації не тільки як канал, через який проходять нелегальні потоки, а і як безпосередній учасник. Наприклад, банк, виступаючи посередником під час продажу однієї компанії іншій, перерахував на рахунок фірми кошти за цінні папери за договорами комісії, видав кредити нерезидентам, при цьому погашення даних кредитів фірмою відбувається за договором поруки, що суперечить кредитним договорам, за якими було надано кредити.

2. Страхові компанії. Основними схемами легалізації на страховому ринку є укладання договорів псевдострахування, перестрахування, організація страхових випадків, підробка страхових документів та ухилення від оподаткування за допомогою страховиків. Наприклад, укладається договір страхування на свідомо невігідних умовах лише на один вид ризику. Через короткий проміжок часу настає страховий випадок, і страхова компанія виплачує страхове відшкодування. Отримавши відшкодування, фірма одразу перераховує ці кошти іншій фірмі як фінансову допомогу, після чого слід коштів втрачається [3].

3. Ломбарди. Найчастіше ломбарди використовуються у схемах легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, конвертуючи ювелірні вироби, інші цінні предмети, предмети розкоші в готівку, нерідко за підробленими або втраченими документами, що посвідчують особу. Також прикладом може бути надання ломбардом позики з подальшим фіктивним її

погашенням за допомогою векселів чи інших цінних паперів.

4. Кредитні спілки. Типовою схемою за участю кредитної спілки є залучення вкладів великої кількості осіб, своєчасна сплата відсотків та повернення депозитів, але згодом, за умови акумулювання достатньої кількості коштів, видаються кредити підставним особам [31].

Природа використання банків, страховиків, ломбардів та кредитних спілок полягає у специфіці послуг, які вони надають. У свою чергу, комплекс інструментів протидії використанню фінансових посередників із метою легалізації кримінальних доходів полягає в результативній роботі НБУ, Нацкомфінпслуг, НКЦПФР, МВС, СБУ, Прокуратури та інших органів регулювання.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, можна зробити висновок, що природа легалізації кримінальних доходів в Україні полягає в: корумпованій владі; значній частці державної власності; низькому рівні фінансового моніторингу послуг фінансових посередників, бездіяльності правоохоронних та контролюючих органів і недосконалості нормативно-правової бази.

Справедливо зазначити, що складність схем легалізації кримінальних доходів і залучення в них різноманітних інституцій, активів, каналів здійснення вимагає від суб'єктів системи запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, більш оперативного реагування, координації й консолідації зусиль із відповідними міжнародними організаціями. Крім того, зауважимо, що ефективна протидія процесу легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, в Україні неможлива без узгодженої нормативно-правової бази, а також прийняття нових законів щодо особливостей роботи державних органів нагляду та контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Altman E. J. Financial Ration, Discriminant Analysis, And the Prediction of Corporate Bankruptcy [Електронний ресурс] / E. J. Altman. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.154061.1968.tb00843.x/abstract> (дата звернення: 27.02.2019). – Назва з екрана.

2. Marshall J. F. *Financial Engineering: A Complete Guide to Financial Innovation* / J. F. Marshall, P. K. Rose. – NY : Institute of Finance, 1992. – 728 p.
3. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [Електронний ресурс]: Департамент фінансових розслідувань, Державна служба фінансового моніторингу України. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf (дата звернення: 28.02.2019). – Назва з екрана.
4. Андрушко П. П. Проблеми кваліфікації легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом / П. П. Андрушко // *Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. – 2002. – Вип. 13. – С. 334–346.
5. Бандурка А. М. Україна против «грязных» денег / А. М. Бандурка, С. В. Симовьян. – Харьков : ХНУВС, 2003. – С. 35–45.
6. Баранов Р. О. Сучасні схеми відмивання злочинних коштів у світі та в Україні / Р. О. Баранов // *Аспекти публічного управління*. – 2015. – № 7. – 8 (21–22). – С. 62–69.
7. Барановський О. І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання. НАН України / О. І. Барановський // *Інститут економічного прогнозування*. – Харків : Форт, 2003. – 472 с.
8. Бекряшев А. К. Тіньова економіка та економічна злочинність : підручник / А. К. Бекряшев. – Режим доступу: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash> (дата звернення: 29.02.2019). – Назва з екрана.
9. Беніцький А. С. Легалізація прибутків, здобутих злочинним шляхом: порівняльно-правовий аналіз / А. С. Беніцький // *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників*. – Т. 18. – Київ : Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 2005. – С. 137–143.
10. Бобиль В. В. Теоретичний аспект комплексної системи антикризового управління банківськими ризиками / В. В. Бобиль // *Банківська справа*. – 2013. – № 2. – С. 3–20.
11. Бондаренко Л. А. Ризик-менеджмент кредитної діяльності комерційного банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Л. А. Бондаренко. – Київ, 2012. – 23 с.
12. Дмитренко М. Г. Легалізація кримінальних доходів та фінансування тероризму: сучасні економічні аспекти і вплив на розвиток банків : монографія / М. Г. Дмитренко. – Київ : УБС НБУ, 2014. – 302 с.
13. Дудоров О. Чи спливають «брудні гроші» на поверхню / О. Дудоров // *Легалізація злочинних прибутків, проблеми кримінально-правової протидії*. – 1998. – № 1. – С. 70–72.
14. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / [В. А. Журавель, М. І. Панов, В. І. Шепітько та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2008. – С. 322–335.
15. Кіберзлочинність та відмивання коштів [Електронний ресурс]: Департамент фінансових розслідувань / Державна служба фінансового моніторингу України. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20131230/tipolog2013.pdf (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
16. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні : монографія / О. Є. Користін. – Київ : ДП «Друкарня МВС України», 2009. – 336 с.
17. Кривонос Л. В. Державне регулювання запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: сучасний стан і шляхи розвитку : монографія / Л. В. Кривонос. – Режим доступу: http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2014/4.pdf (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
18. Криклій О. А. Банківський менеджмент : монографія / О. А. Криклій, Н. Г. Маслак,

- О. М. Пожар. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 152 с.
19. Мироненко Н. М. Легалізація (відмивання) коштів – різні підходи до поняття: бюлетень з обміну досвідом роботи / Н. М. Мироненко. – Київ : МВС України, 2001. – С. 25–28.
20. Найт Ф. Х. Ризик, невизначеність та прибуток / Ф. Х. Найт. – Москва : Дело, 2013. – 360 с.
21. Ніколаюк С. І. Проблеми оперативного забезпечення протидії легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом / С. І. Ніколаюк, А. Г. Семчук // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – № 4. – С. 153–161.
22. Особливості розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [О. В. Бищовець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.]; за ред. М. А. Погорецького та Д. В. Сергєєвої. – Київ : Алерта, 2015. – С. 279–300.
23. Прасолова С. П. Банківські операції : навч. посіб. / С. П. Прасолова. – Київ : ЦУЛ, 2013. – 568 с.
24. Примостка Л. О. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : монографія / Л. О. Примостка, М. М. Діба, І. В. Краснова. – Київ : ДВНЗ Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана, КНЕУ, 2012. – 459 с.
25. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 24 листопада 2018 р. № 1702-VII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
26. Ризики використання готівки / Державна служба фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180103/2017%20Nalichka.pdf (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
27. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами [Електронний ресурс] : Наказ Держфінмоніторингу України від 20 грудня 2007 р. № 230. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2007/25.12.2007/Typologies.htm (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
28. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна [Електронний ресурс] : Наказ Держфінмоніторингу України від 19 грудня 2008 р. № 265. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&art_id=998&lang=uk (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
29. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2016, 2015, 2014 роки. Київ, 2017. – 126 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20170221/Zmist%201.pdf (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
30. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2017 рік. Київ, 2018. – 148 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.pdf. (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
31. Типологія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через небанківські фінансові установи із залученням коштів та інших активів громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/30.12.2010/tipolog2010.pdf (дата звернення: 01.03.2019). – Назва з екрана.
32. Фінансовий моніторинг в банку : навч. посіб. / С. О. Дмитров, В. В. Коваленко, А. В. Єжов, О. М. Бережний. – Суми : Університетська книга, 2008. – 336 с.
33. Шепитько В. Ю. Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их разоблачения : науч.-практ. по-

- собие / В. Ю. Шепитько. – Харьков : Гриф, 2002. – 24 с.
34. Яблоков Н. П. Криминалистика : учебник / Н. П. Яблоков. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Юристъ, 2005. – 781 с.
6. Baranov, R. O. (2015) Suchasni skhemy vidmyvannya zlochynnykh koshtiv u sviti ta v Ukrayini [*Modern schemes of money laundering in the world and in Ukraine*]. Aspekty publichnoho upravlinnya : nauk. zhurn. – Mechanisms of public management, 7–8 (21–22), 62–69.

REFERENCES

- Al'tman, E. YA. Finansovyy ratsion, dyskryminantnyy analiz i prohnozuvannya korporativnoho bankrutstva [Discriminant Analysis, And the Prediction of Corporate Bankruptcy]. <http://onlinelibrary.wiley.com/wol1/doi/10.1111/j.154061.1968.tb00843.x/abstract>. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/wol1/doi/10.1111/j.154061.1968.tb00843.x/abstract> (accessed 27.02.2019).
- Marshall, Dzh. F. (1992). Finansovyy inzhynirynh: Povne kerivnytstvo po finansovym innovatsiyam. [*A Complete Guide to Financial Innovation*]. NY : Institute of Finance, 728.
- Aktual'ni metody i sposoby lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, ta finansuvannya teroryzmu: [Current methods and methods of legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing]. – Departament finansovykh rozsliduvan' Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrayiny. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf. (accessed 28.02.2019) [in Ukrainian].
- Andrushko, P. P. (2002). Problemy kvalifikatsiyi lehalizatsiyi (vidmyvannya) hroshovykh koshtiv ta inshoho mayna, zdobutykh zlochynnym shlyakhom. [*Problems of qualification of legalization (laundering) of money and other property acquired by criminal means*]. Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats' Instytutu derzhavy i pravo im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, (13), 334–346 [in Ukrainian].
- Bandurka, A. M. & Symov'yan, S. V. (2003). Ukrayna protyv "hryaznykh" deneh. [Ukraine against "dirty" money]. Xar'kov : KHNUVS [in Russian].
- Baranovs'kyy, O. I. (2003) "Vidmyvannya" hroshey: sutnist' ta shlyakhy zapobihannya. NAN Ukrayiny. [*Money laundering: the essence and ways to prevent it*]. Instytut ekonomichnoho prohnozuvannya. KH. – Fort, 472 [in Ukrainian].
- Bekryashev, A. K. Tin'ova ekonomika ta ekonomichna zlochynnist'. [*Shadow economy and economic crime*]. Pidruchnyk. Retrieved from: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash> [in Ukrainian].
- Benits'kyy, A. S. (2005). Lehalizatsiya prybutkiv, zdobutykh zlochynnym shlyakhom: porivnyal'no-pravovyy analiz. [Legalization of proceeds from crime: comparative legal analysis]. Problemy borot'by z koruptsiyeyu, orhanizovanoyu zlochynnistyu ta kontrabandoyu: Analitychni rozrobky, propozytsiyi naukovykh ta praktychnykh pratsivnykiv. (Vols. 18). Kyiv : Naukovodoslidnyy instytut «Problemy lyudyny». (pp. 137–143) [in Ukrainian].
- Bobyl', V. V (2013). Teoretychnyy aspekt kompleksnoyi systemy antykrizovoho upravlinnya bankivs'kymy ryzykamy. [Theoretical aspect of the complex system of crisis management of bank risks]. Bankivs'ka sprava, (Vols.2), (pp. 3–20) [in Ukrainian].
- Bondarenko, L. A. (2012). Ryzyk–menedzhment kredytnoyi diyal'nosti komertsynoho banku. [Risk management of credit business of a commercial bank]. Extended abstract of Doctor's thesis.. Kyiv : KNEU, 23 [in Ukrainian].
- Dmytrenko, M. H. (2014). Lehalizatsiya kryminal'nykh dokhodiv ta finansuvannya teroryzmu: suchasni ekonomichni aspekty i vplyv na rozvytok bankiv. [Legalization of Criminal Income and Terrorist Financing:

- Current Economic Aspects and Impact on the Development of Banks]. Monohrafiya. Kyiv: UBS NBU, 302 [in Ukrainian].
13. Dudorov, O. (1998). Chy splyvut' "brudni hroshi" na poverkhnyu. [Will "dirty money" come to the surface]. Lehalizatsiya zlochynnykh prybutkiv, problemy kryminal'no-pravovoyi protydyi, (Vols. 1), (pp. 70–72) [in Ukrainian].
  14. Zhuravel', V. A., Panov, M. I., Shepit'ko, V. I. & Konovalova, V. O. (2008). Rozsliduvannya lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom. [Investigation of legalization (laundering) of proceeds from crime]. Nastil'na knyha slidchoho: nauk. – prakt. vydannya dlya slidchykh i diznavachiv, (2-d ed., rev). K.: Vyd. dim "In Yure", (pp. 322–335) [in Ukrainian].
  15. Kiberzlochynnist' ta vidmyvannya koshtiv: Departament finansovykh rozsliduvan'. [Cybercrime and money laundering]. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2013/20131230/tipolog2013.pdf (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
  16. Korystin, O. Ye. (2009). Vidmyvannya koshtiv: teoretyko-pravovi zasady protydyi ta zapobihannya v Ukraini. [Money Laundering: Theoretical and Legal Principles of Counteraction and Prevention in Ukraine]. Monohrafiya. Kyiv : DP "Drukarnya MVS Ukrainy", p. 336 [in Ukrainian].
  17. Kryvonos, L. V. Derzhavne rehulyuvannya zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom: suchasnyy stan i shlyakhy rozvytku. [State regulation of prevention and counteraction to the legalization (laundering) of proceeds from crime: current state and ways of development]. Monohrafiya. Retrieved from http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2014/4.pdf [in Ukrainian].
  18. Krykliy, O. A., Maslak, N. H., Pozhar, O. M. (2011). Bankivs'kyi menedzhment. [Bank management]. Monohrafiya. Sumy : DVNZ "UABS NBU", p. 152 [in Ukrainian].
  19. Myronenko, N. M. (2001). Lehalizatsiya (vidmyvannya) koshtiv – rizni pidkhody do ponyattya. [Legalization (laundering) of funds - different approaches to the concept]. Byuleten' z obminu dosvidom roboty. Kyiv : MVS Ukrainy, (Vols. 136), (pp. 25–28) [in Ukrainian].
  20. Nayt, F. KH. (2013). Ryzyk, nevyznachenist' ta prybutok. [Risk, uncertainty and profit]. Moskva : Delo, p. 360 [in Ukrainian].
  21. Nikolayuk, S. I. & Semchuk, A. H. (2003). Problemy operatyvnoho zabezpechennya protydyi lehalizatsiyi koshtiv, zdobutykh zlochynnym shlyakhom. [Problems of operational support to counteract the legalization of proceeds from crime]. Naukovyy visnyk. K.yiv : NAVSU, (Vols. 4), (pp. 153–161) [in Ukrainian].
  22. Pohorets'kyi, M. A., Pohorets'kyi, M. A., Serhyeyeva, D. B. & et. (2015). Osoblyvosti rozsliduvannya lehalizatsiyi (vidmyvannya) hroshovykh koshtiv, otrymanykh zlochynnym shlyakhom, z vykorystannyam kredytno-bankivs'koyi systemy. [Features of investigation of legalization (laundering) of money received from a criminal way, using the credit and banking system. Investigation of certain types of crimes]. Rozsliduvannya okremykh vydiv zlochyniv: navch. posib. K. : Alerta, (pp. 279–300) [in Ukrainian].
  23. Prasolova, S. P. (2013). Bankivs'ki operatsiyi. [Bank operations]. Navch. posib. Kyiv : TSUL, p. 568 [in Ukrainian].
  24. Prymostka, L. O., Dyba, M. M., Krasnova, I. V. (2012). Rehulyuvannya diyal'nosti bankiv v umovakh hlobal'nykh vyklykiv. [Regulation of banks activity in the context of global challenges]. Monohrafiya. Kyiv : DVNZ Kyiv. nats. ekon. un-t im. V. Het'mana. KNEU, p. 459 [in Ukrainian].
  25. Pro zapobihannya ta protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu

- rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya. Zakon Ukrainy vid 24 lystopada 2018r. 1702-VII. [Law of Ukraine of November 24, 2018, 1702-VII. On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime, Terrorist Financing and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
26. Ryzyky vykorystannya hotivky. [The risks of using cash]. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180103/2017%20Nalichka.pdf (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
27. Typolohiyi lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh v rezul'tati zdiysnennya finansovykh operatsiy z nelikvidnymy tsinnymy paperamy. [Types of legalization (laundering) of proceeds from financial transactions with illiquid securities]. Nakaz Derzhfinmonitorynhu Ukrainy vid 20 hrudnya 2007 r. № 230. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2007/25.12.2007/Typologies.htm. (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
28. Typolohiyi lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, cherez rynek nerukhomoho mayna. [Types of legalization (laundering) of proceeds from crime through the real estate market]. Nakaz Derzhfinmonitorynhu Ukrainy 19 hrudnya 2008 r. № 265. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&art_id=998&lang=uk. (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
29. Typolohichni doslidzhennya. Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2016, 2015, 2014 roky (2017). [Typological studies of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2016, 2015, 2014.]. Kyiv, p.126. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2017/20170221/Zmist%201.pdf. (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
30. Typolohichni doslidzhennya Derzhavnoyi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2017 rik. [Typological studies of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2017]. (2018). Kyiv, p. 148. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180423/Typologia_ukr.pdf. (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
31. Typolohiya lehalizatsiyi (vidmyvannya) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, cherez nebankivs'ki finansovi ustanovy iz zaluchennyam koshtiv ta inshykh aktyviv hromadyan. [Typology of legalization (laundering) of proceeds from crime through non-bank financial institutions with attraction of funds and other assets of citizens]. Retrieved from http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/30.12.2010/tipolog2010.pdf. (accessed 01 March 2019) [in Ukrainian].
32. Dmytrov, S. O., Kovalenko, V. V., Yezhov, A. V. & Berezhnyy, O. M. (2008). Finansovyy monitorynh v banku. [Financial monitoring in the bank]. Navch. Posibnyk. Sumy : Universytet's'ka knyha, 336.
33. Shepyt'ko, V. Yu. (2002). Prestupnyye tekhnolohyy lehalizatsiyi (otmyvannya) denezhnykh sredstv y sposoby ykh razoblachenyya. [Criminal technologies of money laundering (laundering) and methods of exposing them]. nauch.-prakt. Posob. Kharkiv, 245 [in Ukrainian].
34. Yablokov, N. P. (2005). Kriminalistika. [Criminalistics]. Uchebnyk. (3-d ed., rev.). Moskva : Yurist, p.781 [in Russian].

С. В. Леонов, доктор экономических наук, профессор; **А. А. Бойко**, кандидат экономических наук; **С. В. Миненко** (Сумской государственной университет). **Систематизация и характеристика существующих схем легализации доходов, полученных незаконным путем.**

Аннотация. Цель статьи заключается в характеристике индивидуальных особенностей существующих схем легализации доходов, полученных незаконным путем, установлении природы их возникновения, а также дифференциации по общим признакам. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации,

сравнения и обобщения, диалектического подхода. **Результаты.** Проведена группировка схем легализации доходов, полученных незаконным путем, по источнику происхождения незаконных доходов, виду используемых активов, институциональной составляющей и каналам реализации. Доказана необходимость использования различных инструментов государственного финансового мониторинга в зависимости от выделенных групп схем легализации доходов, полученных незаконным путем, с целью повышения национальной безопасности государства. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что легализация криминальных доходов требует от субъектов системы их предотвращения и противодействия более оперативного реагирования и координации усилий с соответствующими международными организациями. Доказано, что природа легализации криминальных доходов в Украине заключается в коррумпированной власти, значительной части государственной собственности, низком уровне финансового мониторинга услуг финансовых посредников и несовершенной нормативно-правовой базе.

Ключевые слова: схемы легализации доходов, мошенничество, криминальные доходы, безопасность национальной экономики.

S. Lyeonov, Dc. Econ.Sci., Professor; **A. Boyko**, Cand. Econ. Sci.; **S. Mynenko** (Sumy State University). **Systematization and characterization of existing schemes of legalization of proceeds received illegally.**

Annotation. The purpose of the article is to study the systematization and characteristics of existing schemes for the legalization of the proceeds received illegally. **Methodology of research.** Solving the problems set in the article is carried out with the help of such general scientific and special research methods: analysis and synthesis, systematization, comparison and synthesis, a dialectical approach.

Findings. The modern schemes of legalization (laundering) of proceeds from crime, among which legalization (laundering) of means: by means of illegal conversion of money with the use of fictitious enterprises, are analyzed; by performing speculative transactions with securities; offshore schemes; smuggling; underground production and so on. It has been established that legalization (laundering) of funds is a crime of a global nature, which requires subjects of the system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of criminal proceeds of more prompt response and coordination of efforts with the relevant international organizations. **Practical value.** The article substantiates that legalization (laundering) of funds is a crime of a global nature, which requires the actors of the system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of criminal proceeds of more prompt response and coordination of efforts with the relevant international organizations.

Keywords: money laundering, crime, legalization, financial structures, threat of security of the country.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

УДК 658.15-021.387(045)

МАРКЕРИ СТІЙКОГО ФІНАНСОВОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Г. М. СИДОРЕНКО-МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук, доцент;
В. В. КАРЦЕВА, доктор економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає в теоретичному та практичному обґрунтуванні методичних підходів до визначення складу й економічного змісту маркерів стійкого фінансового розвитку підприємства. **Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети використано методи аналізу та синтезу, монографічний та абстрактно-логічний методи дослідження тощо. **Результати.** Комбінація внутрішніх і зовнішніх факторів фінансового розвитку українських підприємств, яка склалась в умовах трансформаційних перетворень та поглиблення кризових явищ в економіці України, викликає потребу в посиленні опору негативним впливам та підвищенні адаптації до змінних умов в цілях збереження і зміцнення власних позицій підприємств, формування платформи для здобуття очікуваних прогнозних результатів. Це зумовлює необхідність удосконалення механізму стійкого фінансового розвитку підприємства в системі його менеджменту. Для підвищення ефективності реалізації функцій заявленого механізму постає проблема формування якісного інформаційно-аналітичного забезпечення, яке дозволить забезпечити інформаційну підтримку управління рівнем стійкості фінансового розвитку на основі ідентифікації сформованих станів та прогнозу майбутніх. Це потребує представлення градації й композиції маркерів (вимірювачів) стійкого фінансового розвитку. Автором проаналізовано економічну сутність і призначення механізму стійкого фінансового розвитку підприємства та представлено його семантичну характеристику з виділенням таких понять: механізм; стійкий фінансовий розвиток підприємства; механізм реалізації стійкого фінансового розвитку підприємства. Доведено, що розробка оцінно-аналітичної системи, у якій ураховуватимуться як аспекти внутрішнього потенціалу, так і прогнозні реакції на зовнішні та внутрішні потенційні загрози, дозволить зміцнити базис стійкого фінансового розвитку. **Практична значущість результатів дослідження.** У статті обґрунтовано, що впровадження запропонованої градації й композиції маркерів (вимірювачів) стійкого фінансового розвитку дозволить підвищити ефективність реалізації аналітичної функції фінансового менеджменту та забезпечить формування базису управлінського впливу на сформований і потенційний фінансовий стан підприємства.

Ключові слова: фінансове управління, стійкий фінансовий розвиток, фінансовий механізм, маркери (індикатори), фінансові показники.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Економіка України нині знаходиться в надзвичайно складних умовах трансформаційних перетворень, реформування й подолання наслідків світової фінансової кризи, обтяжених соціально-політичними реаліями. Усе це поглиблює проблеми, що супроводжують розвиток підприємства, посилює тиск і перевіряє на здатність до виживання. Водночас умови стимулюють до розвитку, який виявляється неможливим без постійного вдосконалення й пошуків нових методів управління, посилення дії адаптаційних механізмів у цілях збереження та зміцнення власних позицій, захисту своєї ніші на ринку, підвищення здатності протидіяти впливам зовнішнього середовища. Саме тому виникає необхідність зосередження особливої уваги на проблемах управління стійким розвитком підприємств.

Стійкий фінансовий розвиток підприємств забезпечується завдяки досягненню ефективності функціонування відповідних механізмів (фінансове забезпечення, фінансове регулювання) та реалізації концептуальних підходів до системи управління (застосування фінансових методів, важелів та інструментів відповідно до декларованих принципів), що, у свою чергу, створює умови для якісної фінансової діагностики задля інформаційної підтримки фінансових рішень, дозволяє ідентифікувати проблеми та знайти ефективні шляхи їх подолання і на цій базі опрацювати концепцію перспективного фінансового розвитку. Ураховуючи те, що формування механізму реалізації стійкого фінансового розвитку є пріоритетним завданням фінансового менеджменту, окреслені проблеми набувають особливої актуальності.

Як і будь-який механізм управління, механізм фінансового управління має за мету ефективне забезпечення виконання своїх функцій. Функціями фінансового управління є: аналіз, прогнозування, планування, регулювання та контроль. Прогнозування як метод управління полягає не лише в розрахунку орієнтирів для критеріїв, які кількісно вимірюються, його необхідно розглядати в більш широкому аспекті, зокрема, як метод визначення оптимальних варіантів дій. При цьому прогнозування пов'язане з перспективним аналізом, оскільки остаточний варіант дій обирається після розгляду й порівняльного аналізу варіантів, у тому числі альтернативного

характеру. За нездатності врахувати несприятливу ринкову кон'юнктуру підприємство стає банкрутом і підлягає ліквідації з відповідними негативними наслідками для засновників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження окресленого кола питань зверталися такі українські науковці, як О. М. Гончаренко, С. Я. Селецьких, Л. А. Костирко, І. А. Ломачинська та ін. Теоретичні та практичні аспекти управління фінансовою стійкістю й ліквідністю як основними індикаторами стійкого фінансового розвитку підприємства досліджувались у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, Ю. С. Серпенінової, Л. А. Лахтіонової, В. О. Подольської, І. А. Бланка, Г. П. Скліяра, О. М. Герасименка, О. В. Яріш, Н. М. Давиденка, С. С. Гринкевича, Т. І. Ковальчук, О. Я. Базилінської, Д. В. Ящука, О. О. Кухаревої, А. С. Варганова, І. Я. Чугунова, Г. В. Тельнової, Б. Колласа, А. В. Воронкової, Ю. Брігхема, Є. П. Желібо, Д. В. Зеркалова та ін. Серед питань, що вивчалися науковцями, є частина тих, які досліджені не повною мірою, зокрема такі, як проблеми формування стійкого розвитку, його діагностики, прогнозування та моделювання напрямів розвитку, окреслення принципів і функцій, структурування механізму забезпечення. Слід зауважити, що залишається недостатньо розробленою проблема систематизації та узагальнення підходів до визначення складу й економічного змісту маркерів стійкого фінансового розвитку, які дозволять здійснити його відповідну ідентифікацію та розробити прогнозну модель.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в теоретичному та практичному обґрунтуванні методичних підходів до визначення складу й економічного змісту маркерів стійкого фінансового розвитку підприємства. Методичною та теоретичною основою дослідження є положення діалектики та економічної теорії, аналіз та синтез, монографічний та абстрактно-логічний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Подолання існуючих проблем і необхідність вирішення нагальних питань, пов'язаних з ефективним функціонуванням підприємства, зумовили посилення уваги до процесів створення та реалізації механізму фінансового управління як елемента управління підприємством [1].

Фінансове управління виступає одним із видів функціонального управління й тісно пов'язане із загальним стратегічним управлінням [2]. Механізм фінансового управління має за мету ефективно забезпечення виконання своїх функцій, є багатофункціональною системою, що складається з ряду важливих підсистем управління (фінансовими результатами, платоспроможністю, діловою активністю, фінансовою стійкістю), призначення якої полягає у вчасному виявленні та попередженні зовнішніх і внутрішніх загроз, пошуку оптимального поєднання фінансових джерел та напрямів вкладання коштів, забезпеченні високої результативності фінансово-господарської діяльності. Ефективне управління фінансами підприємства передбачає таку організацію фінансово-аналітичної роботи, яка дає змогу з найвищим прибутком інвестувати власні фінансові ресурси, залучати позиковий капітал із найменшим рівнем фінансового ризику. Отже, аналіз механізму фінансового управління підприємства дозволяє дійти висновку, що він складається з декількох блоків, одночасна дія яких покликана отримати достатній для забезпечення умов фінансової стабільності підприємства прибуток, який одержаний у результаті дотримання інтересів підприємства.

Опрацьовуючи монографічний доробок із питань забезпечення стійкого розвитку різних рівнів соціально-економічних систем, слід зауважити, що існують різні підходи авторів щодо сутності понять «розвиток», «стійкий розвиток», «стійкість». Це підтверджується також іс-

нуванням різноманітних підходів до механізмів управління стійким фінансовим розвитком підприємств. Під стійким розвитком підприємства пропонується визнавати інтегровану систему управління підприємством, яка представляє собою збалансований, гармонійний довготривалий розвиток підприємства, головною метою якого є забезпечення постійної цілісної рівноваги системи з урахуванням постійних мінливих зовнішніх умов функціонування підприємства та досягненням стійких високих результатів його діяльності [3]. З поняттям «стійкість» тісно пов'язане поняття «рівновага». Для кожної системи існує стійкий стан динамічної рівноваги, до якого вона прагне. З огляду на це, вектор розвитку – це впорядкована сукупність показників, які характеризуються певним напрямом.

Процес управління фінансово стійким розвитком підприємства є сукупністю функцій управління, упорядкованих у логічній послідовності їх виконання, і містить такі етапи: визначення напрямів забезпечення стійкого розвитку підприємства; оцінювання їх значущості та діагностика фактичного стану; діагностування стану підприємства; вибір типу управління розвитком підприємства; вибір методів, принципів, цілей і завдань управління стійким розвитком підприємства. Реалізація функцій, передбачених даним управлінським циклом, дозволяє забезпечити стійкий характер розвитку підприємства [4–6].

У табл. 1. наведено семантичну характеристику поняття «механізм реалізації стійкого фінансового розвитку підприємства».

Таблиця 1

Семантична характеристика поняття «механізм реалізації стійкого фінансового розвитку підприємства»

Поняття	Об'єкт, яким оперують	Призначення	Зміст поняття
Механізм	Показники ефективності використання наявних ресурсів підприємства	Створення умов для забезпечення стійкого фінансового розвитку	Спосіб забезпечення або реалізації стійкого фінансового розвитку підприємства
Стійкий фінансовий розвиток підприємства	Фінансова стійкість Платоспроможність (ліквідність) Фінансові ресурси підприємства (капітал/активи)	Відображення ефективності використання фінансових ресурсів у поточному періоді та можливості реалізації стратегічних інтересів	Стан найбільш ефективного використання фінансових ресурсів для реалізації фінансових інтересів підприємства в поточному й перспективному періодах
Механізм реалізації стійкого фінансового розвитку підприємства	Показники фінансової стійкості, платоспроможності, структури капіталу, ефективності використання фінансових ресурсів підприємства	Дотримання параметрів фінансової рівноваги	Система організаційно-фінансових і правових засобів впливу, які мають за мету забезпечення умов стійкості економічного зростання підприємства

Наведені дані надають змогу зробити висновок про зв'язок між поняттями «механізм» та «стійкий фінансовий розвиток», який виражається в тому, що останнє є показником попереднього. У свою чергу, механізм є інструментом досягнення максимального рівня стійкості економічного зростання підприємства.

Механізм реалізації стійкого фінансового розвитку підприємства базується на: взаємопов'язаній системі принципів; сучасних методах та інструментах фінансового управління; фінансовому, організаційному, кадровому та інформаційному забезпеченні [7, 8].

Можливість оцінювання стійкості розвитку підприємства дозволяє управляти її рівнем, ефективно й адекватно ринковій ситуації використовувати свій потенціал і добиватися сприятливого результату. На основі аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства визначається фінансовий потенціал для забезпечення стійкого розвитку суб'єкта підприємницької діяльності та моделюються потенційні стани: потенціалу виживання, потенціалу стійкості та розвитку [9].

У результаті здійснення будь-якої господарської операції стан підприємства переходить від одного типу стійкості в іншій. Знаючи граничні межі зміни джерел коштів, можна ефективно управляти стійким розвитком, що припускає визначення критичних значень стану підприємства й орієнтацію на ці значення. Отже, стійкість функціонування підприємства можна охарактеризувати як його здатність незмінно виконувати властиві йому функції за впливу різних факторів і забезпечувати при цьому прийнятні фінансово-економічні результати.

Складові частини механізму, працюючи узгоджено, цілеспрямовано та забезпечуючи взаємо узгодженість виконання покладених на них функцій, створюють умови для отримання бажаного ефекту. Головними компонентами стійкого фінансового розвитку виступають фінансова стійкість підприємства та його платоспроможність (ліквідність).

Зважаючи на динамічний характер фінансово-економічної стійкості сучасного підприємства та забезпечуючи об'єктивність її оцінювання, необхідним виявляється поєднання кількісних ретроспективних і поточних показників із якісними характеристиками. Отже, практика господарювання вимагає розробки оцінно-аналітичної системи й механізмів

управління фінансово-економічною стійкістю та платоспроможністю, які одночасно урахуватимуть аспекти внутрішнього потенціалу підприємства та створюватимуть базис для побудови фінансових прогнозів, у яких увага приділятиметься реакції на зовнішні дестабілізатори фінансового стану підприємств.

Важливо, щоб стан фінансових ресурсів відповідав умовам ринку та потребам самого підприємства, оскільки недостатня фінансова стійкість і платоспроможність (ліквідність) формуватимуть перешкоди для фінансового забезпечення розвитку. Водночас надмірна може призвести до посилення тиску, що супроводжує створення понаднормативних запасів та резервів. У такому разі, фінансова стійкість підприємства й достатній рівень ліквідності в комплексі забезпечують підприємству гарантію надійної платоспроможності та автономності від впливу зміни ринкової кон'юнктури й комерційних ризиків партнерства.

Градація і композиція маркерів (вимірювачів) стійкого фінансового розвитку підприємства містить абсолютні і відносні показники, їх нормативні значення та/або інтервали змін з ідентифікацією рівня (за наявності), співвідношення (варіативні композиції) маркерів сталого фінансового розвитку («золоте правило економіки підприємства», «золоте правило балансу», «золоте правило фінансування»).

Абсолютні маркери мають велике пізнавальне та практичне значення. Знання рівнів, розмірів та обсягів абсолютних фінансових показників необхідно для планування, управління й аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. В абсолютних показниках установлюється більшість планових завдань із розвитку економіки підприємства, задоволення потреб у ресурсах і капіталі, здійснюється контроль за їх виконанням.

Оцінити рівень ефективності управління платоспроможністю підприємства можливо за допомогою використання абсолютних маркерів ліквідності підприємства: наявність робочого капіталу (чистого оборотного капіталу) та розмір ефективної заборгованості, розрахунку платіжного надлишку або платіжної нестачі активів різного ступеня ліквідності для покриття зобов'язань різного терміну погашення. Інструментом останнього виступає алгоритм оцінки ліквідності балансу підприємства та визнання його ліквідним. Реалізація цього

алгоритму здійснюється шляхом порівняння груп активів та пасивів. Активи групуються за рівнем ліквідності в порядку її спадання, пасиви – за строками виконання зобов'язань у порядку подовження термінів. Напрацювання аналітичної практики дають змогу свідчити на користь застосування абсолютного показника чистого оборотного капіталу або робочого капіталу в якості критерію ліквідності підприємства. Методика розрахунку (різниця між поточними активами та поточними зобов'язаннями) дозволяє оцінити залишок капіталу підприємства після виконання всіх поточних зобов'язань. Достатній обсяг чистого оборотного капіталу виступає потенціалом перспективної платоспроможності підприємства, а дефіцит – ознака передкризового стану та ймовірності втрати ліквідності. Показник ефективної заборгованості показує частину поточних зобов'язань, що можуть бути покриті за рахунок надходжень від подальшої діяльності підприємства.

Серед комплексу тактичних завдань фінансового забезпечення діяльності чільне місце посідає напрям менеджменту джерел формування запасів та витрат, які повинні відповідати характеристикам адекватності ринковим умовам господарювання та оптимальності структури капіталу (строки, ціна залучення, легкість отримання та компенсації). Для оцінювання набутого таким чином типу фінансової стійкості слугують відповідні абсолютні маркери: платіжний надлишок (нестача) власного оборотного капіталу для фінансування запасів; платіжний надлишок (нестача) власного оборотного капіталу та довгострокових зобов'язань для фінансування запасів; платіжний надлишок (нестача) загального обсягу джерел фінансування запасів. Фінансова стійкість підприємства є комплексною характеристикою, у якій, з одного боку, виявляється здатність забезпечувати достатній рівень фінансової автономії та витримувати припустимий рівень ризику, з іншого – вчасно та в повному обсязі, підтримуючи ритмічність, рівномірність і синхронність грошових потоків, сплачувати боргові зобов'язання перед третіми особами. Отже, до системи маркерів із цього аналітичного напрямку слід зарахувати коефіцієнти капіталізації та покриття, систему абсолютних (узагальнювальних) показників фінансової стійкості підприємства, обрахунок

якої дозволяє оцінити достатність адекватних ринковим умовам джерел фінансування запасів підприємства.

Обрахунок таких темпових композицій маркерів стійкого фінансового розвитку, як «золоте правило економіки підприємства», «золоте правило балансу», «золоте правило фінансування», не тільки дозволить установити відповідність еталону, а й дасть змогу оцінити прогностичну декомпозицію відповідних вимірювачів. Фінансова стабілізація підприємства досягається шляхом поєднання передумов ефективності виробництва (реалізації продукції, надання послуг), яке виявляється в позитивній динаміці та високій результативності, зростання реального власного капіталу і здатності забезпечити стабільне управління фінансовою стійкістю та платоспроможністю, грошовими потоками, капіталом та активами підприємства.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Формування механізму фінансового управління можна розглядати як елемент забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, один із факторів забезпечення реалізації стійкого фінансового розвитку підприємств.

Стійкий фінансовий розвиток підприємства визначено як збалансований стан фінансових ресурсів, завдяки якому досягається стабільна прибутковість, формуються необхідні умови для розширеного відтворення на базі валового та чистого прибутку, нарощення обсягів капіталу в поточному періоді та перспективі, урахувавши силу та вектор впливу факторів фінансово-економічного, соціального та іншого характеру в умовах помірного рівня фінансових ризиків із боку внутрішнього й зовнішнього середовища.

Для вибору раціональних варіантів управління стійким фінансовим розвитком підприємства необхідно здійснювати сценарне фінансове прогнозування, розглядати альтернативи та формувати пакети прикладних рішень у тих чи тих ситуаціях. Розглядаючи підприємство з точки зору системного підходу, слід зважати на те, що ефект від забезпечення параметрів стійкого фінансового розвитку вплине на діяльність підприємства загалом.

Сучасний стан економіко-математичного дослідження стійкого фінансового розвитку підприємств в Україні обмежений, головним

чином, теоретичними розробками. Реальні системні моделі, які б дозволили в експлуатаційному режимі реалізовувати прогнозні розрахунки для аналітичного обґрунтування певного управлінського рішення, не отримали належного поширення, тому в перспективі постає необхідність їх розробки та впровадження у практику діяльності вітчизняних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавкалова Н. Л. Особливості механізму фінансового управління функціонуванням підприємств [Електронний ресурс] / Н. Л. Гавкалова // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_31 (дата звернення: 14.03.2019). – Назва з екрана.
2. Феценко О. П. Управління фінансовим станом корпорацій: сутність та принципи організації [Електронний ресурс] / О. П. Феценко // Ефективна економіка. – 2016. – № 12. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5344> (дата звернення: 25.04.2019). – Назва з екрана.
3. Костирко Л. А. Фінансовий механізм сталого розвитку підприємств: стратегічні орієнтири, системи забезпечення, адаптація : монографія / Л. А. Костирко. – Луганськ : Ноулідж, 2012. – 474 с.
4. Васюк Н. В. Формування механізму стійкого розвитку машинобудівних підприємств / Н. В. Васюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 10. – С. 125–128.
5. Єлецьких С. Я. Дослідження сутності та складових фінансового механізму стійкого розвитку промислового підприємства / С. Я. Єлецьких // Економіка промисловості. – 2013. – № 3 (63). – С. 105–112.
6. Кондрашевська О. Г. Формування механізму фінансового управління стійким функціонуванням машинобудівного підприємства / О. Г. Кондрашевська // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 36. – С. 348–354.
7. Донченко Т. В. Теоретичні основи формування механізму управління фінансовою стійкістю підприємства / Т. В. Донченко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1. – Т. 1. – С. 23–27.
8. Скляр Г. П. Механізм забезпечення фінансової стійкості підприємств споживчої кооперації та його удосконалення в умовах перехідної економіки [Електронний ресурс] / Г. П. Скляр, О. О. Педик // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер. : Економічні науки. – 2010. – № 3. – Режим доступу: <http://www.ukrcoopjournal.com.ua/num/Cskljar.htm> (дата звернення: 25.04.2019). – Назва з екрана.
9. Гуцул М. О. Концепція фінансового забезпечення стійкого розвитку підприємства / М. О. Гуцул // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Випуск 7 (частина 1). – С. 102–106.

REFERENCES

1. Havkalova, N. L. (2012). Osoblyvosti mekhanizmu finansovoho upravlinnia funktsionuvanniam pidpriemstv [Features of the mechanism of financial management of the operation of enterprises]. *Derzhavne budivnystvo–State building*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_31. (accessed 14 March 2019) [in Ukrainian].
2. Feshchenko, O. P. (2016). Upravlinnia finansovym stanom korporatsii: sutnist ta pryntsyepy orhanizatsii [Managing the financial condition of corporations: the essence and principles of organization]. *Effective economy – Efektyvna ekonomika*, 12. – Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5344>. (accessed 25 April 2019) [in Ukrainian].
3. Kostyrko, L. A. (2012). *Finansovy mekhanizm staloho rozvytku pidpriemstv: stratehichni oriientyry, systemy zabezpechennia, adaptatsiia* [Financial mechanism of sustainable development of enterprises: strategic benchmarks, systems of provision, adaptation]. Luhansk : Noulidzh [in Ukrainian].

4. Vasiuk, N. V. (2012). Formuvannya mekhanizmu stiikoho rozvytku mashynobudivnykh pidpryemstv [Formation of the mechanism of sustainable development of machine-building enterprises]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 10, 125-128 [in Ukrainian].
5. Ieletsykh, S. Ya. (2013). Doslidzhennia сутности ta skladovykh finansovoho mekhanizmu stiikoho rozvytku promysloвого pidpryemstva [Investigation of the essence and components of the financial mechanism of sustainable development of the industrial enterprise]. *Ekonomika promyslovosti – Economy of the industry*, 3, 105-112 [in Ukrainian].
6. Kondrashevskaya, O. H. (2011). Formuvannya mekhanizmu finansovoho upravlinnia stiikym funktsionuvanniam mashynobudivnoho pidpryemstva [Formation of the financial management mechanism for the sustainable operation of the machine-building enterprise]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, 36, 348-354 [in Ukrainian].
7. Donchenko, T. V. (2010). Teoretychni osnovy formuvannya mekhanizmu upravlinnia finansovoiu stiikistiu pidpryemstva [Theoretical foundations of forming a mechanism for managing financial sustainability of the enterprise]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytsky National University*, 1 (t. 1), 23-27 [in Ukrainian].
8. Skliar, H. P. & Pedyk, O. O. (2010). Mekhanizm zabezpechennia finansovoi stiikosti pidpryemstv spozhyvchoi kooperatsii ta yoho udoskonalennia v umovakh perekhidnoi ekonomiky [Mechanism for ensuring financial stability of enterprises of consumer co-operation and its improvement in conditions of transition economy] // *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Ser.: Ekonomichni nauky – Naukovyi throw Poltavskogo universytetu ekonomiky i torhivli. Ser.: Economical nauky*, 3. Retrieved from <http://www.ukrcoopjournal.com.ua/num/Cskljjar.htm>. (accessed 25 April 2019) [in Ukrainian].
9. Hutsul, M. O. (2016). Kontseptsiiia finansovoho zabezpechennia stiikoho rozvytku pidpryemstva [The concept of financial support of sustainable development of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. – Scientific herald of Uzhgorod National University*, 7 (ch. 1), 102-106 [in Ukrainian].

А. Н. Сидоренко-Мельник, кандидат экономических наук, доцент; **В. В. Карцева**, доктор экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Маркеры устойчивого финансового развития предприятия.**

Аннотация. Цель статьи заключается в теоретическом и практическом обосновании методических подходов к определению состава и экономического содержания маркеров устойчивого финансового развития предприятия. **Методика исследования.** Для достижения поставленной цели использованы методы анализа и синтеза, монографический и абстрактно-логический методы исследования. **Результаты.** Комбинация внутренних и внешних факторов финансового развития украинских предприятий, которая сложилась в условиях трансформационных преобразований и углубления кризисных явлений в экономике Украины, вызывает потребность в усилении сопротивления негативным воздействиям и повышении адаптации к изменяющимся условиям в целях сохранения и укрепления собственных позиций предприятий, формирования платформы для получения ожидаемых прогнозных результатов. Это вызывает необходимость совершенствования механизма устойчивого финансового развития предприятия в системе его управления. Для повышения эффективности реализации функций заявленного механизма возникает проблема формирования качественного информационно-аналитического обеспечения, которое позволит сформировать информационную поддержку управления уровнем устойчивости финансового развития на основе идентификации сложившихся состояний и прогноза будущих. Это требует определения градации и составления композиции маркеров (измерителей) устойчивого финансового развития. Автором проанализирована экономическая сущность и назначение механизма устойчивого финансового развития предприятия, представлена его семантическая характеристика с выделением следующих понятий: механизм; устойчивое финансовое развитие

предприятия; механизм реализации устойчивого финансового развития предприятия. Доказано, что разработка оценочно-аналитической системы, в которой будут учитываться как аспекты внутреннего потенциала, так и прогнозные реакции на внешние и внутренние потенциальные угрозы, позволит укрепить базис устойчивого финансового развития. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что внедрение предложенной градации и композиции маркеров (измерителей) устойчивого финансового развития позволит повысить эффективность реализации аналитической функции финансового менеджмента и обеспечит формирование базиса управленческого воздействия на сложившееся и потенциальное финансовое состояние предприятия.

Ключевые слова: финансовое управление, устойчивое финансовое развитие, финансовый механизм, маркеры (индикаторы), финансовые показатели.

H. Sydorenko-Melnyk, Cand. Econ. Sci., Docent; **V. Kartseva**, Dc. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Markers of sustainable financial development of the enterprise.**

Annotation. The purpose of the paper is to provide theoretical and practical substantiation of methodological approaches to the definition of the composition and economic content of the markers of sustainable financial development of the enterprise. **Methodology of research.** To achieve this goal, methods of analysis and synthesis, monographic and abstract-logical methods of research, etc. are used. **Findings.** Combination of internal and external factors of financial development of the Ukrainian enterprises, that was folded in the conditions of transformation transformations and deepening of the crisis phenomena to the economy of Ukraine, causes a requirement in strengthening of resistance to negative influences and increase of adaptation to the changing terms for maintenance and strengthening of own positions of enterprises, forming of platform for the receipt of the expected prognosis results. This necessitates the improvement of the mechanism of sustainable financial development of the enterprise in the system of its management. In order to increase the effectiveness of the functions of the declared mechanism, the problem is the formation of qualitative information and analytical support that will provide information support for managing the level of financial development sustainability on the basis of identification of the formed states and the forecast of future ones. This requires the presentation of gradation and composition of markers (meters) of sustainable financial development. The author analyzes the economic essence and the purpose of the mechanism of stable financial development of the enterprise and presents its semantic characteristic with the following concepts: a mechanism; steady financial development of the enterprise; mechanism of realization of stable financial development of the enterprise. It is proved that the development of an evaluation and analytical system, which takes into account both internal potential aspects and predictive responses to external and internal potential threats, will strengthen the basis of sustainable financial development. **Practical value.** The article substantiates that the introduction of the proposed gradation and composition of the markers (meters) of sustainable financial development will increase the efficiency of the implementation of the analytical function of financial management and will ensure the formation of a basis of management influence on the current and potential financial state of the enterprise.

Keywords: financial management, sustainable financial development, financial mechanism, markers (indicators), financial indicators.

СИСТЕМНИЙ РИЗИК БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ: ОЦІНКА ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ, ЧИННИКІВ, НАСЛІДКІВ ТА НАПРЯМІВ РЕГУЛЮВАННЯ

С. П. ПРАСОЛОВА, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає в дослідженні причинно-наслідкових зв'язків між передумовами, джерелами, чинниками й наслідками реалізації системного ризику банківського сектору України на основі його аналізу за 2008–2018 рр. та формуванні пропозицій щодо розробки ефективних інструментів банківського регулювання. **Методика дослідження.** *Досягнення поставленої мети* здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: групування, порівняння, аналізу коефіцієнтів, трендового аналізу, синтезу та абстрактно-логічного методу. **Результати.** *За результатами аналізу* індикаторів основних складових системного ризику банківського сектору України за останні 10 років визначено передумови, джерела, чинники й наслідки виникнення такого ризику, сформовані пропозиції щодо розробки ефективних інструментів його банківського регулювання. **Практична значущість результатів дослідження.** *У статті* проведено оцінку складових системного ризику банківського сектору, виявлено передумови його виникнення, джерела, чинники та наслідки, сформовано пропозиції щодо розробки ефективних інструментів їх банківського регулювання, орієнтованих на досягнення фінансової рівноваги банківської системи, незалежно від циклічності економічного розвитку.

Ключові слова: системний ризик банківського сектору, передумови, джерела, чинники та наслідки системного ризику, інструменти банківського регулювання.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Світовий історичний досвід розвитку фінансових систем різних країн засвідчує циклічність виникнення фінансових криз. При цьому однією з найважливіших причин не тільки виникнення, але й поглиблення таких фінансових криз є реалізація накопиченого системного ризику у глобальній банківській системі, адже саме реалізація системного ризику банківського сектору призводить до значних економічних втрат (уповільнення економічного зростання та погіршення соціально-економічних показників), що підсилюється значними державними витратами на нівелювання наслідків такого системного ризику й підтримання фінансової стабільності [1]. Саме тому питання кількісної оцінки основних джерел та чинників виникнення системного ризику банківського сектору України набувають

особливої актуальності й потребують додаткового дослідження в умовах подолання негативних викликів сучасності.

Слід також ураховувати, що донині регулювальні органи більшості країн під час здійснення банківського нагляду не брали до уваги наявності такої значної проблеми, як системний ризик, визначаючи пруденційні вимоги на рівні індивідуальних фінансових установ, тоді як системний ризик розглядається не як підсумок індивідуальних ризиків, а є результатом колективної поведінки банків у різні фази циклічного розвитку економіки країни. Зокрема, має враховуватися схильність банків до прийняття на себе занадто високих фінансових ризиків (кредитного, ринкового, ліквідності) у фазах економічного зростання та наявності прямих чи опосередкованих міжбанківських зв'язків, які є джерелом ефекту зараження (*contagion effect*) у кризових фазах економічного розвитку

внаслідок ефекту поширення негативних дій окремих елементів системи на інші [6]. Це потребує використання таких нових підходів до регулювання системного ризику банківського сектору економіки, які б базувалися на попередженні надмірного накопичення системного ризику, що дозволить мінімізувати його негативні наслідки, особливо у кризових фазах.

Тому виникає необхідність подальших теоретичних досліджень і пошуку практичних рішень, спрямованих на покращення кількісної оцінки основних джерел та чинників виникнення системного ризику банківського сектору України для вдосконалення напрямів його регулювання під час здійснення банківського нагляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями визначення, оцінки та розроблення заходів щодо запобігання й управління системним ризиком банківського сектору впродовж останніх років активно займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як Дж. Кауфман і К. Скотт [5], П. Смага [9], О. І. Барановський [1], Л. В. Жердецька [4] та ін.

Загалом, проблеми розуміння сутності системного ризику є досить різноманітними й пов'язуються з випадками, за яких банкрутство одного з учасників системи може спричинити розповсюдження банкрутств (так зване фінансове зараження) та призвести до кризи. Зокрема, за Дж. Кауфман і К. Скотт системний ризик пов'язується з ймовірністю краху всієї системи, на відміну від краху окремих її елементів, що є свідченням кореляції між функціонуванням елементів системи (рухом елементів в одному напрямі) [5]. Ключовими ознаками (чинниками) системного ризику є наявність шокової події, розповсюдження її на всі сектори економіки та значні масштаби негативних наслідків, а до основних його властивостей зараховано можливість зараження, раптовість виникнення, порушення функцій системи, настання кризової події [9] тощо. Питання ж оцінки передумов, окремих чинників та джерел системного ризику досліджувались і в роботах вітчизняних науковців, зокрема Л. В. Жердецької [4].

При цьому науково-методичні засади кількісної оцінки джерел та чинників системного ризику банківського сектору України, передумов і наслідків його реалізації залишаються недостатньо вивченими. У даному контексті важливим завданням є застосування аналітич-

ного інструментарію такої оцінки для розробки ефективних інструментів їх банківського регулювання з боку Національного банку України (НБУ), орієнтованих на досягнення фінансової рівноваги банківської системи, незалежно від циклічності економічного розвитку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення причинно-наслідкових зв'язків між передумовами, джерелами, чинниками й наслідками виникнення системного ризику банківського сектору України на основі аналізу індикаторів основних складових такого ризику за період 2008–2018 рр. та формування пропозицій щодо розробки ефективних інструментів їх банківського регулювання, орієнтованих на досягнення фінансової рівноваги банківської системи, незалежно від циклічності економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Результати дослідження наслідків останніх, достатньо потужних, світових криз сучасності дозволили сформуванню в науковому середовищі висновку про відсутність взаємозв'язку між макроекономічною стабільністю та стабільністю цін, оскільки накопичення фінансових дисбалансів може відбуватися навіть за умов низької інфляції. Саме тому виникла необхідність у виокремленні такої мети центральних банків, як формування системи протидії системним ризикам для забезпечення фінансової рівноваги та стабільності.

Аналізуючи текст офіційних документів (законодавчих і нормативних актів), можна зробити висновок, що саме системний ризик створює загрозу фінансовій стабільності, оскільки під ним розуміють імовірність виникнення ситуації, яка може негативно вплинути на стабільність фінансового сектору та призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових агентів [7]. Варто додати, що такий підхід є характерним для більшості центральних банків розвинених країн світу: вони розглядають імовірність втрати фінансової стабільності як результат дії системного ризику (Національний банк Чехії, Банк Канади, ФРС США та ін.).

Саме тому для оцінки джерел виникнення системного ризику банківського сектору України можна використовувати відповідні індикатори фінансової стабільності [8], пікові негативні значення яких свідчать про настання кри-

зових фаз і розглядаються як прояв системного ризику. Як свідчать дані табл. 1, такі індикатори фінансової стабільності дозволяють оцінювати основні фінансові ризики (кредитний, валютний, процентний та ін.), які супроводжують банківську діяльність та, по суті, є джерелами виникнення системного ризику. Зокрема, у період 2008–2018 рр. пікові негативні значення основних індикаторів фінансової стабільності спостерігались у 2009 та 2016 рр. (див.

табл. 1), які відзначились максимальним рівнем збитковості діяльності вітчизняних банків (-4,46 % у 2009 р. та -12,47 % у 2015 р., ряд. 1 табл. 1) за відповідного зниження рівня достатності їх капіталу (до 14,01 % у 2008 р. та до 12,31 % у 2015 р., ряд. 2 табл. 1), обумовивши відповідне скорочення кредитного потенціалу банківської системи країни (про це свідчить зниження питомої ваги кредитів у структурі активів банків, ряд. 7 табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка джерел виникнення системного ризику банківського сектору України за основними індикаторами фінансової стабільності у 2008–2018 рр., %
[складено за офіційними даними [8]]

Назва джерела виникнення системного ризику	Значення джерела у										
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
1. Ризик недоотримання прибутку → прояв системного ризику за нормою прибутку на активи	1,46	-4,42	-1,46	-0,65	0,48	0,26	-4,24	-5,54	-12,47	-1,76	1,60
2. Ризик неплатоспроможності → достатність капіталу за співвідношенням регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	14,01	18,08	20,83	18,90	18,06	18,26	15,60	12,31	12,69	16,10	16,18
3. Ризик ліквідності → за співвідношенням ліквідних активів* до сукупних активів	9,35	11,45	18,84	18,65	22,15	20,63	26,40	33,0	48,53	53,94	51,14
4. Процентний ризик → за співвідношенням процентної маржі до валового доходу	51,16	66,76	63,07	64,15	69,80	58,56	48,46	39,00	45,94	50,20	52,02
5. Валютний ризик → за співвідношенням відкритої валютної позиції до капіталу	33,10	28,51	21,61	8,41	2,50	6,94	31,69	136,03	118,88	89,61	134,77
6. Кредитний ризик → якість активів за співвідношенням недіючих кредитів** до сукупних валових кредитів	3,88	13,70	15,27	14,73	16,54	12,89	18,98	28,03	30,47	54,54	52,85
Довідково: співвідношення наданих кредитів (за мінусом резервів) та сукупних активів	80,93	79,81	75,25	73,20	66,08	66,37	69,64	64,22	59,40	44,87	45,35

* Показник ліквідних активів (базових) включає активи з кінцевим строком погашення до 31 дня.

** До недіючих кредитів зараховують кредити, класифіковані за найнижчим класом зі значним терміном прострочення.

Як свідчать дані рис. 1, виникнення кризових фаз у банківському секторі України має циклічний характер. Мова йде про те, що складові джерела системного ризику банківського сектору (основні фінансові ризики банківської діяльності, див. табл. 1) потенційно присутні у всіх періодах його розвитку, але реалізація системного ризику відбувається лише в умовах критичного

накопичення дисбалансів, що спостерігалось на початку 2009 року, коли мало місце значне зростання питомої ваги наданих кредитів вітчизняних банків у структурі їх активів (80,93 %, ряд. 7 табл. 1) за критичного зниження рівня ліквідності (ряд. 3 табл. 1) та підвищеного рівня валютного ризику, обумовленого дією «ефекту зараження» (33,10 %, ряд. 5 табл. 1).

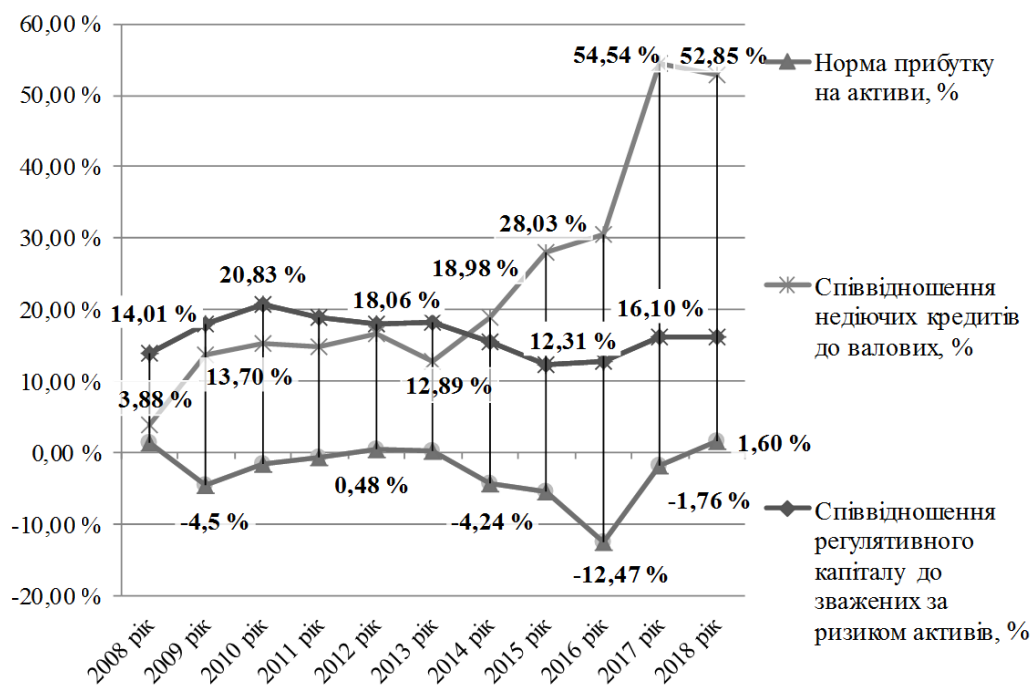

Рис. 1. Оцінка прояву системного ризику банківського сектору України за окремими індикаторами фінансової стабільності у 2008–2018 рр. [складено на основі даних [8]]

Необхідно зазначити, що економічні та кредитні цикли безпосередньо впливають на стан банківського сектору економіки, який визначається наявністю не тільки дисбалансів, але й сили негативного впливу шокової події. Так, у випадку відсутності шоку банківський сектор економіки навіть у разі існування дисбалансів виконуватиме свої функції, тоді як негативний вплив шокової події, якою став військовий конфлікт та анексія Росією українських територій у 2014 р., може значно посилити кризові фази. Зокрема, настання кризової фази у 2014–2017 рр. виявилось в піковому зростанні співвідношення недіючих (проблемних) кредитів до сукупних валових кредитів (із 12,89 % у 2013 р. до максимальних в аналізованому періоді 54,54 % на кінець 2017 р., ряд. 7 табл. 1) та було значною мірою обумовлене закриттям відділень банків в анексованій Республіці

Крим і на окупованих територіях Донецької та Луганської областей України, тобто стало результатом реалізації системного кредитного ризику та забезпечило значне зниження рівня процентної маржі у структурі доходів (39,0 % у 2015 р. проти максимальних 69,8 % у 2012 р., ряд. 4 табл. 1). Це мало негативний вплив на рівень достатності капіталу банківської системи України, яка знизилась до мінімальних значень за останні 10 років (12,31 % у 2015 р., рис. 1 та ряд. 2 табл. 1), що охарактеризувало критичну капітальну нестабільність вітчизняної банківської системи на кінець 2016 року та фактичну неспроможність її участі в забезпеченні економічного зростання країни в посткризовий період.

Кризова фаза 2014–2017 рр. також поглиблювалась формуванням на кінець аналізованого періоду значних монетарних диспропорцій – по-

еднанням величезного профіциту ліквідності із критичним дефіцитом коштів у реальному секторі. Зокрема, про це свідчить критичне зростання рівня співвідношень ліквідних активів до сукупних активів (із 20,63 % у 2013 р. до 53,94 % у 2017 р., ряд. 3 табл. 1) за значного відставання темпів зростання кредитів, наданих в економіку країни (порівняно з темпами зростання депозитів клієнтів), спричиненого не тільки погіршенням стану економіки України, але й неефективним управлінням грошовою емісією і ліквідністю банківської системи з боку НБУ за значного підвищення рівня валютного ризику (ряд. 5 табл. 1).

Показаний на рис. 2 взаємозв'язок передумов,

джерел, чинників та наслідків системного ризику банківського сектору засвідчує, що накопичення основних фінансових банківських ризиків (джерел виникнення системного ризику в банківському секторі, потенційно присутніх у банківській діяльності) може набувати системного характеру та призводити до формування фінансових дисбалансів (розглядаються як чинник системного ризику) і, як наслідок, до системних банківських криз, які виявляються у збитковості діяльності банківського сектору, масовому виведенні банків із ринку та їх націоналізації, неспроможності банків виконувати основні функції (зокрема кредитування економіки, ряд. 7 табл. 1).

Рис. 2. Структурно-логічна схема оцінки передумов, джерел, чинників та наслідків реалізації системного ризику банківського сектору України

Критичне накопичення дисбалансів у банківському секторі (див. рис. 2) обумовлюється циклічністю розвитку банківського сектору внаслідок фазового (циклічного) переходу

з одного стану рівноваги до іншого, поглиблюється настанням шокової події (в Україні спостерігалися: у 2004–2005 рр. політичний шок, шок немонетарного характеру через вій-

ськовий конфлікт у 2014 р.) чи дією «ефекту зараження» світовою кризою (у 2009 р.), що призводить до значного зниження активності реального сектора економіки та в кінцевому підсумку до економічного спаду.

Важливим негативним наслідком реалізації

системного ризику банківського сектору є формування диспропорцій у банківській системі країни. Зокрема, як свідчать дані табл. 2, на кінець 2016 року банківський капітал був сконцентрований у групі банків із державною власністю та в банках іноземних банківських груп.

Таблиця 2

Оцінка формування основних диспропорцій у банківському секторі України у 2015–2018 рр.

Показники	Значення, у %			
	на 01.01.2016 р.	на 01.01.2017 р.	на 01.10*.2017 р.	на 01.01.2019 р.
1. Співвідношення власного капіталу і активів:				
– у банках з державною власністю;	2,58	5,91	11,38	5,65
– у банках іноземних банківських груп;	7,48	14,64	15,28	11,14
– у вітчизняних банках із приватним капіталом	11,81	13,45	15,89	13,53
2. Співвідношення резервів під знецінення кредитів і кредитів та заборгованості клієнтів:				
– у банках із державною власністю;	68,79	132,68	143,41	159,59
– у банках іноземних банківських груп;	56,64	67,93	59,11	53,27
– у вітчизняних банках із приватним капіталом	17,17	22,79	19,08	20,45
3. Рентабельність (збитковість) активів:				
– у банках із державною власністю;	-7,63	-25,55	0,08	1,19
– у банках іноземних банківських груп;	-9,71	-6,94	0,01	0,73
– у вітчизняних банках із приватним капіталом	-0,78	-0,02	0,54	1,86
4. Рівень концентрації капіталу, усього,	1082	543	886	756
у тому числі:				
– у банках із державною власністю;	69	318	756	593
– у банках іноземних банківських груп;	354	204	117	137
– у вітчизняних банках із приватним капіталом	659	21	13	26
5. Питома вага сукупних активів групи в їх загальному підсумку:				
– банків із державною власністю;	28,09	52,50	55,98	59,70
– банків іноземних банківських груп;	35,67	34,66	31,36	28,50
– вітчизняних банків із приватним капіталом	36,24	12,84	12,65	11,80

Примітка. Розраховано за даними фінансової звітності банків України [2].

*Дані за групами банків на 01.01.2018 року в офіційних матеріалах НБУ не наведені.

Такий рівень концентрації власних капіталів державних банків та банків іноземних банківських груп (узагальнений показник фінансової стабільності, розрахований як індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ)¹⁾, досяг, відповідно, 756 та 117 у 2017 р. (ряд. 4 табл. 2) за найгірших значень індикаторів їх фінансових ризиків у 2016 р. (ризик неплатоспроможності, ряд. 1 табл. 2; кредитного ризику, ряд. 2 табл. 2 та високого рівня збитковості їх діяльності, ряд. 3 табл. 2). З іншого боку, група

вітчизняних банків із приватним капіталом, маючи найбільш низький рівень збитковості їх діяльності у кризових 2015–2016 рр., мали й надзвичайно низький рівень концентрації їх капіталів (13 у 2017 р., ряд. 4 табл. 2). Таке зменшення кількості вітчизняних банків із приватним капіталом шляхом здійснення непрозорих процедур їх ліквідації, націоналізація Приватбанку у 2016 р. свідчить про формування в Україні на початок 2017 року гомогенної, недиверсифікованої структури

¹⁾ ННІ = $\sum_{i=1}^n k_i^2$, де k_i – частка капіталу і-го банку в загальній сумі капіталу банківської системи, %; n – кількість банків.

банківського ринку, за якої частка держави в банківському секторі на кінець 2018 року досягла 59,7 % (ряд. 5 табл. 2), що на початок 2019 року стало основним негативним наслідком реалізації системного ризику банківської системи України у 2014–2017 рр.

Формування таких диспропорцій у банківській системі України призведе до загострення структурної проблеми олігополізації української економіки, що потребує імплементації комплексу антимонопольних і макропруденційних заходів, орієнтованих на формування банківського ринку, стійкого до циклічності економічного розвитку та негативних зовнішніх впливів. Це потребує запровадження ефективних інструментів банківського регулювання, орієнтованих на досягнення фінансової рівноваги банківської системи, а саме:

– для згладжування і запобігання надмірних дисбалансів має бути передбачено використання інструментів обмеження надмірного зростання обсягів діяльності банків, передусім у сфері кредитування, шляхом установлення обмежень на співвідношення кредиту до доходу позичальника та динамічне резервування¹⁾ для обмеження кредитної експансії; для обмеження надмірного зростання активів використовують такі інструменти, як контрциклічний буфер капіталу (встановлюється в разі значної кредитної активності банків) та фінансовий леверидж; використання нормативів ліквідності, у тому числі за співвідношенням наданих кредитів та залучених депозитів (не використовується в Україні, хоча й дозволяє уникнути монетарних диспропорцій) та коефіцієнта покриття ліквідністю (впроваджується до кінця 2019 року); більш жорстке застосування лімітів валютної позиції (лібералізація застосування якого призвела до критичного зростання співвідношенням відкритої валютної позиції до капіталу банків України на кінець 2018 року, ряд. 5 табл. 1);

– обмеження надмірного прийняття ризику окремими групами банків та системно важливими банками для усунення проблеми монополізації банківського сектору шляхом установлення додаткових вимог до власного капіталу (буферів системної важливості, які планується

запроваджувати із 2020 року), особливо за умов, коли на кінець 2018 року співвідношення власного капіталу та сукупних активів у банках із державною власністю не перевищувало 5,65 % проти 13,53 % у банків із приватним українським капіталом (ряд. 1 табл. 2).

Загалом, використання основних положень Базеля III (Базельської угоди про капітал) [3], рекомендації якої плануються до запровадження в Україні до 2023 року, сприятиме підвищенню якості процесів регулювання банківського сектору України. Водночас питання застосування динамічного резервування, орієнтованого на зниження чутливості якості кредитного портфеля банків України до стадії економічного циклу, залишаються неврегульованими. Згладжування негативних наслідків фінансових криз у майбутньому та обмеження надмірної кредитної експансії у фазах економічного зростання можливе саме завдяки запровадженню коефіцієнтів резервування залежно від стадії кредитного циклу.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Результати аналізу причинно-наслідкових зв'язків між передумовами, джерелами, чинниками та наслідками виникнення системного ризику банківського сектору України на основі аналізу індикаторів основних складових такого ризику за період 2008–2018 рр. свідчать, що базовою передумовою виникнення системного ризику внаслідок критичного накопичення дисбалансів у банківському секторі є циклічність розвитку банківського сектору внаслідок фазового (циклічного) переходу з одного стану рівноваги до іншого.

Значним негативним наслідком реалізації системного ризику банківського сектору визнано формування диспропорцій у банківській системі країни, які виявляються у формуванні нерівних умов для конкуренції на банківському ринку: вищий рівень концентрації капіталів у тих банків, які мають незалежні від стану економіки України джерела формування їх капіталів, тобто концентруються у групі державних банків (фінансуються за рахунок державних коштів, навіть за найгірших у банківській системі країни значень основних індикаторів

¹⁾ Динамічне резервування – це створення буферів резервів за наданими кредитами в періоди фінансової стабільності (накопичення дисбалансів) для поглинання збитків у кризових фазах розвитку банківського сектору.

їх фінансових ризиків, – складових системного ризику) та банків іноземних банківських груп за відповідного зниження рівня концентрації капіталів вітчизняних банків із приватним капіталом, що призведе до формування в Україні недиверсифікованої структури банківського ринку та загострення структурної проблеми олігополізації української економіки.

Визначено, що усунення негативних наслідків реалізації системного ризику у кризових фазах розвитку економіки країни, у тому числі виявлених диспропорцій у банківській системі України, потребує імплементації комплексу антимонопольних і макропруденційних заходів, орієнтованих на досягнення фінансової рівноваги банківської системи, незалежно від циклічності економічного розвитку. Доведено, що інструменти банківського регулювання мають бути орієнтовані на згладжування і запобігання надмірних дисбалансів шляхом встановлення обмежень на основні ризиковані операції банків, а також на обмеження надмірного прийняття ризику окремими групами банків та системно важливими банками для усунення проблеми монополізації банківського сектору.

Отже, досягнення фінансової рівноваги банківської системи, незалежно від циклічності економічного розвитку, можливе, у тому числі за рахунок удосконалення інструментів банківського регулювання та запровадження динамічних коефіцієнтів резервування, орієнтованих на поглинання збитків у кризових фазах розвитку банківського сектору. Для цього, у подальших наукових дослідженнях планується розгляд питань застосування динамічного резервування, орієнтованого на зниження чутливості якості кредитного портфеля банків України до стадії економічного циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановський О. І. Філософія безпеки: основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів : монографія: у 2 т. / О. І. Барановський. – Київ : УБС НБУ, 2014. – Т. 1. – 831 с.
2. Балансові звіти банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat
3. «Basel III: The Net Stable Funding Ratio» (October 2014), Basel Committee on Banking Supervision, available at: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d295.pdf> (дата звернення: 12.03.2019). – Назва з екрана.
4. Жердецька Л. В. Системний банківський ризик: причини та напрями регулювання : монографія / Л. В. Жердецька. – Одеса : Видавництво «Атлант», 2017. – 353 с.
5. Kaufman G. What Is Systemic Risk, and Do Bank Regulators Retard or Contribute to It? / G. Kaufman, K. E. Scott // Available at: http://www.independent.org/pdf/tir/tir_07_3_scott.pdf (дата звернення: 12.03.2019). – Назва з екрана.
6. Lehar A. Measuring systemic risk: A risk management approach / A. Lehar. – Journal of Banking & Finance. – 2005. – № 29. – P. 2577–2603.
7. Положення про Раду з фінансової стабільності : затв. Указом Президента України № 170/2015 від 24.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/170/2015> (дата звернення: 12.03.2019). – Назва з екрана.
8. Статистика індикаторів фінансової стійкості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=4457 (дата звернення: 12.03.2019). – Назва з екрана.
9. Smaga P. The Concept of Systemic Risk / P. Smaga // The London School of Economics and Political Scene / – SRC Special Paper. – August 2014. – № 5. – 29 p.

REFERENCES

1. Baranovskyi, O. I. (2014). *Filosofia bezpeky: Monohrafiia: T. 1. Osnovy ekonomichnoi i finansovoi bezpeky ekonomichnykh ahentiv* [The philosophy of security. Foundations of economic and financial security of economic agents]. Kyiv: UBS NBU [in Ukrainian].

2. Balansovi zvity bankiv // Ofitsiine internet-predstavnytstvo NBU [Indicators of the banking system] https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id. Retrieved from https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id (accessed 12 March 2019) [in Ukrainian].
3. «Basel III: The Net Stable Funding Ratio» (October 2014), Basel Committee on Banking Supervision. Retrieved from <http://www.bis.org/bcbs/publ/d295.pdf>. Basel: Basel Committee on Banking Supervision.
4. Zherdetska, L. V. (2017). Systemnyi bankivskiy ryzyk: prychny ta napriamy rehulivannia: Monohrafiia [Systemic Bank Risk: Causes and Directions of Regulation]. Odesa: Vydavnytstvo «Atlant» [in Ukrainian].
5. Kaufman, G. (2003). What Is Systemic Risk, and Do Bank Regulators Retard or Contribute to It: Retrieved from http://www.independent.org/pdf/tir/tir_07_3_scott.pdf. Oakland, California: Independent institute.
6. Lehar, A. (2005). Measuring systemic risk: A risk management approach. *Journal of Banking & Finance*. Austria: University of Vienna, (29), 2577–2603.
7. Polozhennia pro Radu z finansovoi stabilnosti //Ofitsiine internet-predstavnytstvo Verkhovna Rada Ukrainy [Position on the Financial Stability Board] <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/170/2015> (accessed 12 March 2019) [in Ukrainian].
8. Statystyka indyikatoriv finansovoi stiičnosti // Ofitsiine internet-predstavnytstvo NBU [Statistics on financial stability indicators] <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category> (accessed 12 March 2019) [in Ukrainian].
9. Smaga, P. (2014) The Concept of Systemic Risk. London: Systemic Risk Centre The London School of Economics and Political Science, (5), 29.

С. П. Прасолова, кандидат економічних наук, доцент (Вище навчальне закладення Уко-опсоюзу «Полтавський університет економіки і торгівлі»). **Системний ризик банківського сектора України: оцінка основних джерел, факторів, наслідків і напрямлений регулювання.**

Анотація. Ця стаття заключається в дослідженні причинно-наслідкових зв'язів між передумовками, джерелами, факторами і наслідками реалізації системного ризику банківського сектора України на основі його аналізу за 2008–2018 рр. і формуванні пропозицій по розробці ефективних інструментів банківського регулювання. **Методика дослідження.** Достиження поставленої мети здійснено з допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: групування, порівняння, аналізу коефіцієнтів, трендового аналізу, синтезу і абстрактно-логічного методу. **Результати.** По результатам аналізу індикаторів основних складових системного ризику банківського сектора України за останні 10 років визначені передумовки, джерела, фактори і наслідки виникнення такого ризику, сформульовані пропозиції по розробці ефективних інструментів його банківського регулювання. **Практична значимість результатів дослідження.** В статті проведена оцінка складових системного ризику банківського сектора, виявлені передумовки його виникнення, джерела, фактори і наслідки, сформульовані пропозиції по розробці ефективних інструментів їх банківського регулювання, орієнтовані на досягнення фінансового рівноважності банківської системи, незалежно від циклічності економічного розвитку.

Ключові слова: системний ризик банківського сектора, передумовки, джерела, фактори і наслідки системного ризику, інструменти банківського регулювання.

S. Prasolova, Cand. Econ. Sci., Docent (Poltava University of Economics and Trade). **Systemic Risk of the Ukrainian Banking Sector: Estimation of Key Sources, Factors, Consequences and Directions of Regulation.**

Annotation. The purpose of the article is to investigate the causal relationships between the preconditions, sources, factors and consequences of the systemic risk implementation of the banking sector of Ukraine based on the analysis of indicators of the main components of this risk for the period

2008–2018 and formulation of proposals for the development of effective tools for their banking regulation. **Methodology of research.** Achievement of the set aim is accomplished by general scientific and special research methods: grouping, comparison, analysis of coefficients, trend analysis, synthesis and abstract-logical method. **Findings.** According to the results of the analysis of the indicators of the main components of the systemic risk of the banking sector in Ukraine over the past 10 years, the preconditions, sources, factors and consequences of such a risk have been identified, and proposals have been formulated for the development of effective instruments for its banking regulation. **Practical value.** The article assesses the components of the systemic risk of the banking sector, identifies the background of its occurrence, sources, factors and consequences, formulates proposals for the development of effective instruments for their banking regulation, aimed at achieving the financial balance of the banking system, regardless of the cyclical nature of economic development.

Keywords: systemic risk of the banking sector, preconditions, sources, factors and consequences of systemic risk, instruments of banking regulation.

АНАЛІЗ ТА ДІЄВІСТЬ ПЕНСІЙНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Є. О. КУЛІКОВА

(Одеський національний економічний університет)

Анотація. *Мета статті* полягає в дослідженні генезису пенсійних реформ та визначенні їх дієвості в Україні. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення.* **Результати.** *Досліджено генезис пенсійних реформ. Проаналізовано етапи проведення пенсійних реформ в Україні та визначено їх дієвість.* **Практична значущість результатів дослідження.** *У статті обґрунтовано, що запровадження нових етапів пенсійних реформ в Україні змінювало механізм функціонування системи пенсійного страхування. Україна на сьогодні знаходиться на четвертому етапі реформування пенсійної системи, куди вносяться поправки до вже існуючих законодавчих актів.*

Ключові слова: пенсійна система, пенсійна реформа, пенсійне страхування, закон, єдиний соціальний внесок, Пенсійний фонд України.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Українська держава, набувши незалежності, потребувала встановлення та реформування фінансової системи. Метою пенсійної реформи було сприяння докорінній структурній перебудові народного господарства та кардинальним змінам у соціальному забезпеченні населення. Завдання пенсійної реформи полягало в перетворенні пенсійного забезпечення на дієвий інструмент впливу на економічний і соціальний розвиток країни. Для досягнення поставлених цілей було розпочато пенсійну реформу, якою будувалася нова пенсійна система, та введено основні законодавчі акти, що регламентували пенсійні відносини у країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню пенсійного страхування присвятили свої праці низка вітчизняних і зарубіжних учених. Державне пенсійне страхування, зокрема, досліджували А. Скрипник, Т. Кравчук, Т. Дідковська, В. Толуб'як, В. Олексійко, Т. Бондалетова, О. Долгова, В. Візницька, Є. Заєць, Н. Нарожна, Ю. Привалов, Б. Умурзаєв, Н. Внукова І. Беринцева та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження генезису пенсійних реформ та визначення їх дієвості в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основними передумовами запровадження пенсійної реформи є відсутність національної пенсійної системи як надійного інституту соціального забезпечення й падіння основних макроекономічних показників. На початку реформи система пенсійного забезпечення базувалася на принципах пенсійної системи СРСР. Перший законопроект, який регулював функціонування пенсійного забезпечення України, був прийнятий 6.12.1991 року під назвою Закон України «Про пенсійне забезпечення» [1].

Цей законопроект був абсолютно ідентичний Закону СРСР «О пенсионном обеспечении граждан в СССР» [2], який був прийнятий 15 травня 1990 року. Законопроекти мають однакову кількість розділів і статей, а також однакові умови виходу на пенсію.

Так, із 1991 року призначалися трудові пенсії, які, у свою чергу, розподілялися на такі види пенсії: за віком, за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років. Слід зазначити, що за умови виходу на пенсії за віком чоловікам необхідно було мати не менше 25 років стажу роботи після досягнення 60 років, а жінкам – не менше 25 років стажу роботи після досягнення 55 років. Але існували й умови виходу на пенсію на пільгових умовах і достроково. Характерним у цьому законі

було те, що фінансування пенсій відбувалося з коштів Пенсійного фонду України, який був створений тільки 28 січня 1992 року Постановою Кабінету Міністрів України «Про створення Пенсійного фонду України» [3]. Отже, до створення Пенсійного фонду України фінансування пенсійних виплат відбувалося за рахунок Державного бюджету України. Також у Законі України «Про пенсійне забезпечення» існувало таке поняття, як добровільне страхування, що давало можливість стверджувати про наявність на початковому етапі формування системи пенсійного забезпечення дворівневої системи: державне пенсійне забезпечення та добровільне страхування [1].

Добровільне страхування додаткової пенсії фінансувалося з Української державної страхової комерційної організації, де існував страховий фонд. Він складався з 50 % особистих внесків працюючих та 50 % коштів Державного бюджету України. Однією з особливостей даного законопроекту є відсутність єдиної методики обчислення та нарахування пенсійних виплат усім категоріям громадян. Крім того, у законі відсутні ставки відрахування до Пенсійного фонду України.

Про ставки зборів вперше згадується в Постанові Пенсійного фонду України «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати підприємствами, установами, організаціями та громадянами страхових внесків до Пенсійного фонду України, а також обліку надходження і витрачання його коштів», яка була прийнята 06.09.1996 року [4]. У цій Постанові прописані платники, порядок реєстрації та облік платників, а також відмічені ставки зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування. Доречно підкреслити про появу в українському законодавстві такого поняття, як «державне пенсійне страхування».

Таким чином, до 1997 року в законодавстві не спостерігаються дані щодо ставок відрахувань до Пенсійного фонду. Таке твердження пояснюється тим, що Пенсійний фонд України входив до складу Державного бюджету України декілька років, а саме з 1994 по 1996 рік, де у статті доходів бюджету прописані надходження до Пенсійного фонду України.

Але система пенсійного страхування перебувала в нестабільному стані через існування складної нестабільної пенсійної системи та падіння основних макроекономічних показни-

ків. Саме такі проблеми можна визначити як передумови запровадження нової пенсійної реформи на початку 2000-х років.

У 2003 р. була змінена структура системи пенсійного забезпечення із дворівневої на трирівневу завдяки прийнятому Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5]. За цим законопроектом у структуру пенсійного забезпечення входить такі три рівні: солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (далі – солідарна система); накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; система недержавного пенсійного забезпечення.

Даний законопроект порівняно із Законом України «Про пенсійне забезпечення» значно ширше обґрунтовує функціонування та елементи системи пенсійного страхування в Україні [6]. Якщо в Законі України «Про пенсійне забезпечення» висвітлені базові основи пенсійного забезпечення, то в Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» визначенню заробітної плати для обчислення пенсії в солідарній системі та призначенню, перерахунку й виплаті пенсій присвячено окремий розділ. У нормативно-правовому акті з'являються такі поняття, як страхувальники, страхові організації, страхові внески, страховий стаж, застраховані особи. Цим законом розпочався наступний етап реформування пенсійного забезпечення.

Наступним актом, який регулював порядок сплати внесків до Пенсійного фонду України, стала Постанова Правління Пенсійного фонду України «Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України», прийнята у 2003 р. У Постанові знову чітко прописані страхувальники та застраховані особи, а також присутні значно розширені розміри страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Крім того, у Постанові прописані розміри мінімального страхового внеску для окремих категорій громадян. Необхідно також відмітити про розширення круга господарських операцій зі сплати збору. Так, платниками збору є такі операції: із купівлі-продажу валют; із продажу ювелірних виробів із золота (крім об-

ручок), платини й дорогоцінного каміння; із відчуження легкових автомобілів; із купівлі-продажу нерухомого майна; із послуг стільникового рухомого зв'язку. Неможливо оминати увагою і третій рівень пенсійного страхування як недержавний. У 2003 р. був прийнятий і Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення», який регламентував головні засади функціонування недержавного пенсійного забезпечення. Так розпочалася нова стадія реформування системи пенсійного страхування.

Звичайно після введення в дію цих законів до них неодноразово вносилися поправки. У результаті даного етапу реформування із трьох рівнів системи пенсійного забезпечення почали функціонувати тільки два: солідарна та недержавна системи. Накопичувальна система існувала тільки де-юре.

У 2010 р. було вирішено питання щодо затвердження єдиного соціального внеску, як збору на загальнообов'язкове соціальне страхування. Питання ЄСВ регламентує Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7]. Саме в ньому сума єдиного внеску розподілена за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування у відсотках.

У 2011 р. прийняттям Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [8], який обґрунтовував питання введення накопичувальної системи пенсійного страхування в дію, розпочався новий етап реформування системи пенсійного страхування. Закон уводить страховий внесок у накопичувальний фонд у розмірі 2 % на рік запровадження нарахування, який кожного наступного року збільшуватиметься на 1 % доки ставка не дійде до 7 %. Крім того, у результаті проведення реформи було підвищено пенсійний вік: для жінок – до 60 років, для чоловіків, які перебувають на державній службі, – до 62 років. Страховий стаж, у свою чергу, теж було підвищено: для жінок – до 30 років та для чоловіків – до 35 років. Але знову накопичувальна система не була введена в дію. Спочатку її введення було відкладено до 2014 року, але й у 2014 р. введення не відбулось.

Спроби скорегувати реформування пенсійної системи відбувались неодноразово. Так, у 2015 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» [9].

Якщо особа, отримуючи пенсію, зокрема за віком або по інвалідності III групи, призначену відповідно до Закону про пенсійне страхування, працює на вищезгаданій «спецпосаді», виплату їй пенсії з 1 квітня 2015 року призупинили до звільнення з посади. Таке правило не стосувалося роботи на наукових (науково-педагогічних) посадах. Крім того, якщо пенсіонер працюватиме на інших посадах — пенсію виплачуватимуть у розмірі 85 % від призначеної, але не менше 150 % прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб.

У повному розмірі пенсію виплачували тільки деяким категоріям осіб: інвалідам I або II групи, або інвалідам війни III групи, чи учасникам бойових дій.

У 2016 р. теж відбувалися спроби проведення нової пенсійної реформи. Але замість цього відбувались тільки зміни до деяких законодавчих актів щодо пенсійного забезпечення. У першу чергу зміни стосувалися збільшення мінімальних розмірів пенсій за віком. Був збережений порядок виплати працюючим пенсіонерам. Але найбільшу увагу необхідно приділити стану ЄСВ, де відбулись значні зміни, зокрема було скасовано ставки ЄСВ залежно від класу професійного ризику виробництва. Основну ставку було знижено до 22 %. Окрім того, скасовано утримання ЄСВ із заробітної плати працівників. Зменшення ставки ЄСВ із 2016 року не вплинуло на механізм обчислення та розмір пенсії. З 1 січня 2016 року межу для оподаткування пенсій або щомісячного довічного грошового утримання змінено.

У 2017 р. накопичувальна система знову не була введена в дію. Але відбулись інші зміни до законодавства. 1 січня 2017 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів» [10], який вносить зміни до законодавчих актів, що регулюють питання пенсійного забезпечення. Основною зміною можна вважати запровадження нового порядку виплати пенсії окремим категоріям працюючих пенсіонерів. До цієї категорії належать особи, які працюють на державній службі різних рівнів, розмір пенсій яких перевищує 150 % прожиткового мінімуму й виплачуються в розмірі 85 % призначеного розміру, але не менше 150 % прожиткового мінімуму, установленого для осіб, які втратили працездатність.

Мінімальний страховий внесок з урахуванням положень ст. 1 Закону України «Про

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5] та частини п'ятої ст. 8 Закону № 2464, згідно з якою єдиний внесок для всіх платників єдиного внеску (крім пільгових категорій) встановлено в розмірі 22 %, у 2017 р. становитиме 704 грн на місяць.

Питання реформування не було завершено у другому півріччі 2017 року. У зв'язку із прийняттям рішення урядом про розгортання пенсійної реформи в новому форматі, було подано п'ять законопроектів щодо реформування системи пенсійного страхування. Узагальнивши всі пропозиції, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» було прийнято реформу. Основна мета реформи – підвищення страхового стажу для громадян України. Законом передбачено відновлення виплат пенсій без урахування одержуваної заробітної плати (доходу). Отже, за новою пенсійною реформою для мінімального розміру пенсій страховий стаж збільшується для чоловіків до 35 років, а для жінок – до 30 років. Дещо змінюється круг окремих категорій громадян, яким призначається пенсія на пільгових умовах. Пенсійна реформа передбачає зменшення коефіцієнта страхового стажу до 1 %. Також необхідно відмітити про скасування спеціальних пенсій окремим категоріям громадян. Перерахування страхових внесків до накопичувальної системи пенсійного страхування буде запроваджено з 1 січня 2020 року.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Таким чином, розглянувши законодавчі зміни, завдяки яким відбувалися становлення та розвиток пенсійного страхування в Україні, можна виділити чотири основних етапи його реформування: 1997, 2004, 2010 та 2017 роки. Метою реформування системи пенсійного страхування було покращення життя осіб пенсійного віку шляхом установаження ставок відрахування до пенсійного фонду, запровадження трирівневої системи, установаження страхового стажу та ін. Ураховуючи те, що з початку запровадження трирівневої пенсійної системи накопичувальну систему не було введено, у 2015 р. відбувались спроби запровадити накопичувальну систему. У 2017 р. почався новий етап реформування пенсійної системи, який мав зменшити дефіцит Пенсійного фонду України та збільшити пенсійні виплати шля-

хом запровадження накопичувальної системи та автоматичної індексації пенсії. Слід зазначити, що на всіх етапах відбувалось в основному реформування солідарної системи пенсійного страхування. Третью рівню – системі пенсійного страхування – приділяється увага тільки на другому етапі реформування, тобто період його запровадження та введення в дію. Отже, можна зробити висновок, що Україна на сьогодні знаходиться на четвертому етапі реформування пенсійної системи. Пенсійна реформа триває, існують уже результати, зокрема підвищення пенсій, із 1 березня 2019 року – автоматична індексація пенсій, але введення в дію накопичувальної системи перенесено на 2020 рік. Реформування пенсійної системи дозволить у найближчі п'ять років досягти вищого рівня і вивести нашу країну на передові позиції у всьому світі, а найголовніше – зробити людей, які досягли пенсійного віку, щасливішими, чим може в майбутньому посприяти зменшенню старіння нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
2. О пенсионном обеспечении граждан в СССР : Закон СРСР від 15 травня 1990 р. № 1480-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr0907.htm> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
3. Про створення Пенсійного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січня 1992 р. № 39-92-п-1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-92-%D0%BF> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
4. Про затвердження Інструкції про порядок обчислення і сплати підприємствами, установами, організаціями та громадянами страхових внесків до Пенсійного фон-

- ду України, а також обліку надходження і витрачання його коштів : Постанова Пенсійного фонду України від 6 вересня 1996 р. № z0550-96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0217-94/conv> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
  6. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 9 липня 2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
  7. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
  8. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
  9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : Закон України від 2 березня 2015 р. № 213-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-19> (дата звернення: 20.01.2018). – Назва з екрана.
  10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2148-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19> (дата звернення: 20.01.2019). – Назва з екрана.
- ## REFERENCES
1. Zakon Ukrainy “Pro pensiine zabezpechennia” vid 5 listopada 1991 № 1788-XII [Law of Ukraine “On Pension Provision” from November 5 1991 r., № 1788-XII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  2. Zakonu SRSR “O pensyonnom obespechenyу hrazhdan v SSSR” vid 15 travnya 1991 № 1788-XII [USSR Law “On the Pension Provision of Citizens in the USSR” from May 15 1990 r., № 1788-XII]. Retrieved from <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss0907.htm> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro stvorennia Pensiinoho fondu Ukrainy” vid 28 sichnya 1992 r. № 39-92-p [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Establishment of the Pension Fund of Ukraine” from January 28 1992, № 39-92-p]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-92-%D0%BF> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  4. Postanova Pensiinoho fondu Ukrainy “Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok obchyslennia i splaty pidpriemstvamy, ustanovamy, orhanizatsiiamy ta hromadianamy strakhovykh vneskiv do Pensiinoho fondu Ukrainy, a takozh obliku nadkhodzhenia i vytrachannia yoho koshtiv” vid 6 travnya 1996 r. № z0550-96 [Resolution of the Pension Fund of Ukraine “On Approval of the Instruction on the Procedure of Calculation and Payment of Insurance Contributions to the Pension Fund of Ukraine by Enterprises, Institutions, Organizations and Citizens as well as Accounting for the Income and Spending of Its Funds” from May 6 1996 № z0550-96]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0217-94/conv> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  5. Zakon Ukrainy “Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia” vid 9 lipnya 2003 r. № 1058-IV [Law of Ukraine “On Compulsory State Pension Insurance” from July 9 2003 № 1058-IV]. Retrieved from

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy "Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia" vid 9 lipnya 2003 r. № 1057-IV [Law of Ukraine "On non-state pension provision" from July 9 2003 r № 1057-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  7. Zakon Ukrainy "Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia" vid 8 lipnya 2010 r. № 2464-VI [Law of Ukraine "On the Collection and Accounting of the Single Contribution to the Mandatory State Social Insurance" from July 8 2010 № 2464-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  8. Zakonu Ukrainy "Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennia reformuvannia pensiinoi systemy" vid 8 lipnya 2011 r. № 3668-VI [Law of Ukraine "On Measures for Legislative Support of the Reform of the Pension System" from July 8 2012 № 3668-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  9. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia" vid 2 berезnya 2015 r. № 213-VIII [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pensions" from March 2 2015 № 213-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua//213-19> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].
  10. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv" vid 3 jovt-nya 2017 r. № 2148-VIII [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts" from October 3 2017 № 2148-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19> (accessed 20 January 2019) [in Ukrainian].

Е. А. Кулікова (Одесский национальный экономический университет). **Анализ и действенность пенсионных реформ в Украине.**

Аннотация. Цель статьи заключается в исследовании генезиса пенсионных реформ и определении их действенности в Украине. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения. **Результаты.** Исследован генезис пенсионных реформ. Проанализированы этапы проведения пенсионных реформ в Украине и определена их действенность. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что введение новых этапов пенсионных реформ в Украине изменяло механизм функционирования системы пенсионного страхования. Украина на сегодняшний день находится на четвертом этапе реформирования пенсионной системы, куда вносятся поправки в уже существующие законодательные акты.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионная реформа, пенсионное страхование, закон, единый социальный взнос, Пенсионный фонд Украины.

Е. Kulikova (Odessa National University of Economics). **Analysis and effectiveness of pension reforms in Ukraine.**

Annotation. Purpose of the paper is to study the genesis of pension reforms and determine their effectiveness in Ukraine. **Methodology of research.** Solving the tasks set in the article is carried out with the help of such general scientific and special research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization. **Findings.** The genesis of pension reforms is explored. The stages of implementation of pension reforms in Ukraine are analyzed and the effectiveness of them is determined, with the help of the considered normative legal acts that were introduced during the period of existence of Ukraine as an independent state. **Practical value.** The article substantiates that the introduction of new stages of pension reform in Ukraine has changed the mechanism of functioning of the pension insurance system. In 2017, a new phase of the reform of the pension system began, which should reduce the Pension Fund deficit in Ukraine and increase pension payments by introducing a savings system and automatically indexing pensions. It should be noted that at all stages there was a major reform of the joint-stock pension insurance system. The third level - the system of pension insurance is given attention only at the second stage of reform, that is, the period of its introduction

and putting into operation. Ukraine is currently in the fourth stage of reforming the pension system. Pension reform is ongoing, and there are already results, including increasing pensions, from March 1, 2019 – automatic indexation of pensions, but the introduction of the accumulation system is postponed to 2020. Reforming the pension system will allow the next 5 years to reach a higher level and bring our country to the forefront of the world. And most importantly, people who have reached the retirement age will be happier than they can in the future contribute to reducing the aging of the nation.

Keywords: *pension system, pension reform, pension insurance, law, single social contribution, Pension Fund of Ukraine.*

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.1

ПРИНЦИПИ ОБЛІКУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

В. А. КУЛИК, доктор економічних наук, доцент;

М. О. ЛЮБИМОВ, кандидат економічних наук, доцент
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»);

Л. Л. ТЯГНИРЯДНО, кандидат економічних наук

(Державний навчальний заклад «Полтавське вище міжрегіональне професійне училище імені С. С. Бірюзова»)

Анотація. Метою статті є обґрунтування необхідності трансформації принципів бухгалтерського обліку в умовах постійного розвитку економіки та поширення інформаційно-комунікаційних технологій. Предмет дослідження – визначення змісту та значення принципів бухгалтерського обліку. **Методика дослідження.** У статті використано загальнонаукові методи дослідження: історичний метод – для визначення змісту окремих принципів бухгалтерського обліку під час їх еволюції; метод порівняння – для визначення переліку принципів бухгалтерського обліку, визначених на національному, європейському та міжнародному рівні. **Результати.** У ході дослідження визначено напрями вдосконалення принципів бухгалтерського обліку з урахуванням вимог міжнародних стандартів фінансової звітності та європейського законодавства. **Практична значущість результатів дослідження.** У результаті дослідження запропоновано доповнити перелік принципів бухгалтерського обліку, наведених у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», принципами систематизації та персоніфікації.

Ключові слова: бухгалтерський облік, принцип бухгалтерського обліку, трансформація принципів бухгалтерського обліку.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Принципи бухгалтерського обліку є першоосновою для відображення фактів господарського життя в системі бухгалтерського обліку. Перелік принципів бухгалтерського обліку в кожній країні склався історично. Значний вплив на формування принципів бухгалтерського облі-

ку зумовила система законотворення конкретної країни та специфічні риси. Глобалізаційні процеси в економіці стали основною передумовою виникнення Міжнародних стандартів фінансової звітності. Їх основним завданням є зменшення розмаїття підходів до відображення в бухгалтерському обліку економічної інформації суб'єктів господарювання. Рада з Міжнародних стандартів фінансової звітності

ті прагне зменшити відмінності, притаманні обліку різних країн, шляхом гармонізації регульованих положень, стандартів бухгалтерського обліку та процедур, пов'язаних зі складанням і поданням фінансових звітів. Гармонізація законодавства України з вимогами міжнародних стандартів та європейським законодавством відбувається шляхом внесення змін у національні нормативно-правові акти. Останні зміни, внесені до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», пов'язані із зменшенням кількості принципів бухгалтерського обліку з десяти до семи та заміною принципу нарахування й відповідності доходів і витрат на принцип нарахування. Процес трансформації переліку та змісту продовжується, оскільки постійно змінюється зовнішнє середовище, у якому здійснюють свою господарську діяльність суб'єкти господарювання. Актуальною, на нашу думку, є перевірка відповідності переліку та змісту діючих принципів бухгалтерського обліку вимогам інформаційної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць вітчизняних учених дозволив вивчити сучасні підходи до формування принципів бухгалтерського обліку. Зокрема, принципи бухгалтерського обліку та їх вплив на принципи інтегрованої звітності розглядає у своєму дослідженні К. В. Безверхий [1]. Функціонування діючих принципів під час здійснення підприємством зовнішньоекономічної діяльності наведено у праці В. Ю. Гордолова [2]. Принципи бухгалтерського обліку як елемент методології бухгалтерського обліку спільної діяльності викладено у статті А. В. Дмитренко та О. В. Пустяк [3]. Водночас проблеми, що виникають під час застосування принципів бухгалтерського обліку, визначених чинним законодавством, підприємствами, які ведуть свою діяльність у глобальній мережі, потребують більш глибокого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування необхідності трансформації принципів бухгалтерського обліку в умовах постійного розвитку економіки та поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Одним із важливих ва-

желів підвищення ефективності економічних та управлінських процесів в інформаційній економіці є подальше вдосконалення процесу її відбору, реєстрації, обробки та використання, що означає більш повну реалізацію цього найважливішого економічного ресурсу. Для фіксації, систематизації й узагальнення фактів господарського життя у вигляді облікової інформації, доцільно застосовувати систему принципів бухгалтерського обліку.

Принципи бухгалтерського обліку, зазначені в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», умовно можна виділити у дві групи:

1) принципи організації бухгалтерського обліку (принцип автономності, принцип безперервності);

2) принципи ведення бухгалтерського обліку (принцип нарахування, принцип превалювання сутності (змісту) над формою, принцип єдиного грошового вимірника, принцип послідовності, принцип повного висвітлення).

Перелік і зміст принципів бухгалтерського обліку є предметом гострої дискусії з моменту прийняття Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» у 1999 р. й після внесення змін до нього.

Розглянемо зміст кожного із зазначених принципів бухгалтерського обліку та особливості їх застосування на підприємствах, що здійснюють свою діяльність у всесвітній мережі. На нашу думку, проведення аналізу змісту принципів у вказаному напрямі є актуальним, оскільки найближчим часом усі суб'єкти господарювання тим чи тим чином представлятимуть свою діяльність в Інтернеті. Наразі, найбільш показовими підприємствами, що перенесли частину своїх бізнес-процесів в Інтернет, є підприємства електронного бізнесу [4].

Принцип автономності продовжує залишатися актуальним для суб'єктів господарювання, оскільки дозволяє відокремлювати фінансовий стан і результати діяльності одного суб'єкта господарювання від аналогічних показників іншого. Форми здійснення господарської діяльності в умовах широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій трансформуються, починаючи зі створення онлайн-магазину у власній квартирі до організації підприємств, які здійснюють свою діяльність у глобальному масштабі, проте необхідність визначення ефективності

діяльності кожного структурного підрозділу залишається актуальною для прийняття рішень тактичного характеру та розробки стратегії розвитку.

Принцип безперервності поступово втрачає свою актуальність для підприємств електронного бізнесу. Часто підприємства, які здійснюють діяльність в ІТ-сфері, створюються для виконання конкретних завдань, і, на момент їх створення, засновник розуміє, що це підприємство буде здійснювати свою діяльність конкретно визначений проміжок часу, а потім буде ліквідовано. В інших випадках окремі підприємства (стартапи) створюються для запуску на ринок конкретного виду товару чи послуги з метою подальшого перепродажу цього підприємства іншому підприємству, що працює в цій сфері.

Принцип нарахування тісно пов'язаний із запитом користувачів щодо інформації про фінансовий результат кожної господарської операції чи підприємства загалом за певний проміжок часу. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій підвищує оперативність визначення фінансового результату ще до завершення звітного періоду. Із використанням ІТ-технологій, порівнюючи доходи й витрати підприємства за кожною господарською операцією, можна визначати її фінансовий результат на будь-який момент часу. Завдяки оперативному розрахунку прибутку (збитку) після кожної господарської операції можна визначати ефективність діяльності підприємства й оперативно коригувати її в разі виявлення негативних тенденцій.

Застосування сучасних комп'ютерних технологій не призводить до суттєвих змін принципу превалювання сутності над формою, оскільки внесення інформації про факти господарського життя в систему бухгалтерського обліку здійснює людина, яка визначає економічний зміст кожної операції.

Вимірювання господарських операцій у грошовій формі здійснюється для визначення кругообігу капіталу підприємства та його контролю. Використання в регістрах обліку та звітності єдиного грошового вимірника необхідне для групування та узагальнення інформації про факти господарського життя, зареєстровані в первинних документах у різних видах вимірників (натуральних, умовно-натуральних, трудових). Водночас оцінка в умовах використан-

ня інформаційно-комунікаційних технологій уже давно не обмежується тільки єдиною грошовою одиницею. Тому, на нашу думку, варто відзначити пріоритетність оцінки у грошовому вимірнику, проте не обмежувати використання інших вимірників для відображення релевантної інформації для прийняття рішень.

В інформаційній економіці підприємства працюють із даними, значення яких варіюється, крім того, постійно виникають нові об'єкти обліку, для яких розробляються нові методики обліку, що постійно видозмінюються. Тому використання принципу послідовності є бажаним, проте його неухильне дотримання може знизити релевантність інформації бухгалтерського обліку.

Ведення бухгалтерського обліку з використанням інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє сформувати максимально повний обсяг інформації про факти господарського життя. Автоматизована система бухгалтерського обліку дозволяє вести облік, контролювати й аналізувати в реальному режимі відображення операцій, що додатково захищає достовірність інформації про всі господарські процеси. Значною перевагою використання ІТ-технологій для ведення обліку є можливість їх автоматичної обробки, оскільки масштаби накопиченої інформації значно вищі за ті, які можуть бути оброблені мозком людини.

Критично оцінивши зміст принципів бухгалтерського обліку, закріплених на законодавчому рівні, зазначимо, що в багатьох українських дослідженнях пропонуються напрями їх удосконалення [1, 4, 5]. Умовно, їх можна поділити на чотири групи:

- 1) розширення переліку існуючих принципів бухгалтерського обліку;
- 2) заміна одних принципів бухгалтерського обліку іншими;
- 3) зміна змісту принципів бухгалтерського обліку без зміни їх назви;
- 4) наближення вітчизняних принципів бухгалтерського обліку до понять, визначених міжнародними стандартами бухгалтерського обліку. Часто вчені використовують декілька з названих підходів до трансформації системи принципів бухгалтерського обліку.

На нашу думку, удосконалення змісту принципів бухгалтерського обліку, що діють в Україні, відповідно до вимог інформаційної економіки можливе таким чином.

В умовах автоматизації обробки облікової інформації повне висвітлення всіх фактів господарського життя перестав бути проблемою, більш актуальним завданням для бухгалтерського обліку стає спосіб групування інформації з метою її ефективного використання.

Принцип автономності – це принцип відокремленого відображення майна підприємства та майна власника, що зберігається на підприємствах, які мають значні обсяги діяльності та велику кількість найманих працівників. Щодо невеликих онлайн-магазинів, часто цей принцип не дотримується, оскільки для здійснення господарської діяльності використовуються власні житлові приміщення, власне авто, персональний комп'ютер тощо.

Використання принципу превалювання сутності над формою зумовлює необхідність розширення переліку об'єктів бухгалтерського обліку на підприємствах, в основу бізнес-процесів яких покладено ІТ-технології.

Принцип безперервності, на нашу думку, повинен бути обмежений у використанні для підприємств ІТ-сфери, оскільки значна кількість стартапів створюється з метою їх подальшого перепродажу, тому говорити про застосування принципу безперервності в діяльності цих підприємств на момент їх створення нецільно.

Зміст частини принципів бухгалтерського обліку під час їх застосування для ведення бухгалтерського обліку на підприємствах, що здійснюють свою діяльність в інформаційній економіці, повинен бути змінений.

Дотримання принципу послідовності поки що є необхідним. Проте, за часті зміни об'єктів, які обліковуються, та появи нових, результативність дії цього принципу знижується.

Грошова оцінка об'єктів обліку, яка довгий час уважалася універсальним інструментом для прийняття рішень щодо ефективності діяльності підприємства, поступово втрачає свою актуальність, оскільки на ефективність діяльності підприємств усе частіше впливають показники, які важко піддаються грошовій оцінці, наприклад, «лояльність клієнтів», «відданість працівників підприємству» тощо. Крім того, розширюється зміст поняття «гроші», до якого включаються не тільки валюти різних країн, а й електронні гроші, криптовалюти, а визначення їх достовірної вартості на

конкретний момент часу для конкретного підприємства стає досить проблематичним.

Водночас перелік принципів бухгалтерського обліку має бути доповнений, виходячи з вимог інформаційної економіки, яка впливає на різні аспекти господарського життя.

Доцільним, на нашу думку, є введення в систему принципів бухгалтерського обліку принципів систематизації та персоніфікації.

В умовах накопичення значного обсягу інформації в інформаційній системі управління підприємств важливим стає розроблений підприємством підхід до групування даних. Система рахунків бухгалтерського обліку давно не задовольняє запити управлінців у повному обсязі, тому на підприємстві мають бути обрані власні додаткові підходи до групування облікової інформації. Саме в цьому й полягає зміст принципу систематизації.

В умовах використання ІТ-технологій ведення бухгалтерського обліку може здійснюватися дистанційно, зокрема у «хмарах». Ураховуючи, що облікова інформація має відповідати всім необхідним якісним характеристикам доцільно знати особу, відповідальну за створення конкретної інформації, тому в обліку слід використовувати принцип персоніфікації.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Інформатизація та комп'ютеризація економіки й суспільства, поява нових об'єктів бухгалтерського обліку ставлять перед сучасним бухгалтерським обліком завдання, які неможливо виконати в повному обсязі за допомогою традиційного інструментарію, тому необхідно його трансформувати.

Аналіз особливостей застосування принципів бухгалтерського обліку в господарській діяльності підприємств, що здійснюють свою діяльність у глобальній мережі, підтвердив необхідність перегляду їх змісту та переліку. За результатами дослідження встановлено, що на підприємствах електронного бізнесу змінюють свій зміст принципи послідовності, нарахування, єдиного грошового вимірника; принцип безперервності поступово втрачає свою актуальність. З метою формування релевантної облікової інформації, існуючий перелік принципів бухгалтерського обліку може бути доповнений принципами систематизації та персоніфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. Безверхий К. В. Принцип суттєвості та його практична реалізація в інтегрованій звітності корпоративних підприємств / К. В. Безверхий // Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту. – 2018. – № 3. – С. 16–33.
2. Гордополов В. Ю. Методологічні положення бухгалтерського обліку експортно-імпорتنних операцій підприємств / В. Ю. Гордополов // Агросвіт. – 2018. – № 13. – С. 15–27.
3. Дмитренко А. В. Принципи бухгалтерського обліку як складова методології бухгалтерського обліку спільної діяльності суб'єктів господарювання / А. В. Дмитренко, О. В. Пустяк // Молодий вчений. – 2016. – № 5 (32). – С. 59–68.
4. Кулик В. А. Розвиток бухгалтерського обліку в Україні / В. А. Кулик // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 6. – С. 343–350.
5. Яцишин Н. З. Принципи бухгалтерського обліку / Н. З. Яцишин // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 32. – С. 274–280.
1. Bezverkhyi, K. V. (2018). **Pryntsyp suttievosti ta yoho praktychna realizatsiia v intehrovani zvitnosti korporatyvnykh pidpriemstv** [The principle of materiality and its practical implementation in the integrated reporting of corporate enterprises]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu*, 3, 16–33 [in Ukrainian].
2. Hordopolog, V. Yu. (2018). **Metodolohichni polozhennia bukhhalterskoho obliku eksportno-importnykh operatsii pidpriemstv** [Methodological provisions of the accounting of export-import operations of enterprises]. *Ahrosvit*, 13, 15–27 [in Ukrainian].
3. Dmytrenko, A. V. (2016). **Pryntsypy bukhhalterskoho obliku yak skladova metodolohii bukhhalterskoho obliku spilnoi diialnosti subiektiv hospodariuvanni** [Principles of accounting as a component of the accounting methodology of joint activity of business entities]. *Molodyi vchenyi*, 5 (32), 59–68 [in Ukrainian].
4. Kulyk, V. A. (2016). **Rozvytok bukhhalterskoho obliku v Ukraini** [Development of accounting in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 6, 343–350 [in Ukrainian].
5. Yatsyshyn, N. Z. (2011). **Pryntsypy bukhhalterskoho obliku** [Principles of accounting]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 32, 274–280 [in Ukrainian].

В. А. Кулик, доктор экономических наук, доцент; **М. О. Любимов**, кандидат экономических наук, доцент (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»); **Л. Л. Тягнирядно**, кандидат экономических наук (Государственное учебное заведение «Полтавское высшее межрегиональное профессиональное училище имени С. С. Бирюзова»). **Принципы учета: состояние и перспективы развития.**

Аннотация. Целью статьи является обоснование необходимости трансформации принципов бухгалтерского учета в условиях постоянного развития экономики и распространение информационно-коммуникационных технологий. Предмет исследования – определение содержания и значения принципов бухгалтерского учета. **Методика исследования.** В статье использованы общенаучные методы исследования: исторический метод – для определения содержания отдельных принципов бухгалтерского учета при их эволюции; метод сравнения – для определения перечня принципов бухгалтерского учета, определенных на национальном, европейском и международном уровне. **Результаты.** В ходе исследования определены направления совершенствования принципов бухгалтерского учета с учетом требований международных стандартов финансовой отчетности и европейского законодательства. **Практическая значимость результатов исследования.** В результате исследования предложено дополнить перечень принципов бухгалтерского учета, приведенных

в Законі України «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности в Украине», принципах систематизации и персонификации.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, принцип бухгалтерского учета, трансформация принципов бухгалтерского учета.

V. Kulyk, Dc. Econ. Sci., Docent; **M. Lubimov**, Cand. Econ. Sci., Docent (**Poltava University of Economics and Trade**); **L. Tiahnyriadno**, Cand. Econ. Sci. (**Poltava Higher Interregional Vocational School**). **Principles of accounting: state and development prospects.**

Annotation. Purpose. The purpose of the study is to substantiate the need for the transformation of the accounting principles set forth in the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" in the conditions of constant development of the economy and the dissemination of information and communication technologies. The subject of the study is the definition of the content and significance of accounting principles (the principle of autonomy, the principle of continuity, the principle of accrual, the principle of prevalence of the essence (content) over the form, the principle of a single monetary meter, the principle of consistency, the principle of full coverage). **Methodology of research.** The article uses general scientific methods of research: historical method for determining the content of separate accounting principles during their evolution; the method of comparison – to determine the list of accounting principles determined at the national, European and international levels. **Findings.** In the course of the study, the directions of improvement of the accounting principles were determined taking into account the requirements of international financial reporting standards and European legislation. During the study, it was found that part of the principles of accounting changes its content, others – gradually lose relevance. **Practical value.** As a result of the study, it is proposed to supplement the list of accounting principles set forth in the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" by the principles of systematization and personalization. The principles of systematization and personalization can be used when making the following changes to the content of the Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine".

Keywords: accounting, accounting principle, transformation of accounting principles.

ЕКОНОМІКА Й УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.1

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДИНАМІКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В МАРКЕТИНГОВОМУ АСПЕКТІ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

О. К. ГЕРАСИМОВ

(Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця)

Анотація. *Мета статті* полягає у виявленні основних тенденцій динаміки ефективності промисловості України в маркетинговому аспекті в умовах активізації інтеграційних процесів. Статтю присвячено дослідженню основних тенденцій ефективності промисловості України. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення, економіко-математичних методів.* **Результати.** *Виявлено, що негативний вплив на ефективність промисловості здійснюють такі складові, як інститути, макроекономічне середовище, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, розмір ринку, відповідність бізнесу сучасним вимогам, розвиток внутрішнього ринку, розвиток технологій та економіки знань.* **Практична значущість результатів дослідження.** *У статті обґрунтовано, що виявлені негативні тенденції є підґрунтям для розробки комплексу заходів, спрямованих на підвищення економічної ефективності промисловості України в маркетинговому аспекті.*

Ключові слова: *тенденції, ефективність, промисловість, складові, індекси.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. В умовах активізації інтеграційних процесів, важливою умовою успішності їх здійснення є саме підвищення економічної ефективності діяльності промисловості безпосередньо в маркетинговому аспекті. При цьому доцільно враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, що характеризують ефективність діяльності промисловості, зокрема рівень конкуренції, динаміку зміни попиту на ресурси, які

необхідні для її роботи, швидкість появи нових технологій і готовність суб'єктів господарювання до їх упровадження, діючі механізми закупівлі матеріально-технічних та інших ресурсів, необхідних підприємству, а також способи просування продукції до споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення основних тенденцій ефективності промисловості України досліджувалися багатьма науковцями. Проте предметом дослідження є лише окремі аспекти проблеми, насамперед пов'язані з формуванням концеп-

туальної версії державної політики у промисловій сфері на середньострокову перспективу, пропозиції щодо формування і застосування механізмів її реалізації, які внесено О. І. Амошою, В. П. Вишневським, Л. О. Збараською [4]. Проблема аналізу сучасного стану й ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні, його зв'язку з конкурентоспроможністю економіки держави, дослідженню тенденцій розвитку національної промисловості на сучасному етапі присвячено наукову працю С. М. Даниленко [2]. Питання стану розвитку підприємств промисловості України розглядаються О. М. Дутченко, І. В. Беловою, О. О. Дутченко [3].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у виявленні основних тенденцій ефективності промисловості України в маркетинговому аспекті в умовах активізації інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до сформульованих цілей статті проведено дослідження ефективності промисловості України в маркетинговому аспекті.

12 січня 2015 року було затверджено Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». У рамках стратегії визначено мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети й індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України [5]. Отже, метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя й вихід України на провідні позиції у світі.

Поряд із цим для підвищення економічної ефективності діяльності промисловості важливим є визначення переваг і недоліків існуючої економічної системи. Це можливо на основі визначення позиції України в міжнародних рейтингах, здійснення порівняльного аналізу рейтингових оцінок, що призведе до ідентифікації результатів впливу факторів на економічну ефективність діяльності промислового комплексу.

Одним із найбільш усеохоплюючих індикаторів економічної ефективності діяльності промисловості є індекс глобальної конкурентоспроможності [8]. Згідно із запропонованим індексом національна конкурентоспроможність визначається як здатність країни та всієї її інсти-

туціональної структури забезпечувати стабільні темпи економічного зростання, що мають бути стійкими в середньостроковій перспективі. Доцільно використовувати з метою визначення та усунення перешкод щодо зростання економічної ефективності діяльності промисловості.

Динаміка індексу глобальної конкурентоспроможності економіки України протягом 2009–2018 рр. коливається. Зокрема, у 2009–2011 рр. її позиція значно погіршилась (змінилася з 82 на 89 місце), що було обумовлено наслідками світової економічної кризи. Потім у 2011–2012 рр. знов посіла 82 місце, у 2012–2013 рр. досягла своєї найкращої позиції – 73 місце за весь період, що аналізується. Потім у 2013–2014 рр. країна посіла 84 місце, що було обумовлено політичною кризою. У 2014–2015 рр. країна перемістилася на 76 місце, а вже у 2015–2017 рр. позиції держави були значно погіршені (79 та 85 місця відповідно), у 2017–2018 рр. відбулося незначне покращення – 81 місце.

Наступним кроком є визначення причин такої динаміки. Для цього доцільним представляється здійснення аналізу всіх складових індексу глобальної конкурентоспроможності. Позитивна динаміка протягом 2009–2018 рр. спостерігається лише за такими складовими, як інфраструктура, охорона здоров'я та початкова освіта, вища освіта та професійна підготовка, ефективність ринку товарів, технологічна готовність. Негативна динаміка характеризує такі складові, як інститути, макроекономічне середовище, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, розмір ринку, відповідність бізнесу сучасним вимогам.

Важливу роль у процесі підвищення економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті відіграє швидкість переймання та використання новітніх технологій, яка сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. При цьому особливої ролі набуває її здатність найбільш повно використовувати переваги існуючих інформаційних і телекомунікаційних технологій у здійсненні виробничих процесів, застосуванні інноваційних маркетингових технологій із метою підвищення економічної ефективності діяльності промисловості. Отже, доцільним є проведення аналізу рівня технологічної готовності, який свідчить, що рівень наявності новітніх технологій був найгіршим у 2014–2015 рр., потім спостерігалось його

покращення, а у 2017–2018 рр. він погіршився до рівня 2013–2014 рр.; рівень освоєння технологій був стабільним протягом 2013–2016 рр., потім відбулося покращення на 26 %, а наступного року погіршення на 14 %; прямі зовнішні інвестиції та передача технологій поступово покращувалися, а у 2017–2018 рр. відбулося незначне погіршення на 2,6 %. Спостерігається поступове зростання інтернет-користувачів серед населення, зростає також пропускна здатність Інтернету, але кількість активних абонентів мобільного широкопasmового зв'язку зменшується. Отже, покращення переважно відбувається на основі активізації використання інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Особливе значення в умовах високої конкуренції для підвищення економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті має така складова, як розмір ринку. Розмір внутрішнього ринку поступово зменшується завдяки економічній та соціально-демографічній ситуації, що склалася у країні. Розмір зовнішнього ринку практично не змінюється. Усе це свідчить про наявність негативної тенденції та необхідність розробки заходів щодо її усунення.

Окрім того, важливе значення для підвищення економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті має також аналіз розвиненості ринку постачальників, цінової політики, рівня модернізації виробничого процесу, розвиненості існуючих маркетингових технологій, що віддзеркалю-

ються в такій складовій індексу глобальної конкурентоспроможності, як відповідність бізнесу сучасним вимогам. Чисельність і якість місцевих постачальників, стан розвитку кластерів, межі маркетингу поступово покращуються. Але ланцюг створення вартості, управління міжнародним розповсюдженням зменшують ефективність бізнесу.

Безсумнівно, що основою підвищення економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті є інновації, завдяки яким може відбуватися прогресивний розвиток економіки країни загалом та підприємства, зокрема. Тому в рамках дослідження вбачаємо за доцільне детальний розгляд складової інновації.

Рівень здатності до інновацій поступово зростає. Позитивну тенденцію має наявність учених та інженерів. Такі показники, як якість науково-дослідних інститутів, витрати компаній на дослідження і розробки, співпраця університетів та промисловості в дослідженнях і розробці, державні закупівлі високотехнологічної продукції поступово покращувалися, упродовж 2013–2016 рр., а потім відбулось їх погіршення. Усе це негативно впливає на економічну ефективність та розвиненість інноваційного ринку.

Важливе значення для зростання економічної ефективності діяльності промисловості має також аналіз рейтингу Світового банку «Doing Business» («Легкість ведення бізнесу») [6]. Чим більше оцінка за показником, тим краще. Аналіз легкості ведення бізнесу за складовими представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Аналіз легкості ведення бізнесу за складовими

Темагичний напрям	2018 р.	2017 р.	Зміна бала
Загальний	68.25	67.31	0,94
Ресстрація підприємств	91.07	91.05	0,02
Отримання дозволів на будівництво X	76.91	77.93	1,02
Підключення до системи електропостачання	59.17	58.80	0,37
Ресстрація власності	69.74	69.61	0,13
Отримання кредитів	75.00	75.00	–
Захист міноритарних інвесторів ✓	58.33	56.67	1,66
Оподаткування	79.35	80.77	1,42
Міжнародна торгівля ✓	77.62	72.96	4,66
Забезпечення виконання контрактів ✓	63.59	58.96	4,63
Урегулювання неплатоспроможності	31.72	31.37	0,35

Примітка.

✓ – Реформа ведення бізнесу, що полегшує ведення бізнесу.

X – Зміни, що ускладнюють ведення бізнесу.

Результати аналізу, представлені в табл. 1, свідчать про покращення загалом «легкості» ведення бізнесу протягом 2017–2018 рр. Особливо успішною була діяльність стосовно отримання дозволів на будівництво, захисту міноритарних інвесторів, оподаткування, міжнародної торгівлі, забезпечення виконання контрактів.

Важливе значення для підвищення економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті має аналіз індексу економічної свободи, який є інтегральним показником, що оцінює рівень економічної свободи країн світу [7]. Динаміка індексу економіч-

ної свободи в Україні протягом 2014–2018 рр. коливається в діапазоні 46,9 у 2014 р. до 52,3 у 2018 р. Згідно з рейтингом за індексом економічної свободи у 2018 р. Україна займає 147 місце у світовому рейтингу, її загальний бал збільшився на 0,4 пункти, у зв'язку з підвищенням у фінансовому здоров'ї, свободі бізнесу та права власності. Згідно з цими даними вітчизняна економіка відноситься до країн із невеликою економікою.

Доцільним є проведення ґрунтового аналізу складових індексу економічної свободи України у 2018 р. (рис. 1).

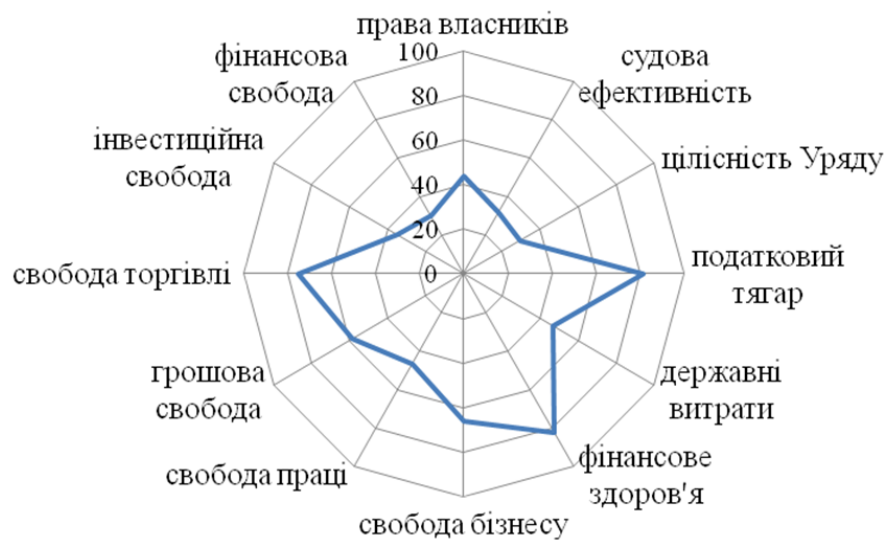

Рис. 1. Складові індексу економічної свободи України у 2018 р. [7]

В умовах низького рівня індексу глобальної конкурентоспроможності однією з головних умов зростання економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті є активізація інноваційної діяльності. У зв'язку з цим доцільним представляється аналіз Глобального індексу інновацій [9]. Динаміка України в цьому рейтингу свідчить про покращення Глобального індексу інновацій, який характеризує Україну. Спостерігається позитивна динаміка із 2015 р. по 2018 р., відповідно країна перемістилася із 64 на 43 місце, але це не сприяє зростанню економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті на достатньому рівні, тому доцільним представляється здійснення аналізу субіндексів.

Позитивні тенденції протягом 2014–2018 рр. спостерігаються за такими складовими: людський капітал і дослідження, інфраструктура, розвиток бізнесу та досягнуті практичні резуль-

тати здійснення інновацій, результати креативної діяльності. Негативні тенденції характеризують такі субіндекси, як інститути, розвиток внутрішнього ринку, розвиток технологій та економіки знань. Усунення виявлених негативних тенденцій потребує здійснення негайних заходів.

У зв'язку з обраною темою дослідження стосовно зростання економічної ефективності діяльності промисловості в маркетинговому аспекті доцільним представляється визначення взаємозв'язку Глобального індексу інновацій як основи прогресивного розвитку економічних процесів у державі та такої складової індексу глобальної конкурентоспроможності, як розмір ринку, що має дуже важливе значення в умовах високого рівня конкуренції.

Для визначення ступеня впливу було сформовано регресійну модель за допомогою програми «STATISTICA 12.0» [1]. Коефіцієнт де-

термінації має достатнє значення ($R^2 = 0,7372$), що означає, що 74,2 % варіації Глобального індексу інновацій (у) пояснюється варіацією фактора х – залежності розміру ринку, а 25,8 % – впливом інших факторів, які не було включено до моделі. Значення цього коефіцієнта свідчить про істотний вплив між цими двома індексами. На основі отриманих даних можливо зробити висновок, що в разі зростання глобального індексу інновацій на одиницю розмір ринку зростає на 1,09.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, виявлені тенденції міжнародного середовища мають певний вплив на зростання ефективності промисловості в маркетинговому аспекті. Це обумовлюється змінами у складових індексів глобальної конкурентоспроможності, легкості ведення бізнесу, економічної свободи, інновацій. Для усунення їх негативного впливу вдосконалення потребують такі складові, як інститути, макроекономічне середовище, ефективність ринку праці, розвиток фінансового ринку, розмір ринку, відповідність бізнесу сучасним вимогам, розвиток внутрішнього ринку, розвиток технологій та економіки знань. Перспективами подальших досліджень є аналіз ефективності діяльності підприємств за регіонами та стану ефективності діяльності підприємств у маркетинговому аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буреева Н. Н. Многомерный статистический анализ с использованием ППП «STATISTICA»: учебно-методический материал по программе повышения квалификации «Применение программных средств в научных исследованиях и преподавании математики и механики» / Н. Н. Буреева. – Нижний Новгород: ННГУ, 2007. – 112 с.
2. Даниленко С. М. Аналіз сучасного стану та ефективності фінансового забезпечення наукових досліджень та інновацій в Україні / С. М. Даниленко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки: зб. наук. пр. – Кіровоград: КНТУ, 2010. – Вип. 17. – С. 215–223.
3. Дутченко О. М. Аналіз тенденцій розвитку промисловості України / О. М. Дутченко, І. В. Белова, О. О. Дутченко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 4 (397). – С. 41–43.
4. Концептуальні орієнтири промислової політики України (на середньострокову перспективу) // Матеріал підготовлено до друку редакційною колегією у складі: акад. НАН України О. І. Амоши, чл.-кор. НАН України В. П. Вишневського, к. е. н. Л. О. Збаразької. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/2810/st_43_1.pdf?sequence=1. (дата звернення: 18.01.2019). – Назва з екрана.
5. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/5/2015> (дата звернення: 23.01.2019). – Назва з екрана.
6. Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine> (дата звернення: 25.01.2019). – Назва з екрана.
7. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/download> (дата звернення: 28.01.2019). – Назва з екрана.
8. The Global Competitiveness Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/issues/competitiveness-0/gci2012-data-platform> (дата звернення: 29.01.2019). – Назва з екрана.
9. The Global Innovation Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-home> (дата звернення: 30.01.2019). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Bureeva, N. N. (2008). *Mnogomernyyi statisticheskiy analiz s ispolzovaniem PPP "STATISTICA"*. *Uchebno-metodicheskiy material po programme povyisheniya kvalifikatsii "Primenenie programmnyih sredstv v nauch-*

- nyih issledovaniyah i prepodavanii matematiki i mehaniki*". [Educational and methodical material on the advanced training program "Application of software in scientific research and teaching mathematics and mechanics"]. Nyzhnyi Novhorod : NNHU [in Russian].
- Danylenko, S. M. (2010). Analiz suchasnoho stanu ta efektyvnosti finansovoho zabezpechennia naukovykh doslidzhen ta innovatsii v Ukraini [An analysis of the modern state and efficiency of the financial providing of scientific researches and innovations in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky: zb. nauk. pr. – Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences: collection of scientific works*, 17, 215–223 [in Ukrainian].
  - Dutchenko, O. M., Bielova, I. V. & Dutchenko, O. O. (2011). Analiz tendentsii rozvytku promyslovosti Ukrainy [Analysis of trends of Ukrainian industry development]. *Biznes Inform*, 4 (397), 41–43 [in Ukrainian].
  - Kontseptualni oriientyry promyslovoi polityky Ukrainy (na serednostrokovu perspektyvu) [Conceptual benchmarks of Ukraine's industrial policy (for the medium-term perspective)]. http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/2810/st_43_1.pdf?sequence=1 Retrieved from http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/2810/st_43_1.pdf?sequence=1
  - (accessed 18 January 2019) [in Ukrainian].
  - Stratehiia staloho rozvytku "Ukraina-2020" [Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020"]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/5/2015> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/5/2015> (accessed 23 January 2019) [in Ukrainian].
  - Doing Business. <http://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/> Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/> (accessed 25 January 2019) [in The World Bank].
  - Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/download> Retrieved from <http://www.heritage.org/index/download> (accessed 28 January 2019) [in USA].
  - The Global Competitiveness Index. <http://www.weforum.org/issues/competitiveness-0/gci2012-data-platform> Retrieved from <http://www.weforum.org/issues/competitiveness-0/gci2012-data-platform> (accessed 29 January 2019) [in World Economic Forum].
  - The Global Innovation Index. <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-home> Retrieved from <http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=gii-home> (accessed 30 January 2019) [in INSEAD].

А. К. Герасимов (Харьковский национальный экономический университет имени С. Кузнецова). **Анализ основных тенденций динамики эффективности промышленности Украины в маркетинговом аспекте в условиях активизации интеграционных процессов.**

Аннотация. Цель статьи заключается в выявлении основных тенденций динамики эффективности промышленности Украины в маркетинговом аспекте в условиях активизации интеграционных процессов. Статья посвящена исследованию основных тенденций эффективности промышленности Украины. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения, экономико-математических методов. **Результаты.** Выявлено, что негативное влияние на эффективность промышленности осуществляют такие составляющие, как институты, макроэкономическая среда, эффективность рынка труда, развитие финансового рынка, размер рынка, соответствие бизнеса современным требованиям, развитие внутреннего рынка, развитие технологий и экономики знаний. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обосновано, что выявленные негативные тенденции являются основой для разработки комплекса мероприятий, направленных на повышение экономической эффективности промышленности Украины в маркетинговом аспекте.

Ключевые слова: тенденции, эффективность, промышленность, составляющие, индексы.

O. Gerasymov (Kharkiv National University of Economics S. Kuznets). **Analysis of the main trends of the efficiency of the industry of Ukraine in the conditions of active integration processes.**

Annotation. **Purpose** of the article is to identify the main trends in the efficiency of industry in Ukraine in the marketing aspect in the conditions of activation of integration processes. The article is devoted to the study of the main trends in the efficiency of industry in Ukraine. **Methodology of research.** The solution of the tasks set in the article is carried out with the help of such General scientific and special research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, economic and mathematical methods. **Findings.** The tendencies of the international environment carry out a certain influence on the growth of industry efficiency in the marketing aspect. This is due to changes in the composite indices of global competitiveness, ease of doing business, economic freedom, innovation. To eliminate their negative impact, improvement is required in such areas as institutions, the macroeconomic environment, labor market efficiency, financial market development, market size, business compliance with modern requirements, the development of the domestic market, the development of technology and the knowledge economy. The author defines the relationship of the Global innovation index as the basis for the progressive development of economic processes in the state and such a component of the global competitiveness index as the size of the market, which is very important in a highly competitive environment. **Practical value.** The regression model was formed using the program "STATISTICA 12.0". The value of this coefficient indicates a significant influence between the two indices. Based on the data obtained, it is possible to conclude that with the growth of the global innovation index per unit, the market size increases by 1.09.

Keywords: trends, efficiency, industry, components, indices.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО ТА МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.56:339.166.84

ОСОБЛИВОСТІ ПОПИТУ СВІТОВОГО ФАРМАЦЕВТИЧНОГО РИНКУ

Т. В. ШАБЕЛЬНИК, доктор економічних наук, доцент
(Маріупольський державний університет)

Анотація. *Мета статті* полягає у виявленні особливостей попиту світового фармацевтичного ринку, їх узагальненні та систематизації. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: системного аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення.* **Результати.** *Серед основних класифікаційних ознак особливостей попиту світового фармацевтичного ринку в роботі визначено: соціальні, що виражаються через приховані споживчі якості фармацевтичних товарів; загальні, що обумовлюються наявністю великої кількості товарів-аналогів і значною диверсифікацією фармацевтичних товарів; технологічні, що виражаються через залежність життєвого циклу фармацевтичних товарів від технічного прогресу; біологічні – виражаються через адаптаційні властивості вірусів і бактерій та наявність невиліковних захворювань у світі; інформаційні – обумовлюються відсутністю інформації або перебільшенням очікуваних подій.* **Практична значущість результатів дослідження.** *Урахування визначених особливостей попиту світового фармацевтичного ринку дасть можливість виявлення додаткових джерел підвищення економічного та соціального ефектів функціонування світової фармацевтичної галузі.*

Ключові слова: *світовий фармацевтичний ринок, особливості попиту, еластичність, споживач, фармацевтичні товари.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Світовий фармацевтичний ринок на сучасному етапі розвитку ринкових відносин є складною динамічною системою з великою кількістю взаємозалежних суб'єктів та об'єктів і характеризується як один із найбільш насичених споживчих товарних ринків із високим рівнем конкуренції, пропозиції, попиту й диверсифікації фармацевтичних товарів.

Це пояснюється наявністю на світовому фармацевтичному ринку великої кількості

транснаціональних корпорацій, інноваційних фармацевтичних компаній, фармацевтичних компаній, що виробляють оригінальні препарати, та фармацевтичних компаній, які виробляють генеричні фармацевтичні товари [4].

Фармацевтичні товари є товарами індивідуального споживання, але мають певні особливості, які відрізняють їх від товарів масового споживання.

Важливою особливістю фармацевтичних товарів є їх соціальна спрямованість. Кінцевий споживач фармацевтичних товарів прагне придбати особливу послугу у вигляді «покра-

щення здоров'я» і відмовитися, можливо, у майбутньому від споживання фармацевтичних товарів та послуг.

Попит на фармацевтичні товари, як і товари масового споживання, має всі категорії цінової еластичності: від еластичного за ціною (одним із прикладів таких фармацевтичних товарів є біологічно активні добавки (БАДи), лікувальна косметика, засоби медичної діагностики) до слабо еластичного за ціною (унікальні фармацевтичні товари, які купуються незалежно від ціни за рахунок їх унікальності та життєвої необхідності й фармацевтичні товари, що належать до категорії екстреної покупки).

Але, для споживачів фармацевтичних товарів, на відміну від товарів масового споживання, рівня ціни, яка б їх задовольнила, ніколи не існує. Для споживачів рівень цін на фармацевтичні товари завжди є високим [10].

Наявність цих процесів обумовлює необхідність досліджень особливостей попиту світового фармацевтичного ринку за різними ознаками з метою розробки комплексу якісних економічних методів і моделей управління фармацевтичною галуззю для підвищення ефективності її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання дослідження попиту фармацевтичної галузі знайшли відображення в роботах провідних іноземних і вітчизняних учених. Серед іноземних авторів можна зазначити Л. В. Багірову [8], Є. Є. Лоскутову [7], А. А. Лін [3], серед вітчизняних – О. В. Баєву [2], Л. Ю. Бабінцеву [1], З. М. Мнушко [5], І. В. Тіманюк [5], В. М. Пашкова [6].

Беручи до уваги наукову та практичну значимість праць вищеперелічених науковців, необхідно відзначити, що питання дослідження й виявлення особливостей попиту світового фармацевтичного ринку не отримали на сьогодні комплексного наукового узагальнення та обґрунтування і є недостатньо вивченими.

Отже, актуальним є дослідження питання визначення особливостей попиту світового фармацевтичного ринку, їх узагальнення та систематизація для врахування під час визначення джерел підвищення економічного й соціального ефектів функціонування світової фармацевтичної галузі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета роботи полягає у виявленні особливостей попиту світового фармацевтичного

ринку, їх узагальненні та систематизації. Для досягнення цієї мети в роботі поставлено та вирішено такі завдання:

– виокремлено основні групи споживачів фармацевтичних товарів для визначення особливостей попиту світового фармацевтичного ринку;

– визначено основні чинники формування попиту світового фармацевтичного ринку;

– зроблено узагальнення та систематизація особливостей попиту світового фармацевтичного ринку;

– виділено основні класифікаційні ознаки попиту світового фармацевтичного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для визначення особливостей попиту світового фармацевтичного ринку необхідним є виокремлення основних груп споживачів фармацевтичних товарів та чинників формування попиту.

Так, до основних груп споживачів сучасного світового фармацевтичного ринку належать такі категорії [1, 9]:

– виробники фармацевтичних товарів, які використовують у технологічному процесі фармацевтичні товари інших фармацевтичних виробників;

– держава як система соціального забезпечення населення фармацевтичними товарами;

– фармацевтичні дистриб'ютори, які чинять оптову реалізацію фармацевтичних товарів;

– аптечні мережі, які продають фармацевтичні товари;

– проміжні споживачі-фармацевти, провізори, робітники та лікарі, які роблять призначення фармацевтичних товарів для їх вжитку в умовах стаціонару, амбулаторії, санаторію, профілакторію або для індивідуального вжитку споживачами;

– кінцеві споживачі, які використовують фармацевтичні товари для особистого та сімейного вжитку.

Слід відмітити, що основними чинниками формування попиту світового фармацевтичного ринку є такі:

– рівень цін на фармацевтичні товари та реальні доходи населення певного регіону;

– географічні та демографічні умови проживання населення певного регіону;

– кліматичні та екологічні умови проживання населення певного регіону;

- ергономічні умови праці та побуту населення певного регіону;
- національні та генетичні особливості проживання населення певного регіону;
- державна політика країни в галузі охорони здоров'я;
- розвиток світової медичної та фармацевтичної науки;
- рівень упровадження нових методів діагностики захворювань.

Визначені категорії основних споживачів та чинники формування попиту світового фармацевтичного ринку обумовлюють існування і певних його особливостей, які можна класифікувати за такими ознаками: соціальні, загальні, технологічні, біологічні та інформаційні. Нижче виділені ознаки розглянуто більш детально.

Наявність особливостей попиту світового фармацевтичного ринку обумовлюється його суттєвими відмінностями від товарного [3]. Отже, з одного боку, фармацевтичний ринок має всі ознаки товарного ринку, до яких належать:

- суттєвість упакування фармацевтичних товарів;
- усебічне використання маркетингових методів у рекламі та просуванні фармацевтичних товарів;
- наявність споживчої вартості фармацевтичних товарів;
- наявність ринкових і споживчих характеристик фармацевтичних товарів.

Але, з іншого боку, слід урахувати, що одним із видів товарів фармацевтичного ринку є також і фармацевтична послуга, що описується терміном «здоров'я». Такий фармацевтичний товар у вигляді фармацевтичної послуги не підлягає зберіганню і накопичуванню, та під час її продажу велике значення мають особисті професійні та етичні якості продавців.

Слід урахувати, що фармацевтичний товар має приховані споживчі явища, які виявляються у вигляді наявності або відсутності лікувального ефекту одразу після покупки та вжитку конкретного фармацевтичного товару.

Отже, однією з основних особливостей попиту світового фармацевтичного ринку є соціальна, яка виражається через дуальність фармацевтичних товарів. По-перше, фармацевтичні товари мають суттєві ринкові та споживчі властивості, а по-друге, мають приховані

споживчі якості та вплив професійних якостей продавця. Також на продажі фармацевтичних товарів впливає якісне сервісне та інформаційне обслуговування, яке включає виявлення потреб, надання інформації про фармакотерапевтичні властивості, пошук необхідних фармацевтичних товарів, швидке оформлення покупки тощо.

Серед загальних особливостей попиту можна виділити велику наявність товарів-аналогів та диверсифікацію фармацевтичних товарів за різними формами випуску, тобто один і той же фармацевтичний товар може бути представлений у різних формах (таблетки, емульсії, суспензії, мазі, гелі, порошки тощо).

Технологічні особливості попиту виражаються через життєвий цикл фармацевтичних товарів, який впливає на формування попиту внаслідок того, що залежить від технічного прогресу, під час зростання якого відбувається швидке моральне старіння великої кількості видів фармацевтичних товарів.

Ще одним вагомим фактором, який впливає на формування попиту світового фармацевтичного ринку, є біологічний аспект, що виявляється в потужних адаптаційних властивостях вірусів і бактерій навколишнього середовища. Ці властивості вимагають винаходів нових і все більш досконалих форм та видів фармацевтичних товарів, наприклад, антибіотиків, противірусних препаратів і препаратів, що зміцнюють імунітет. І цей процес не має жодних обмежень, тому що до нових винаходів фармацевтичних товарів біологічне навколишнє середовище знову буде адаптуватися.

До біологічних особливостей попиту також можна зарахувати наявність невиліковних захворювань у світі, які обумовлюють постійний рівень вжитку певних фармацевтичних товарів незалежно від ціни та побічних ефектів, які, у свою чергу, вимагають для зниження їх негативного впливу вживати інші препарати.

Необхідно підкреслити, що існують фармацевтичні товари з пасивним попитом – це товари, інформація про які щодо фармакотерапевтичних властивостей, якості та випадків використання є ще невідомою для кінцевого споживача внаслідок проведення клінічних випробувань. До фармацевтичних товарів із пасивним попитом можна віднести й такі, що використовуються в одній країні та невідомі в іншій.

І, навпаки, коли стають відомими факти очікуваних епідемій через використання засобів масової інформації (телебачення, інтернет-ресурси тощо), попит на деякі фармацевтичні товари стрімко зростає й утримується деякий час на високому рівні, доки інформацію не буде скасовано. Таку особливість попиту світового фармацевтичного ринку слід визначити як «інформаційну».

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. На формування особливостей попиту світового фармацевтичного ринку впливають економічні, політичні, технологічні, географічні та демографічні, кліматичні та екологічні, національні та генетичні фактори.

Серед основних класифікаційних ознак попиту світового фармацевтичного ринку в роботі визначено: соціальні, що виражаються через приховані споживчі якості фармацевтичних товарів; загальні, що обумовлюються наявністю великої кількості товарів-аналогів і значною диверсифікацією фармацевтичних товарів; технологічні, що виражаються через залежність життєвого циклу фармацевтичних товарів від технічного прогресу; біологічні – виражаються через адаптаційні властивості вірусів і бактерій та наявністю невиліковних хвороб у світі; інформаційні – обумовлюються відсутністю інформації або перебільшенням очікуваних подій.

Урахування визначених особливостей попиту світового фармацевтичного ринку дасть можливість визначення додаткових джерел підвищення економічного та соціального ефектів функціонування світової фармацевтичної галузі.

Перспективами подальших досліджень є дослідження видів еластичності попиту світового фармацевтичного ринку та розробка на їх основі моделей управління попитом світового фармацевтичного ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабінцева Л. Ю. Засади створення державної системи інформаційного моніторингу фармацевтичного ринку / Л. Ю. Бабінцева // Медична інформатика та інженерія. – 2012. – № 1. – С. 33–36.
2. Баєва О. В. Менеджмент у галузі охорони здоров'я : навч. посіб. / О. В. Баєва. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 640 с.
3. Лин А. А. Фармацевтический рынок: фундаментальные особенности [Электронный ресурс] / А. А. Лин, С. В. Соколова // Проблемы современной экономики. – 2012. – № 2. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/farmatsevticheskiy-rynok-fundamentalnye-osobennosti-statya-chast1>. – Назва з екрана.
4. Литвиненко Л. Л. Перспективи розвитку фармацевтичного ринку України в умовах поглиблення процесів євроінтеграції / Л. Л. Литвиненко, А. О. Собкова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2015. – Вип. 40. – С. 51–57.
5. Мнушко З. М. Дослідження ринку лікарських засобів / З. М. Мнушко, І. В. Тіманюк // Фармацевтичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 52–57.
6. Пашков В. М. Глобалізація фармацевтичного ринку: проблеми та перспективи / В. М. Пашков // Економічна теорія та право. – 2014. – № 1. – С. 148–160
7. Управление и экономика фармации : в 4 т. / под ред. Е. Е. Лоскутовой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Академия, 2008. – Т. 1 : Фармацевтическая деятельность. Организация и редактирование. – 391 с.
8. Управление и экономика фармации : учебник / под. ред. Л. В. Багировой. – Москва : Медицина, 2004. – 720 с.
9. Шабельник Т. В. Маркетинго-орієнтоване управління фармацевтичним підприємством: моделі та методи : монографія / Т. В. Шабельник. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – 312 с.
10. Шабельник Т. В. Аналіз впливу особливостей фармацевтичних товарів на бізнес-процеси маркетинго-орієнтованого управління / Т. В. Шабельник // Економіст: науковий та громадсько-політичний журнал. – 2013. – № 11 – С. 61–62.

REFERENCES

1. Babintseva, L. Yu. (2012). Zasaki stvorenniya derzhavnoyi sistemi informatsiynogo monitoringu farmatsevtichnogo rinku [Principles of creation of the state system of the informative monitoring of pharmaceutical market]. *Medichna Informatika ta Inzheneriya – Medical informatics and engineering*, (1), 33–36 [in Ukrainian].
2. Baieva, O. V. (2008). *Menedzhment u haluzi okhorony zdorovia : navch. posibn [Management in industry of health protection]*. Kyiv : Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Lin, A. A. (2012), Farmatsevticheskiy rynek: fundamentalnye osobennosti [Pharmaceutical market: fundamental features]. *Problemy sovremennoi ekonomyky - Problems of modern economy*, 2. Retrieved from: <http://cyberleninka.ru/article/n/farmatsevticheskiy-rynek-fundamentalnye-osobennosti-statya1-chast1> [in Russian].
4. Lytvynenko, L. L. (2015). Perspektivy rozvytku farmatsevtichnogo rynku Ukrainy v umovakh pohlyblennia protsesiv yevro-intehratsii [Prospects of pharmaceutical market of Ukraine development are in the conditions of deepening of processes of eurointegration]. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury – Problems of increase of efficiency of infrastructure*, 40, 51–57 [in Ukrainian].
5. Mnushko, Z. M. & Timaniuk, I. V. (2006). Doslidzhennia rynku likarskykh zasobiv. Farm zhurn [Market of medications research]. *Farmatsevtichniy zhurnal – Pharmaceutical magazine*, (6), 52–57 [in Russian].
6. Pashkov, V. M. **Hlobalizatsiia farmatsevtichnoho rynku: problemy ta perspektyvy** [Globalization of pharmaceutical market: problems and prospects]. *Ekonomichna teoriia ta parvo – Economic theory and right*, (1), 148–160 [in Ukrainian].
7. Loskutovoy, Ye. Ye. (Eds.). (2008). *Upravlenie i ekonomika farmatsii [Management and economy of farmacia]*. Moskva : Akademiya [in Russian].
8. Bagirovoy, L. V. (Eds.). (2004). *Upravlenie i ekonomika farmatsii [Management and economy of farmacia]*. Moskva : Meditsina [in Russian].
9. Shabelnyk, T. V. (2015). *Marketynho-oriietovane upravlinnia farmatsevtichnym pidpriemstvom: modeli ta metody : monohr [Marketingo-oriented management a pharmaceutical enterprise: models and methods]*. Poltava : PUET [in Ukrainian].
10. Shabelnik, T. V. (2013). **Analiz vplyvu osoblyvostei farmatsevtichnykh tovariv na biznes-protsesi marketynho-oriietovanoho upravlinnia** [Analysis of influence of features of pharmaceutical commodities on business-processes marketingo-oriented management], *Ekonomist: naukovyi ta hromadsko-politychnyi zhurnal – Economist: scientific and public-political magazine*, 11, 61–62 [in Ukrainian].

Т. В. Шабельник, доктор економічних наук, доцент (Маріупольський державний університет). **Особенности спроса мирового фармацевтического рынка.**

Аннотация. Цель статьи заключается в выявлении особенностей спроса мирового фармацевтического рынка, их обобщении и систематизации. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач выполнено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: системного анализа и синтеза, систематизации и обобщения. **Результаты.** Среди основных классификационных признаков особенностей спроса мирового фармацевтического рынка в работе определены: социальные, которые выражаются через скрытые потребительские качества фармацевтических товаров; общие, которые обуславливаются наличием большого количества товаров-аналогов и значительной диверсификацией фармацевтических товаров; технологические, которые выражаются через зависимость жизненного цикла фармацевтических товаров от технического прогресса; биологические – выражаются через адаптационные свойства вирусов и бактерий и наличием неизлечимых заболеваний в мире; информационные – обуславливаются отсутствием информации или

преувеличением ожидаемых событий. **Практическая значимость результатов исследования.** Учет определённых особенностей спроса мирового фармацевтического рынка даст возможность выявления дополнительных источников повышения экономического и социального эффектов функционирования мировой фармацевтической отрасли.

Ключевые слова: мировой фармацевтический рынок, особенности спроса, эластичность, потребитель, фармацевтические товары.

T. Shabelnyk, Dc. Econ. Sci., Docent (Mariupol State University). Demands features of world pharmaceutical market.

Annotation. The purpose of the article is an exposure of demands features of world pharmaceutical market, their generalization, and systematization. **Methodology of research.** The decision of the tasks put in the article is carried out by such scientific and special methods of research: the systems analysis and synthesis, systematization and generalization. **Findings.** The global pharmaceutical market at the present stage of market development is one of the most saturated consumer commodity markets with a high level of competition, supply and diversification of pharmaceutical products. Investigating the demands peculiarities of the world pharmaceutical market, their generalization and systematization will enable to determine the sources of increasing the economic and social effects of the world pharmaceutical industry. The paper identifies the main groups of consumers in the world pharmaceutical market. The basic factors of demands formation of the world pharmaceutical market are determined. An important feature of pharmaceutical products is their social orientation. Demand for pharmaceutical products has all the categories of price elasticity. There is never a price level that would satisfy the consumer of pharmaceutical products. For the consumer, the price level for pharmaceutical products is always high. Certainly basic signs of demands features classification of world pharmaceutical market. Social – expressed through the hidden consumer qualities of pharmaceutical commodities. General – stipulated the presence of plenty of commodities-analogues and considerable diversification of pharmaceutical commodities. Technological – expressed through dependence of life cycle of pharmaceutical commodities on technical progress. Biological – expressed through adaptation properties of viruses and bacteria and by the presence of incurable diseases in the world. Informative – show up for lack of information or through the overstatement of the expected events. **Practical value.** The account of certain demands features of world pharmaceutical market is given by possibility of exposure of additional sources of increase of economic and social effects of functioning of world pharmaceutical industry.

Keywords: world pharmaceutical market, features of demand, elasticity, user, pharmaceutical commodities.

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ РОЗВИТКУ КРАЇН СХІДНОЇ АЗІЇ

Ю. І. ПРИСЯЖНЮК, доктор економічних наук, професор;
А. П. ТРОФИМЧУК, кандидат економічних наук
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Анотація. *Мета статті* полягає в розгляді впливу екологічної складової на розвиток економічних моделей країн Східної Азії з огляду на те, що екологічне прогнозування стало необхідною умовою оптимізації процесу взаємодії між країнами, а еколого-економічна оцінка науково-технічного прогресу – важливою умовою ефективного функціонування економічних моделей провідних країн світу. **Методика дослідження.** У статті використано методи, які найбільше придатні для виявлення впливу екологічної складової на ефективність економічних моделей: аналізу, синтезу, моделювання, порівняння та прогнозування та ін. **Результати.** Екологічна ситуація у світі складалась стихійно, у ході людської діяльності, спрямованої, перш за все, на задоволення власних потреб. Науково-технічна революція змінила стосунки людини із природою, створивши нові умови існування та функціонування, помітно вплинувши на спосіб життя і праці. Різке збільшення масштабів такого впливу загострило проблему передбачення наслідків для навколишнього середовища, особливо це питання стало актуальним для країн Східної Азії, зокрема Китаю, Японії та Республіки Кореї, з огляду на швидкі темпи економічного росту. Питання взаємовідносин суспільства та природи й використання природних ресурсів стали дедалі актуальнішими, адже з розвитком виробництва застосовуються нові природні ресурси, зростає вартість сировини, збільшується кількість відходів, які викидаються в навколишнє середовище, що вказує на важливість екологічного фактору в побудові ефективної економічної моделі. **Практична значущість результатів дослідження.** У статті через призму причин ефективного розвитку економік країн Східної Азії, зокрема Китаю, Японії та Південної Кореї, зроблено висновок про важливість екологічного фактору. Результати можуть бути використані в навчальному процесі, під час підготовки навчальних курсів світової економіки та міжнародних економічних відносин.

Ключові слова: економічна модель, світова економіка, міжнародні екологічні ініціативи, глобалізація, країни Східної Азії.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Актуалізація проблеми взаємодії природи та суспільства бере свій початок зі зростання потреб у природних ресурсах, їх обмежених запасах та зумовлюється погіршенням якості навколишнього середовища, загрозою екологічної кризи. У зв'язку з цим усе більшої актуальності набуває реалізація основного завдання концепції сталого розвитку, запропонованої ще в 1992 р. в «Порядку денному на XXI століття», прийнятому ООН на Міжнародній конференції з довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро, зокрема щодо розробки обґрунтованої довгострокової стратегії дій із боку всіх учасників регіональної й міжнародної діяльності з ура-

хуванням усієї складності взаємодій економічних, екологічних та соціальних факторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню аналізу фактору екологічного впливу на економічну ефективність присвячено багато публікацій як українських, так і зарубіжних учених. Існують цілі наукові школи, присвячені даному питанню, зокрема у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основне завдання статті – через призму причин ефективного розвитку економік країн Східної Азії, зокрема Китаю, Японії та Південної Кореї, розглянути вплив і значущість екологічного фактору.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих на-

укових результатів. Концепція сталого розвитку є одним із важливих елементів розробки ефективної економічної моделі розвитку, вибір і реалізація якої закладає основу відкритого, ефективного та конкурентоспроможного розвитку держави загалом.

Зростання відкритості економіки, одним із критеріїв якого є ширше входження до системи світового господарства та міжнародних економічних відносин, сприяє розвитку ринкових інститутів, банківсько-кредитної сфери, стимулюванню інноваційної та науково-дослідницької діяльності, інформаційному обмінові з іншими учасниками процесу, формуванню економічної свободи.

Ефективного економічного розвитку досягають країни, спроможні з наростанням масштабів акумулювати й використовувати внутрішні та міжнародні інвестиційні ресурси зі збалансованим співвідношенням іноземного й зарубіжного інвестування. Національна економіка, однобічно інвестиційно зорієнтована на зарубіжні джерела, у стратегічному контексті втрачає конкурентоспроможність та умови безпечного розвитку [5, с. 2]. Важливим питанням для багатьох країн залишається питання формування моделі економічного розвитку, яка б, з одного боку, відповідала вимогам часу та викликам глобалізації, а з іншого – давала можливість розкрити конкурентні переваги кожної країни, зокрема у просторовому вимірі.

До країн, моделі економічного розвитку яких показали найбільшу ефективність, зараховують країни Східної Азії, розташовані вздовж узбережжя Тихого океану. За географічним критерієм до регіону Східної Азії належать Корейська Народна Демократична Республіка (КНДР), Японія, Монголія та Республіка Корея, Китайська Народна Республіка, включно з особливими адміністративними районами Гонконг, Макао й Тайвань.

У межах регіону взаємодіють близько двадцяти країн із різними економічними, політичними, культурними та соціальними особливостями. Регіон є одним із трьох найбільших центрів економічного розвитку, технологічного прогресу та економічної інтеграції, що конкурує лише з Європейським Союзом та NAFTA (The North Free Trade Agreement), яка у перспективі може стати Панамериканською зоною вільної торгівлі (Free Trade Area of the Americas) за участю тридцяти чотирьох країн.

Економіки країн Східної Азії викликають інтерес у світовій спільноті із двох причин: через безпрецедентно високі темпи зростання та нетрадиційний шлях розвитку. Підґрунтям економічного зростання більшості країн регіону стали процеси лібералізації зовнішньої торгівлі та стимулювання зростання експорту. У цьому зростанні чітко окреслилися три критично важливі форми втручання, до яких вдалися уряди з метою прискорення економічного розвитку та трансформації. У Японії, Північній Кореї, Китаї та на Тайвані вони уможливили швидкий перехід від бідності до багатства темпами, яких досі не знав світ, саме ці країни надають регіону найбільшої поступальної динаміки у світі. Саме в цих найбільш розвинених країнах Азії збереглася історична спадщина, національна культура та традиції, усвідомлення власної національної самобутності та притаманного їм духу колективізму [3, с. 72].

Після здобуття такими країнами Східної Азії, як Китай Японія та Республіка Корея, статусу економічної сили, поживався інтерес до пошуку пояснень унікальності східноазійського економічного експерименту.

Зростання китайської економіки, що триває вже майже чотири десятиліття, зумовлене як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Визначальну роль у цьому відіграла політика реформ і відкритості, започаткована в 1978 р., а вступ до СОТ у 2001 р. дав змогу стимулювати подальшу лібералізацію зовнішньої торгівлі. 60-річний економічний розвиток Китаю можна розділити на два часові періоди: перший – 1949–1978 рр. і другий – від 1978 р. і донині. Хоча нарощення економічної потужності Китаю і зростання його ролі у світовій економіці відбувається постійно, однак за обсягом ВВП на душу населення країна посідає лише 104-те місце із 230 країн і регіонів світу, учетверо поступаючись за цим показником, наприклад, одному з найближчих сусідів – Японії, і в 6,7 разів – США. Така ж тенденція зберігається і за обсягами виробництва основної промислової та сільськогосподарської продукції на душу населення. За багатьма валовими показниками Китай вийшов на перші місця, однак за обсягом виробництва продукції на душу населення країна все ще відстає від розвинених країн світу. За прогнозами Світового економічного форуму, до 2020 р. внутрішнє споживання в Китаї зросте до 6,5 трлн дол. США, навіть якщо

темпи зростання реального ВВП знизяться до 5,5 %, що значно нижче офіційного цільового показника.

Китай перебуває на унікальному історичному етапі. Після десятиліть високошвидкісного зростання уряд почав фокусуватися на якісному зростанні. Тому актуальним для Китаю є питання переходу від етапу розвитку на основі ефективності («efficiency-driven» stage of economic development) до інноваційної моделі («innovation-driven» model), тобто моделі, де продуктивність генерується за допомогою інновацій і зростання внутрішнього попиту [6]. Такий перехід Китаю має вирішальне значення з огляду на розміри економіки країни та її вирішальну роль у регіоні. У середньостроковій перспективі можна прогнозувати подальше зміцнення міжнародної економічної та політичної конкурентоспроможності Китаю і пожвавлення його активності у глобальних і регіональних процесах. За оцінками китайських фахівців, країна має ресурс у 10-15 років на кардинальну модернізацію економіки та долучення до технологічного лідерства [1].

ВВП Японії протягом 1970–2015 рр. показувало швидкі темпи зростання – із 209 млрд дол. США у 1970 р. до 4 трлн 079 млн дол. США у 2015 р., не маючи практично власних корисних копалин, імпортуючи значну частину продовольства, енергоносіїв та сировини перекинула це високим рівнем кваліфікації працівників і їх культурою праці, активним і гнучким використанням капіталу й можливостей менеджменту, високим рівнем техніки, технологій та прикладних наукових досліджень, перетворившись на економічно могутню державу, що володіє промисловістю, оснащеною найновішими технологіями, має великі валютно-фінансові ресурси, займає міцні позиції в міжнародному поділі праці.

Сьогодні для характеристики економіки Японії використовують особливий термін «абеноміка», складений шляхом з'єднання прізвища прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе зі словом «економіка». Неологізм використовується для опису економічної політики, що проводиться урядом прем'єр-міністра Японії Сіндзо Абе, починаючи із 2012 року. Абеноміка належить до агресивного набору грошово-кредитних та фіскальних методів, у поєднанні зі структурними реформами орієнтована на те, щоб витягнути Японію з багаторічного дефля-

ційного спаду. Безпосередня мета абеноміки полягає в тому, щоб стимулювати внутрішній попит і зростання ВВП у разі підвищення рівня інфляції до 2 %. Структурна політика Сіндзо Абе спрямована на поліпшення перспектив країни за рахунок збільшення конкуренції, реформування ринків праці й розширення кола торговельних партнерів.

Третьою за розміром економікою Східної Азії, країною, яка вразила світ темпами економічного зростання, є Республіка Корея. За останні п'ятдесят років перетворилася з однієї з найбідніших аграрних країн світу у країну, що розвивається, з високим рівнем доходу. З урахуванням міжнародних стандартів Республіка Корея є прикладом безпрецедентної індустріалізації, здійсненої більше ніж за тридцять років. Республіка Корея досягла такого неймовірного промислового росту, незважаючи на відсутність запасів багатьох потрібних корисних копалин. Окупація Японією з 1910 по 1945 рік, поділ Корейського півострова викликало політичну нестабільність. Розпочата після цього корейська громадянська війна (1950–1953 рр.) призвела до того, що Республіка Корея опинилася заятою в «колі бідності, гіперінфляції і хронічного безробіття» [4, с. 63].

Виділяють такі основні причини високої продуктивності праці у нових індустріальних країнах, до яких належить і Республіка Корея [2, с. 112]: використання передових технологій; високий рівень автоматизації виробництва; наявність висококваліфікованих кадрів; використання сучасних методів управління виробництвом; здатність модернізованої економіки ефективно використовувати науково-технічні досягнення та вбирати в себе різноманітні інновації.

Висока інноваційна адаптивність у комплексі з високоосвіченою робочою силою, наділеною потрібними технічними навиками, формують переваги Республіки Корея в розвитку економіки та дозволяють конкурувати з лідерами серед країн Східної Азії, Японією та Китаєм.

Отже, на міжнародну економічну й політичну сцену як активні та впливові гравці вийшли країни, які зайняли своє місце на світових ринках і досягли вражаючих успіхів. Однак такі швидкі темпи економічного зростання не могли пройти безслідно для екології. Взаємо-

відносини суспільства та природи полягають у тому, що фактори економічного зростання – трудові ресурси, засоби виробництва та природні ресурси – у комплексі використовуються суспільством для розвитку виробництва. Зі збільшенням антропогенного впливу на природу загострюється інтерес до екологічної складової економічних систем, приділяється більше уваги проблемам оптимізації еколого-економічних взаємодій.

Запровадження екологічної політики у країнах Східної Азії наприкінці 80-х рр. ХХ ст. співпало з періодом їх економічного зростання. Основні проекти з охорони навколишнього природного середовища стосувалися утилізації промислових відходів, контролю за забрудненням атмосфери, охорони водних ресурсів, модернізації каналізаційної системи. Поетапно вирішувалися два завдання: подолання наслідків екологічної деградації та її запобігання.

Для Китаю проблема екологічної ситуації полягає в тому що, країна має за мету знайти спосіб оптимального поєднання розвитку нових технологій, раціонального використання природних ресурсів та зниження рівнів забруднення навколишнього середовища, тобто як високі темпи економічного зростання пов'язати з необхідними для відновлення порушеної екологічної рівноваги економічними, інтелектуальними та іншими ресурсами. Екологічна політика Китаю на сучасному етапі прийшла до висновку, що тільки заходами контролю над процесами забруднення навколишнього середовища неможливо вирішити проблему. У Китаї констатують, що ліквідувати затяжну економічну кризу у країні вийде не раніше ніж у 2035 р. Разом із тим у 2018 р. було прийнято ряд конкретних заходів для її зменшення.

Так, із 1 січня 2018 року Китай увів податок на забруднення навколишнього середовища. Він замінить малоефективні штрафи за забруднення навколишнього середовища, що діяли з 1979 року. На загальнонаціональному рівні встановлена мінімальна ставка податку, а владі на місцях передано право підвищувати розмір удесятеро залежно від екологічної ситуації. Оподатковуватимуться чотири види забруднення: шумове, повітря, води, а також емісія твердих відходів. Не менш важливим також стало загальнодержавне впровадження системи компенсації за шкоду екології, яка передбачає, що фінансова відповідальність за

забруднення навколишнього середовища повністю лягає на плечі винуватця. Влада Китаю розуміє, що тільки наполегливість у національній політиці з питань охорони навколишнього середовища може дати результат.

Екологічна політика Японії за своєю суттю нагадує політику західноєвропейських країн. Серед ефективних рис слід назвати: ініціативи місцевих органів влади у сфері охорони навколишнього середовища, що активно підтримуються населенням; розробку й широке застосування нових, екологічно чистих технологій завдяки залученню приватного бізнесу; державну систему екологічного регулювання, сформовану під впливом громадського екологічного руху.

Сьогодні екологічна політика Японії поєднує адміністративні та економічні методи регулювання. До адміністративних можна зарахувати: введення стандартів якості продукції і навколишнього середовища; екологічну експертизу; угоди між місцевими органами влади та підприємствами про контроль за забрудненням; систему арбітражу екологічних конфліктів тощо. Слід також зазначити, що в Японії одні з найсуворіших у світі нормативів із забруднення атмосфери, що вдвічі-втричі перевершують аналогічні параметри в інших країнах.

Республіка Корея є одним із лідерів у питанні охорони навколишнього середовища. Країна дбає не тільки про власну екологію, а й допомагає сусідам по регіону. Із 2008 року Республіка Корея приступила до стратегії «Зеленого росту», спрямованої на збереження навколишнього середовища. Ця стратегія являє собою так звану «парадигму трьох Е», спрямовану на розвиток галузей, які зможуть одночасно вирішувати завдання екології, енергетики й економічного зростання. Стратегію «Зеленого росту» в Республіці Кореї, зазвичай, протиставляють «коричневому росту» – екстенсивному зростанню промисловості на шкоду екології, який відзначався протягом 60 років із часів закінчення Другої світової війни.

Для забезпечення стратегії «Зеленого росту» щорічно виділяється сума, рівна 2 % витрат державного бюджету, що вдвічі більше, ніж рекомендує витратити для збереження навколишнього середовища ООН. До 2020 року Республіка Корея планує скоротити обсяг викидів парникових газів на 30 %.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Питання взаємовідносин суспільства та природи й використання природних ресурсів стають дедалі актуальнішими, адже з розвитком виробництва застосовуються нові природні ресурси, зростає вартість сировини, збільшується кількість відходів, що викидаються в навколишнє середовище. Однак, було б неправильно вирішувати проблеми збереження ресурсів і середовища шляхом припинення росту або навіть скорочення обсягів виробництва. Такі припущення суперечать закономірностям економічного розвитку та є нездійсненні. Тому країни з найбільшим розвитком економіки, зокрема країни Східної Азії, повинні все більше уваги приділяти питанням екологічних складових в економічних моделях розвитку. Подальші дослідження в цьому напрямі дуже важливі й для України, перш за все, з огляду на можливість переймання досвіду, адже незаперечним є той факт, що саме країни Східної Азії – двигуни прогресу в багатьох сферах, зокрема в питаннях екологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клименко В. І. Щодо окремих питань розвитку економічного співробітництва України та Китаю в сучасних умовах. Аналітична записка [Електронний ресурс] / В. І. Клименко // Національний інститут стратегічних досліджень. – Київ. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1359/> (дата звернення: 17.02.2019). – Назва з екрана.
2. Макогон Ю. В. Роль великого шовкового пути в развитии цивилизации. Возрождение большого пути через трансформацию Евразийских коммуникаций: региональный аспект : монография / Ю. В. Макогон. – Донецьк : НАН України, 2009. – 297 с.
3. Сирота М. Д. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття / М. Д. Сирота. – Київ : Університетське видавництво пульсари, 2007. – 216 с.
4. Чун Ен Ан. Открытая торговая политика и промышленное развитие Южной Кореи / Чун Ен Ан // Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ: руководство за ред. Девида Г. Тарра. – Москва : Издательство «Весь Мир», 2006 – С. 63–79.
5. Цинь Тинтин. Экологическая политика Китайской Народной Республики на современном этапе / Тинтин Цинь // Теории и проблемы политических исследований. – 2017. – Том 6. № 2А. – С. 283–298.
6. Thierry Geiger. Why Asia's economic rise will be uneven [Електронний ресурс] / Geiger Thierry. – 2016. – Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2015/10/why-asias-economic-rise-will-be-uneven/> (дата звернення: 17.02.2019). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Klymenko, V. I. (2016). *Shchodo okremykh pytanrozvytkuekonomichnohospirovitnytstva Ukrainy ta Kytaiu v suchasnykh umovakh. Analitychna zapyska [On certain issues of economic cooperation between Ukraine and China in modern conditions. Analytical note]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute for Strategic Studies*. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/1359/> (accessed 17 February 2019) [in Ukrainian].
2. Makohon, Y. V. (2009). *Rol velykoho shelkovoho puty v razvytyy tsyvylyzatsyy. Vozrozhdenye bolshoho puty cherez transformatsiyu Evraziyskyykh kommunykatsyy: rehyonalnyy aspekt [The role of the Great Silk Road in the development of civilization. The revival of a big way through the transformation of Eurasian communications: a regional aspect: monograph]* Donetsk, Ukraine: The National Academy of Science of Ukraine [in Russian].
3. Syrota, M. D. (2007). *Ukraina v heopolitychnomu prostori tretoho tysiacholittia [Ukraine in the geopolitical space of third millennium]* Kyiv, Ukraine: Universytetske vydavnytstvo pulsary [in Ukrainian].
4. Chun Yen An. *Otkrytaya torgovaya politika*

i promyshlennoye razvitiye Yuzhnoy Korei [South Korea's open trade policy and industrial development] Moscow, Russia : Izdatelstvo «Ves Mir» [in Russian].

5. Tsin Tintin. (2017). *Ekologicheskaya politika Kitayskoy Narodnoy Respubliki na sovremennom etape [Environmental policy of the*

People's Republic of China at the present stage] Moscow, Russia: Teorii i problemy politicheskikh issledovaniy [in Russian].

6. Thierry Geiger. *Why Asia's economic rise will be uneven*. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2015/10/why-asias-economic-rise-will-be-uneven/>.

Ю. І. Присяжнюк, доктор економічних наук, професор; **А. П. Трофимчук**, кандидат економічних наук (Львівський національний університет імені Івана Франка). **Екологічна складова економічних моделей розвитку країн Східної Азії.**

Анотація. *Цель статьи заключается в рассмотрении влияния экологической составляющей на развитие экономических моделей стран Восточной Азии ввиду того, что экологическое прогнозирование стало необходимым условием оптимизации процесса взаимодействия между странами, а эколого-экономическая оценка научно-технического прогресса – важным условием эффективного функционирования экономических моделей ведущих стран мира. Методика исследования. В статье использованы методы, наиболее пригодны для выявления влияния экологической составляющей на эффективность экономических моделей: анализа, синтеза, моделирования, сравнения и прогнозирования и др. Результаты. Экологическая ситуация в мире складывалась стихийно, в ходе человеческой деятельности, направленной, прежде всего, на удовлетворение собственных потребностей. Научно-техническая революция изменила отношения человека с природой, создав новые условия существования и функционирования, заметно повлияв на образ жизни и труда. Резкое увеличение масштабов такого влияния обострило проблему предсказания последствий для окружающей среды, особенно этот вопрос стал актуальным для стран Восточной Азии, в частности Китая, Японии и Республики Корея, учитывая быстрые темпы экономического роста. Вопросы взаимоотношений общества и природы и использования природных ресурсов стали все более актуальными, ведь с развитием производства применяются новые природные ресурсы, растет стоимость сырья, увеличивается количество отходов, выбрасываемых в окружающую среду, что указывает на важность экологического фактора в построении эффективной экономической модели. Практическая значимость результатов исследования. В статье через призму рассмотрения причин эффективности развития экономик стран Восточной Азии, в частности Китая, Японии и Южной Кореи, сделан вывод о важности экологического фактора. Результаты могут быть использованы в учебном процессе, при подготовке учебных курсов мировой экономики и международных экономических отношений.*

Ключевые слова: *экономическая модель, мировая экономика, международные экологические инициативы, глобализация, страны Восточной Азии.*

Y. Prysiazhniuk, Dc. Econ. Sci., Professor; **A. Trofymchuk**, Cand. Econ. Sci. (Ivan Franko National University of Lviv). **Ecological component of economic models of eastasia countries development.**

Annotation. *The purpose of the paper is consideration of impact of an environmental component on the development of economic models of East Asian countries, given that environmental forecasting has become a prerequisite for optimizing the process of interaction between countries, and ecological and economic assessment of scientific and technological progress is an important condition for effective functioning of economic models of world leading countries. Methodology of research. The article uses methods that are most suitable for identifying impact of an environmental component on economic models efficiency, namely, such methods as analysis, synthesis, modeling, comparison and forecasting. Findings. Ecological situation in the world was spontaneously, in the course of human activity, first of all aimed at satisfying their own needs. Scientific and technological revolution has changed the relationship of man with nature, creating new conditions of existence and functioning, significantly affecting the way of life and work. Sharp increase in such impact has exacerbated the*

*problem of predicting environmental impacts, especially this issue has become relevant for East Asian countries, in particular, China, Japan and Republic of Korea, given the rapid pace of economic growth. Questions of relationship between society and nature and usage of natural resources have become more and more relevant, in fact, that the development of production, new natural resources are used, cost of raw materials increases, and amount of waste released into environment increases, indicating importance of environmental factor in building an effective economic model. **Practical value.** The practical significance of research results. In the article, in the light of causes of effective East Asia countries economic development, in particular, China, Japan and the Republic of Korea, it is made a conclusion on the importance of environmental factor. Results can be used in educational process, in preparation of training courses of world economy and international economic relations.*

Keywords: *economic model, world economy, international environmental initiatives, globalization, countries of East Asia.*

МАРКЕТИНГ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 339.137.22

ЗНАЧЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В2С СЕКТОРУ

В. Я. ЗАРУБА, доктор економічних наук, професор;
І. А. ПАРФЕНТЕНКО

(Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)

Анотація. *Мета статті* полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів до розуміння ролі та значення маркетингового дослідження в діяльності підприємств у сфері В2С і розробці алгоритму його проведення з огляду на необхідність прийняття ефективних управлінських рішень щодо стратегічних напрямів розвитку. Статтю присвячено дослідженню особливостей проведення маркетингових досліджень у сфері В2С, що дозволяє окреслити коло завдань, сформулювати перелік ключових питань та виокремити основні види маркетингових досліджень. Установлено, що найпоширенішим методом збору маркетингової інформації у сфері В2С є опитування, основна перевага якого – отримання об'єктивної й повної інформації щодо об'єкта дослідження. **Методика дослідження.** Вирішення поставлених у статті завдань здійснено за допомогою таких загально-наукових спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення. **Результати.** Визначено відмінності між підходами до проведення опитувань у В2С та В2В секторах. Вагому роль в умовах В2С сектору відіграє дослідження споживачів, що дозволяє виокремити цілий комплекс чинників, які формують поведінку споживачів під час вибору товару чи послуги, зокрема: забезпеченість товарами та послугами споживачів, задоволення їхніх потреб тощо. **Практична значущість результатів дослідження.** У статті доведено, що маркетингові дослідження в умовах В2С сектору дозволяють обґрунтувати стратегічні напрями розвитку підприємства, зокрема шляхом створення нових пропозицій на основі маркетингової інформації про вподобання і скарги наявних і потенційних клієнтів. Запропоновано алгоритм проведення маркетингового дослідження з урахуванням особливостей В2С сектору, що забезпечує прийняття управлінських рішень щодо стратегічних напрямків розвитку підприємства. Основні наукові положення статті можна використовувати у практиці підприємств, які працюють у сфері В2С.

Ключові слова: В2С, маркетингове дослідження, форми маркетингових досліджень, опитування, алгоритм проведення маркетингового дослідження.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Особливістю поведінки підприємств, що працюють у сфері В2С (бізнес для споживачів), є її спрямованість на кінцевого споживача з метою якнайповнішого задоволення виявлених потреб. В умовах жор-

сткої конкуренції за необхідні для виробництва ресурси та ринки збуту готової продукції маркетингові дослідження стають основою успіху, оскільки дозволяють орієнтуватися на актуальні потреби споживачів, визначати нові тренди споживчої поведінки та пропонувати для реалізації необхідні товари й послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації та визначення цілей маркетингових досліджень аналізувалися у працях Д. Аакера [1], Ф. Котлера [2], Ж.-Ж. Ламбена [3], В. Ануріна [4], С. Криворучко [5] та ін. Проблеми обґрунтування особливостей та етапів проведення маркетингових досліджень присвячено праці вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема П. Петриченко [6], С. Комарова [7], В. Полторака [8], П. Беннета [9] та ін. Вивчення й аналіз опублікованих із даної проблеми наукових робіт дозволяють зробити висновок щодо відсутності єдиних підходів до організації та вибору форм проведення маркетингових досліджень у сфері B2C.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних підходів до розуміння ролі та значення маркетингового дослідження в діяльності підприємств у сфері B2C і розробка алгоритму його проведення з огляду на необхідність прийняття ефективних управлінських рішень щодо стратегічних напрямів розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Маркетингові дослідження як потужний інструмент задоволення потреб споживачів можуть не відображати запити клієнтів, що реально існують. Подібна ситуація можлива за умови відсутності зібраної правдивої інформації, що є базою для дослідження маркетингового середовища та формування зворотного зв'язку із клієнтами підприємства. Маркетингове дослідження представляє собою процес збору й систематизації соціологічних даних, спрямованих на вивчення конкретної ситуації на ринку, бажань, потреб і поведінки споживачів, що дозволяє створити належні умови для модернізації системи прийняття управлінських рішень з урахуванням факторів маркетингового середовища [6, 9]. Проведення маркетингового дослідження передбачає розробку тактики та стратегії розвитку певного підприємства на основі виявлених наявних і потенційно можливих умов діяльності, реальної ситуації на ринку, окреслених перспектив та можливих позицій. Установлення певної істини не є остаточною метою маркетингового дослідження, оскільки недостатньо знизити рівень невизначеності ситуації на ринку. Підприємство намагається

регулювати зменшення ризиків і можливих втрат, тому обов'язковим у маркетинговому дослідженні є врахування особливостей B2C сектору та поведінки кінцевих споживачів [1, 8–9]. Маркетингове дослідження актуалізує інформацію щодо ситуації й ефективного просування підприємством власної продукції на споживчому ринку, допомагає обрати правильну стратегію реалізації, можливі напрями діяльності в подальшому розвитку бізнесу.

Визначення необхідності проведення маркетингових досліджень підприємством, що працює у сфері B2C, визначається такими критеріями:

– прийняття ключових маркетингових рішень. До моменту виходу на новий ринок, упровадження нової рекламної кампанії або старту нових масштабних проектів доцільно володіти об'єктивною й актуальною інформацією щодо ситуації на ринку. Власники та керівники підприємства повинні бути впевнені в ефективності запланованих інвестицій і вкладень, що передбачає в рамках маркетингового дослідження оцінку ринку, аналіз конкурентів, вивчення методів і каналів просування продукту;

– оцінка ефективності діяльності підприємства. Під час маркетингового дослідження оцінюється динаміка продажів, популярність бренда, задоволеність і лояльність споживачів, сприйняття іміджу та конкурентні позиції підприємства;

– створення найбільш ефективної й дієвої антикризової стратегії діяльності підприємства [4, 7, 11].

Під час маркетингового дослідження залежно від його виду вирішується одночасно декілька типів завдань (табл. 1).

Усвідомлення важливості маркетингового дослідження для підприємства B2C сектору зводиться до ключових питань: Чи є серйозні проблеми, пов'язані з поведінкою споживачів і конкурентів? Чи відчувається недостатність інформації для прийняття ризикованого маркетингового рішення? Чи варто використовувати додатково зібрану інформацію для оцінки ефективності прийнятих рішень (крім внутрішніх відомостей)? Чи є в підприємства бажання і можливості для зміни своєї маркетингової політики за результатами дослідження? Чи достатньо часу для проведення маркетингового дослідження? [7–8]. Вибір того чи того варіанта

маркетингового дослідження залежить від поставлених цілей і завдань, відповідно маркетингові дослідження поділяють на такі групи: дослідження для визначення та вирішення про-

блеми. На основі опрацювання наукової літератури встановлено, що маркетингові дослідження для визначення проблеми проводяться для вирішення конкретних завдань (рис. 1).

Таблиця 1

**Завдання маркетингового дослідження для підприємств В2С сектору
[розроблено автором на основі [8, 10]]**

Види	Завдання
Пошукові	Пошук ідей. Збір даних. Фільтрування даних. Сортування інформації. Попередній аналіз
Описові	Визначення суті проблеми. Опис ринку та його характеристика. Виявлення та структурування дієвих чинників впливу
Казуальні	Пошук і перевірка гіпотези наявності зв'язку між певними чинниками на ринку й виявленою проблемою
Тестові	Відбір варіантів, які будуть використані для прийняття рішення Оцінка знайдених шляхів та механізмів вирішення маркетингової проблеми
Прогнозні	Прогнозування ситуації на ринку

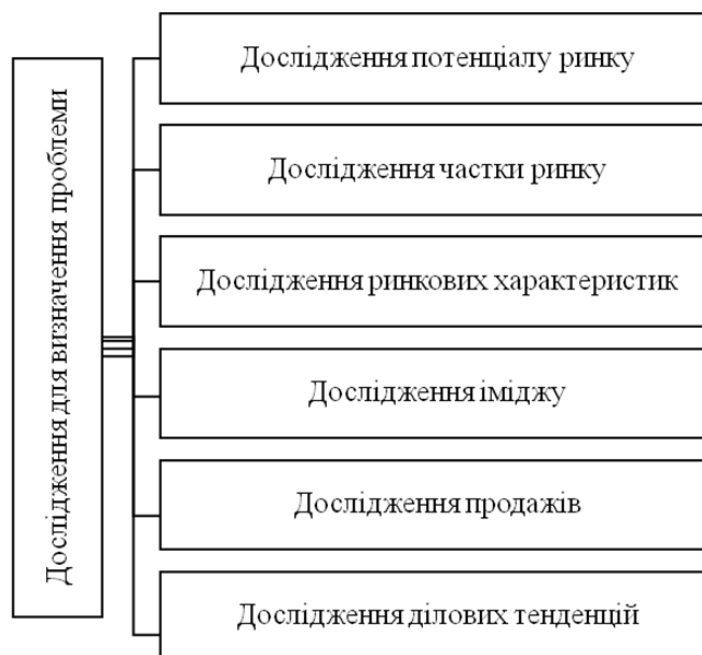

Рис. 1. Маркетингові дослідження для визначення проблеми в умовах В2С сектору
[розроблено автором на основі [4, 7, 12]]

Дослідження, що проводяться з метою вирішення проблем, допомагають знайти інформацію про маркетингове середовище, своєчасно виявити економічні, соціальні й культурні тенденції, передбачити зміни в купівельній поведінці, небезпеки та приховані

можливості підприємства, коректно оцінити ринкову ситуацію. Виявлення проблеми є першим етапом. Надалі необхідно систематизувати дослідження для знаходження способу їх обліку в діяльності підприємства. Водночас проводять дослідження, спрямовані на вирі-

шення проблем. Завдання таких досліджень співвідносяться з типами рішень менеджерів. Маркетингові дослідження для вирішення

проблеми можна поділити на п'ять великих груп, у кожній із яких доцільно виокремити підгрупи (рис. 2).

Дослідження для сегментації	<ul style="list-style-type: none"> • Визначення критеріїв сегментації. • Визначення потенціалу та реакції за сегментами. • Відбір цільових ринків і визначення їх споживчого профілю
Дослідження товарної політики	<ul style="list-style-type: none"> • Тестування концепції товару. • Визначення дизайну товару. • Випробування у паковки. • Позиціонування і пере позиціонування торгової марки. • Пробний маркетинг
Дослідження ціни	<ul style="list-style-type: none"> • Значення ціни під час вибору торгової марки. • Політика цін. • Ціни на продуктову лінію. • Еластичність попиту. • Цінові зміни й реакція на них
Дослідження просування	<ul style="list-style-type: none"> • Комплекс і бюджет просування. • Рішення щодо засобів масової інформації. • Тестування творчої ідеї реклами • Оцінка ефективності реклами
Дослідження розподілу	<ul style="list-style-type: none"> • Визначення типу розподілу. • Відносини учасників каналу розподілу. • Межі можливостей каналу розподілу. • Місце розташування роздрібних та оптових магазинів

Рис. 2. Маркетингові дослідження для вирішення проблеми в умовах B2C сектору [розроблено автором на основі [4, 10–12]

Зміст маркетингових досліджень визначається товарною структурою і типом ринку підприємства. Підприємства, які реалізують товари в умовах B2C сектору, зазвичай, більше уваги приділяють вивченню споживчих переваг, можливостей збуту й реакції споживачів на нові товари [10]. Маркетингові дослідження викликають зацікавленість у підприємств, насамперед, завдяки можливості оцінити рівень конкурентоспроможності підприємства.

Конкурентоспроможність підприємства – це здатність займати відповідну позицію на конкретному ринку. Базуючись на принципах маркетингу, конкурентоспроможність оцінюється на підставі визначення реальних конкурентних переваг підприємства. Відповідно до цього підходу оцінка конкурентоспроможності підприємства – це порівняння його властивостей, характеристик чи марок товарів з аналогічними показниками інших суб'єктів госпо-

дарювання для виявлення тих характеристик, ознак і принципів роботи, що надають підприємству переваги над конкурентами в певній

або в кількох сферах діяльності [5]. Серед конкурентних переваг доцільно виокремлювати зовнішні та внутрішні (рис. 3).

Зовнішні

- Базування на відмінних якостях товару чи послуги.
- Підвищення ефективності діяльності або зменшення витрат покупців є вихідною засадою для споживачів.
- Покращення позиції підприємства на ринку. Споживача можуть примусити погодитися на більш вигідну ціну продажу, ніж у конкурентів

Внутрішні

- Скорочення витрат або налагодження більш ефективної системи управління, ніж у конкурентів, що створює зручні умови для зниження собівартості та ціни.
- Здобуття пріоритету на ринку завдяки вигідній ціні порівняно з іншими конкурентами

Рис. 3. Види конкурентних переваг підприємств B2C сектору
[розроблено автором на основі [3, 5]]

Під час оцінки конкурентоспроможності підприємства необхідно не лише аналізувати його слабкі та сильні сторони, але й порівнювати їх з аналогічними показниками підприємств-конкурентів [5]. У процесі аналізу слід урахувати, що отримана інформація є ключовою у відповідях на питання: Які плани конкурентів стосовно збільшення обсягів продажу, змін частки ринку та рентабельності виробництва? Яка поточна ринкова стратегія конкурентів? Які інструменти надають можливість конкурентам реалізувати власні стратегії? Які сильні і слабкі сторони конкурентів, прогнозування наступних дій, існуючих конкурентів та оцінка вірогідності появи нових можливих конкурентів? [2–3]. Головним результатом аналізу є виявлення шляхів і методів підвищення ефективності діяльності підприємства, його конкурентоспроможності на ринку загалом. Маркетингова інформація – це вихідний елемент, результат маркетингових досліджень. Цінність маркетингової інформації полягає в тому, що саме вона витворює можливість для отримання конкурентних переваг, зниження рівня ризиків, урахування і визначення змін на ринку. Маркетингова інформація сприяє координації стратегій, обґрунтуванню певних

рішень, підвищенню популярності торгової марки, надає можливість аналізувати діяльність підприємства в напрямі підвищення її ефективності. Основними методами збору маркетингової інформації є: опитування, спостереження, експеримент та імітація (рис. 4) [5, 8].

Найбільш ефективний метод збору маркетингової інформації у сфері B2C – опитування (телефонне, поштове та особисте). Переваги телефонного опитування: висока оперативність, низькі витрати й можливість розтлумачити питання. Недоліки цього виду опитування: можливість опитування лише телефонних абонентів, що не дозволяє забезпечити адекватність вибірки; відносно висока ймовірність відмови від відповідей, зокрема на питання особистого характеру; вимушена стислість бесіди, обумовлена можливою зайнятістю опитуваного (очікування телефонного дзвінка, потреби у використанні телефону іншими користувачами тощо) [5, 7–8]. Поштове опитування забезпечує усунення впливу інтерв'юера, перспективні передумови для відповідей на питання особистого характеру та відносно низький рівень цін стосовно охоплення розташованої аудиторії. З-поміж недоліків поштового опитування варто

виокремити такі: низька оперативність; можливість неповнення частини анкет; відсутність можливості розтлумачити питання та відповіді на питання осіб, до яких вони не адресовані.

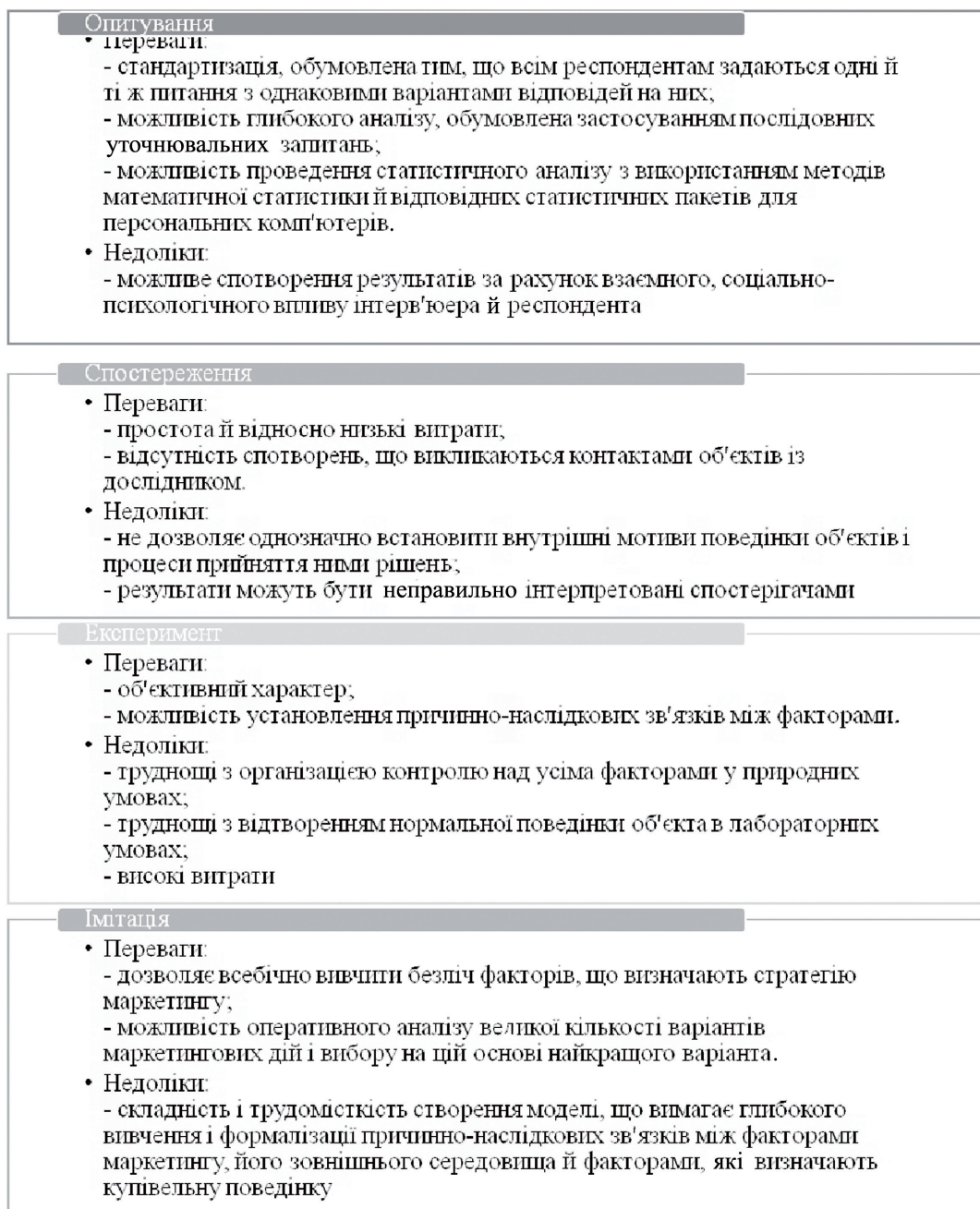

Рис. 4. Переваги та недоліки методів збору маркетингової інформації у сфері B2C [розроблено автором на основі [7–8].

Особисте опитування характеризується відносно невеликою часткою відмов від відповідей. При цьому ключовими є такі фактори: висока кваліфікація інтерв'юерів; відносно висока точність обстеження; можливість поєднання особистого опитування з наглядом [10]. Це дозволяє отримати додаткову інформацію про опитуваних. Водночас цей вид опитування

потребує значних організаційних зусиль і матеріальних витрат на його проведення. Також існує велика ймовірність надання інтерв'юером вільного або мимовільного впливу на думки респондентів. Маркетингові дослідження для підприємств, що працюють в умовах B2C сектору, значно відрізняються від досліджень ринку товарів промислового призначення (табл. 2).

Таблиця 2

**Відмінності між підходами до проведення опитувань
у В2С та В2В секторах [розроблено автором на основі [7, 10–12]**

Показники	В2С сектор	В2В сектор
Розмір вибірки	Необмежена кількість респондентів	Незначна кількість споживачів, обмежена галуззю
Доступність респондентів	Респонденти завжди на зв'язку, можуть бути опитані вдома, на вулиці, у магазині, телефоном або поштою	Доступ до респондентів можливий лише в робочий час або дорогою додому
Визначення переліку респондентів	Відповідно до вимог вибірки респондентом може бути будь-хто із споживачів товару. Кінцевий покупець є, зазвичай, кінцевим споживачем більшості товарів та послуг, саме він приймає рішення про покупку	Відбувається важче, оскільки особи, які купують, найчастіше не є споживачами й у більшості випадків не мають значного впливу на процес прийняття рішення щодо придбання товарів промислового призначення
Проведення опитування	Підготовка може не викликати труднощів, тому що респонденти, як покупці та споживачі, добре ознайомлені зі сферою дослідження	Складність у виборі вдалого респондента через необхідність спеціальних знань у відповідній галузі. Інтерв'юери проходять спеціальну підготовку
Підходи до опитування	Процес опитування значної кількості респондентів відбувається за спрощеною процедурою	Процес опитування обмеженої кількості респондентів здійснюється довше, на більш якісному та змістовному рівні
Отримана інформація	Інформація характеризується кількістю, узагальненням, виявленням певних тенденцій	Отримана інформація більш якісна, однак її важче узагальнити
Витрати на проведення	Вищі ніж у В2В секторі	Нижчі ніж в В2С секторі

Вагому роль в умовах В2С сектору відіграє дослідження споживачів, що дозволяє виокремити цілий комплекс чинників, які формують поведінку споживачів під час вибору товару чи послуги, зокрема: забезпеченість товарами та послугами споживачів, задоволення їхніх потреб тощо. Метою маркетингового дослідження в умовах В2С сектору є створення нових пропозицій на основі маркетингової інформації про впадобання і скарги наявних і потенційних клієнтів.

Маркетингові дослідження ситуації в В2С секторі можуть бути організовані та проведені за допомогою спеціалізованого дослідницького агентства або власного дослідницького маркетингового відділу підприємства. Власний маркетинговий відділ займається дослідженням з урахуванням інформаційних потреб підприємства. Порівняльну характеристику існуючих способів організації маркетингових досліджень наведено на рис. 5.

<p>Організація дослідження за допомогою власного маркетингового відділу</p> <ul style="list-style-type: none"> • Переваги: <ul style="list-style-type: none"> - вартість; - висока конфіденційність. • Недоліки: <ul style="list-style-type: none"> - обмежений досвід проведення досліджень; - можливе упереджене ставлення співробітників до результатів на користь власної фірми; - недостатнє технічне забезпечення. 	<p>Організація дослідження за допомогою спеціалізованого маркетингового агентства</p> <ul style="list-style-type: none"> • Переваги: <ul style="list-style-type: none"> - висока якість проведення дослідження завдяки досвіду та кваліфікації; - висока об'єктивність результатів; - великі можливості вибору методів дослідження внаслідок наявності спеціального обладнання для проведення досліджень та обробки результатів. • Недоліки: <ul style="list-style-type: none"> - вартість; - знання особливостей продукції обмежена загальним уявленням; - більш висока ймовірність витоку інформації.
---	---

Рис. 5. Переваги та недоліки існуючих способів організації маркетингових досліджень у В2С секторі

На рис. 6 наведено алгоритм проведення маркетингового дослідження з врахуванням особливостей B2C сектору, що включає три етапи. На першому етапі ключовим завданням є визначення проблеми з огляду на загальну мету дослідження, наявну початкову інформацію та напрями її

використання під час прийняття управлінських рішень. Визначення проблеми передбачає обговорення її з особами, які вповноважені ухвалювати рішення, опитування експертів у цій сфері бізнесу, аналіз вторинних даних, а також можливе проведення окремих якісних досліджень.

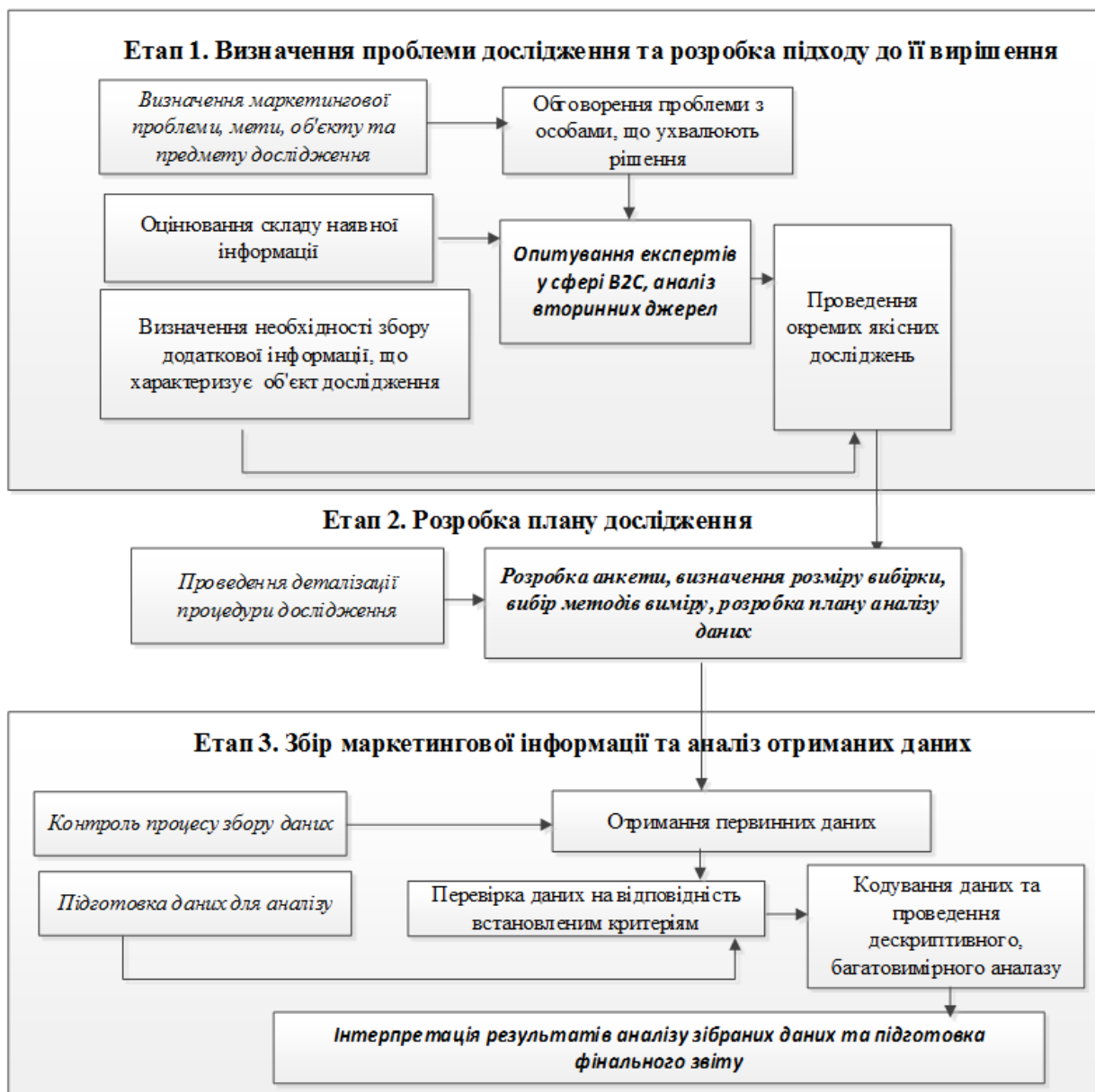

Рис. 6. Алгоритм проведення маркетингового дослідження з врахуванням особливостей B2C сектору

Лише після точного встановлення проблеми можна розробляти план дослідження і переходити до його безпосереднього проведення [12]. Розробка плану дослідження допомагає деталізувати принципи виконання процедур, які є вкрай необхідними для отримання необхідної інформації. У рамках цього етапу розро-

бляється план перевірки гіпотез, що дозволяє з'ясувати, яка інформація є важливою для ухвалення рішення, і визначити можливі відповіді на проблемні питання. План маркетингового дослідження також включає проведення пошукового дослідження, точне визначення змінних і шкал для їх вимірювання, варіанти отримання

даних від респондентів, складання анкети [10–12]. Належне ставлення до навчання залученого персоналу, відбір, оцінка й контроль за співробітниками – це ті критерії, які мінімізують помилки під час збору даних. Завершальний етап збору даних передбачає їх коригування, кодування, розшифрування і перевірку. На етапі аналізу даних за потреби вносяться правки до анкети або форми спостереження. Кожна відповідь на питання анкети кодується відповідним чином, після чого аналізується за допомогою певного програмного забезпечення. Перебіг і результати досліджень формують у вигляді звіту, у якому чітко визначено конкретні питання, метод і план дослідження, процедури збирання даних і їхнього аналізу, результати та висновки. Отримані результати слугують основою для прийняття управлінських рішень щодо стратегічних напрямів розвитку підприємства.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, для підприємств В2С сектору маркетингові дослідження є основою для розробки загальної стратегії діяльності підприємства, виходу нового товару на ринок, обґрунтування рішень щодо формування асортименту послуг або товарів, обсягів виробництва продукції, вибору каналів збуту, методів маркетингових комунікацій. Оцінка ефективності маркетингових досліджень є надзвичайно важливою для прийняття управлінських рішень, адже, якщо буде встановлено, що дані є недостовірними, це може призвести до втрат підприємства та звільнення значної частини працівників. Маркетингові дослідження повинні бути достовірними, повними й актуальними. Перспективним напрямом подальших розробок вважаємо обґрунтування методичних підходів до оцінювання ефективності маркетингових досліджень на основі визначення доцільності та результативності прийнятих управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aaker D. A. Marketing Research, 8th edition / D. A. Aaker, D. George. – New York : John Wiley & Sons, 2003. – 800 p.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс. Классический учебник / Ф. Котлер. – Москва : Вильямс, 2008. – 641 с.
3. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг / Ж.-Ж. Ламбен. – Санкт-Петербург : Наука, 1996. – 589 с.
4. Анурин В. Маркетинговые исследования потребительского рынка / В. Анурин, И. Муромкина, Е. Евтушенко. – Санкт-Петербург : Питер, 2006. – 270 с.
5. Криворучко С. П. Теоретичні основи та практичне застосування маркетингових досліджень у ході планування ефективної виробничої діяльності підприємства : монографія / С. П. Криворучко. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2010. – 233 с.
6. Петриченко П. Еволюція концепцій маркетингу взаємин: пріоритети, концептуальна база, домінуюча логіка / П. Петриченко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 367–372.
7. Комаров С. В. Особливості маркетингових досліджень в сфері В2В і В2С / С. В. Комаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://um.co.ua/10/10-16/10-160235.html> (дата звернення: 12.01.2019). – Назва з екрана.
8. Полторац В. Маркетингові дослідження / В. Полторац. – Київ : Центр навчальної літератури, 2009. – 373 с.
9. Bennett Peter P. Glossary of Marketing Terms / Peter P. Bennett. – Chicago, American Marketing Association, 1990. – 258 p.
10. What are the differences between B2C market research and B2B market research [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.intotheminds.com/blog/en/differences-b2c-b2b-market-research> (дата звернення: 10.03.2019). – Назва з екрана.
11. B2B vs B2C Market Research: How It Differs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cfrinc.net/cfrblog/b2b-vs-b2c-market-research> (дата звернення: 12.03.2019). – Назва з екрана.
12. How to do market research in a B2C setting? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.intotheminds.com/blog/en/how-to-do-market-research-in-a-b2c-setting> (дата звернення: 12.03.2019). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Aaker, D. A. & George, D. (2003). *Marketing Research, 8th edition*. New York : John Wiley & Sons [in English].
2. Kotler, F. (2008). *Osnovy marketinga. Kratkij kurs. Klassicheskij uchebnyk [Basics of marketing. Short course. Classic tutorial]*. Moskva: Vil'jams [in Russian].
3. Lamben Zh.-Zh. (1996). *Strategicheskij marketing [Strategic Marketing]*. Sankt-Peterburg : Nauka [in Russian].
4. Anurin, V., Muromkina, I. & Evtushenko, E. (2006). *Marketingovyie issledovaniya potrebitelskogo ryinka [Consumer Market Research]*. Sankt-Peterburg : Piter [in Russian].
5. Krivoruchko, S. P. (2010). *Teoretichni osnovi ta praktichne zastosuvannya marketingovih doslidzhen u hodi planuvannya efektyvnoyi virobничой diyalnosti pidpriemstva [Theoretical bases and practical application of marketing researches in the course of planning of effective production activity of the enterprise]*. Dnipropetrovsk : Nauka i osvita [in Ukrainian].
6. Petrichenko, P. (2013). *Evolyutsiya kontseptsii marketingu vzaemin: prioritety, kontseptualna baza, dominuyucha logika [Evolution of marketing concepts of relationships: priorities, conceptual base, dominant logic]*. *Biznes inform – Business Inform*, 3, 367–372 [in Ukrainian].
7. Komarov, S. V. Osoblivosti marketingovih doslidzhen v sferi B2B i B2C [Features of marketing research in the field B2B i B2C] Retrieved from <http://um.co.ua/10/10-16/10-160235.html> (accessed 12 January 2019) [in English].
8. Poltorak, V. (2009). *Marketingovi doslidzheniya [Marketing researches]*. Kiyiv : Tsentr navchalnoyi literature [in Ukrainian].
9. Bennett, Peter P. (1990). *Glossary of Marketing Terms*. Chicago: American Marketing Association [in English].
10. What are the differences between B2C market research and B2B market research Retrieved from <https://www.intotheminds.com/blog/en/differences-b2c-b2b-market-research/> (accessed 10 March 2019) [in English].
11. B2B vs B2C Market Research: How It Differs Retrieved from <https://www.cfrinc.net/cfrblog/b2b-vs-b2c-market-research> (accessed 12 March 2019) [in English].
12. How to do market research in a B2C setting? Retrieved from <https://www.intotheminds.com/blog/en/how-to-do-market-research-in-a-b2c-setting/> (accessed 12 March 2019) [in English].

В. Я. Заруба, доктор экономических наук, профессор; **И. А. Парфентенко** (Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»). **Значение маркетинговых исследований в деятельности предприятий В2С сектора.**

Аннотация. Цель статьи заключается в обосновании теоретико-методических подходов к пониманию роли и значения маркетингового исследования в деятельности предприятия в сфере В2С и разработке алгоритма его проведения с учетом необходимости принятия эффективных управленческих решений по стратегическим направлениям развития. Статья посвящена исследованию особенностей проведения маркетинговых исследований в сфере В2С, что позволяет очертить круг задач, сформулировать перечень ключевых вопросов и выделить основные виды маркетинговых исследований. Обосновано, что самым распространенным методом сбора маркетинговой информации в сфере В2С является опрос, основным преимуществом которого является получение объективной и полной информации относительно объекта исследования. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения. **Результаты.** Определены различия между подходами к проведению опросов в В2С и В2В секторах. Весомую роль в ус-

ловиях B2C сектора играет исследование потребителей, что позволяет выделить целый комплекс факторов, формирующих поведение потребителей при выборе товара или услуги, в частности: обеспеченность товарами и услугами потребителей, удовлетворение их потребностей и т. п. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье доказано, что маркетинговые исследования в условиях B2C сектора позволяют обосновать стратегические направления развития предприятия, в частности путем создания новых предложений на основе маркетинговой информации о предпочтениях и жалобы существующих и потенциальных клиентов. Предложен алгоритм проведения маркетингового исследования с учетом особенностей B2C сектора, что обеспечивает принятие управленческих решений по стратегическим направлениям развития предприятия. Основные научные положения статьи можно использовать в практике предприятий, работающих в сфере B2C.

Ключевые слова: B2C, маркетинговое исследование, формы маркетинговых исследований, опрос, алгоритм проведения маркетингового исследования.

V. Zaruba, Dc. Econ. Sci., Professor; I. Parfentenko (National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"). **The importance of marketing research in the activities of b2c sector.**

Annotation. The purpose of the article is to substantiate theoretical and methodological approaches to understanding the role and importance of marketing research in the company's B2C activities and to develop an algorithm for its implementation, taking into account the need to make effective management decisions on strategic areas of development. The article is devoted to the study of the characteristics of conducting marketing research in the field of B2C, which allows us to outline the range of tasks, formulate a list of key issues and identify the main types of marketing research. It is proved that the most common method of collecting marketing information in the field of B2C is a survey, the main advantage of which is to obtain objective and complete information regarding the object of study. **Methodology of research.** The solution of the tasks set in the article has been carried out with the help of such general scientific special research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization. **Findings.** The differences between the approaches to conducting surveys in the B2C and B2B sectors are determined. A significant role in the conditions of the B2C sector is played by consumer research, which makes it possible to single out a whole complex of factors shaping consumer behavior when choosing a product or service, in particular: the provision of consumer goods and services, satisfying their needs and so on. **Practical value.** The article substantiates that marketing research in the conditions of the B2C sector makes it possible to substantiate the strategic directions for the development of an enterprise, in particular, by creating new offers based on marketing information about preferences and complaints of existing and potential customers. An algorithm for conducting a marketing study with consideration for the peculiarities of the B2C sector is proposed, it ensures management decision-making on strategic areas of enterprise development. The main scientific provisions of the article can be used in the practice of enterprises operating in the B2C field.

Keywords: B2C, marketing research, marketing research forms, survey, marketing research algorithm.

ЕКОНОМІКА СФЕРИ СЕРВІСУ

УДК [338.482:330.88:3.083.1-024.63(045)]

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД У ПОСТНЕКЛАСИЧ- НИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ТУРИЗМУ¹⁾

Г. П. СКЛЯР, доктор економічних наук, професор;
Л. В. ДРОБИШ, кандидат економічних наук, доцент;
І. Р. ПРОКОПЕНКО

(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. *Мета статті* полягає у виявленні міждисциплінарного підходу науковців до постнекласичних наукових досліджень туризму. Наукові дослідження авторів спрямовано на з'ясування сучасного стану та перспектив подальшого розвитку людиномірних наукових досліджень туризму на основі постнекласичної парадигми. **Методика дослідження.** *Вирішення поставлених у статті завдань* здійснено за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: аналізу та синтезу, систематизації та узагальнення. **Результати.** *Досліджено міждисциплінарний підхід у постнекласичних наукових дослідженнях туризму. Указано на необхідність зміни методології дослідження сфери туризму як феномену сучасного світу та відходу від класичних і некласичних підходів до методології дослідження. Доведено, що гуманізація життя глобалізованого суспільства вимагає формування нового постдисциплінарного знання, заснованого на засадах людяності і людиновимірного підходу в наукових дослідженнях. При цьому зазначено, що особистість, яка має духовно-біосоціального характер, розвивається завдяки різним видам соціального та культурного досвіду. Використання постнекласичного підходу в наукових дослідженнях туризму дає змогу визначити роль особистості людини-туриста як соціально відповідального суб'єкта господарствотворення туризму. Практична значущість результатів дослідження.* У статті обґрунтовано актуальність зміни методологічної парадигми дослідження туризму на постнекласичну, що має виявлятися на міждисциплінарному рівні. Це дасть можливість визначити роль особистості-мандрівника в розвитку туризму та економічному зростанні України. Основні наукові положення статті можна використати під час теоретичного аналізу постнекласичної парадигми дослідження туризму.

Ключові слова: *людина-турист, туризм, людиномірність, постнекласичний підхід, постнекласична методологія, особистість.*

---

¹⁾ Статтю підготовлено в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715)

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Однією з актуальних проблем сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в умовах модернізації економіки України є наукове забезпечення пізнання основних механізмів господарствотворення туризму. Модернізаційна парадигма розвитку туризму наділяє його функцією каталізатора відтворювальних економічних процесів у регіонах. Тому своєчасною є тема формування методологічного інструментарію дослідження туризму як господарського феномену з погляду постнекласичної економічної науки [1, с. 238]. Відповідно потрібен новий методологічний інструментарій дослідження туризму, який би враховував людину як цілісну особистість, оскільки вона є суб'єктом господарських перетворень [2, с. 3]. Зважаючи на це, потрібна системність у пізнанні людини, яка подорожує, чого не передбачає традиційна матеріалістична наука.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років з'явилася значна кількість публікацій, присвячених розвитку самостійних напрямів постнекласичних досліджень у різних галузях знань, зокрема у філософії, психології, соціології, природознавстві, географії тощо. Наукові праці В. С. Пазенка присвячені пошуку нових методичних підходів щодо дослідження туризму. Водночас знаходиться на стадії обґрунтування і дискусій постнекласична парадигма дослідження туризму. Актуальність використання постнекласичної методології під час дослідження туризму продиктована потребою подолати обмеженість класичних і некласичних підходів до методології дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення міждисциплінарних підходів у постнекласичних наукових дослідженнях туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вирішенню проблем становлення постнекласичного підходу в наукових дослідженнях туризму був присвячений Методологічний міждисциплінарний інтернет-семинар «Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму» (18 квітня 2018 р., м. Полтава).

Результати досліджень науковців свідчать,

що туризм віддзеркалює визначальні якості особистості людини-туриста, природа якої має духовно-біосоціальний характер. Вона розвивається з біологічного організму завдяки різним видам соціального та культурного досвіду. Отже, людина, яка подорожує, є особистістю з характерними якостями мандрівника, який пізнає навколишній світ. Саме такі думки з цього приводу висловлені більшістю вчених під час проведення Методологічного міждисциплінарного інтернет-семинару.

Так, на думку Г. В. Задорожного, зміна методології наукового дослідження має бути спрямована на людину як цілісну особистість, адже вона є «*базовим свободо-відповідальним суб'єктом господарських перетворень*» [2, с. 3]. Не викликає сумнівів і теза автора про те, що по-іншому слід розуміти людину – не як засіб отримання прибутку, а як людину, яка має статус господарюючої особистості. Тому нині актуальною є проблема людини, яка подорожує, намагаючись розширити свій кругозір та світогляд. На перший план виходять її духовно-культурні цінності, що наповнюють життєдіяльність цілісної особистості [2, с. 6].

Ознайомлення з науковими працями соціологів, політологів, філософів, богословів указує на те, що в певних наукових колах оцінка особистості людини-туриста є поверховою. Так, в економічних наукових працях переважно аналізується двомірна біосоціальна природа людини [3, с. 15], але науковці акцентують увагу на духовно-біосоціальному характері особистості людини-туриста. При цьому широко обговорюються проблеми етичного руху особистості, ціннісно-орієнтованої поведінки та гармонійного розвитку людини-туриста. На думку автора [3], формування постнекласичного прикладного туристичного знання має враховувати феномен філософсько-економічної традиції, яка була започаткована відомим мандрівним українським філософом Г. С. Сквородою (1722–1794) [3, с. 21].

Постдисциплінарні знання про світ, як вважає О. В. Гладкий, можна отримати на основі досліджень у природничій та суспільній сферах, які базуються на географічних і туристичних дослідженнях світу [4, с. 27]. В умовах глобалізації суспільства нове постдисциплінарне знання про туризм має бути засноване на засадах людиновимірного підходу в наукових дослідженнях.

Важливе місце у формуванні цілісної особистості людини-туриста займають питання краєзнавчого знання. Дослідницька краєзнавча діяльність формує духовно-інтелектуальний світ особистості людини-туриста, зокрема – «...краєзнавчого світогляду, краєзнавчої свідомості, краєзнавчого знання, краєзнавчого чуття, краєзнавчого смаку» [5, с. 45]. На думку Т. П. Беценко, сформуванню цілісної, інтелектуально розвиненої, духовно багатої, національно свідомої особистості людини-туриста дає можливість знання історико-культурного спадку попередніх поколінь.

Осмыслити новий культурний простір, розширити кругозір людини, яка подорожує, визначити туристичну привабливість країни чи якогось регіону дає можливість інтерпретація їх символів туристами [6, с. 85]. Як зазначає С. І. Лиман, символами в розумінні туриста є не лише окремі предмети чи пам'ятники архітектури, але й «...ціла країна, яка сприймається іноземним мандрівником як зразок досконалої політичної чи економічної системи, або як центр розвитку окремих галузей науки» [7, с. 29].

Дискусійним питанням донині залишається тлумачення терміна «туризм». Сьогодні фахівці (юристи та економісти) пропонують розглядати його вузькоспеціалізовано й концептуально. Саме тому під час дослідження туризму Н. А. Опанасюк вважає за доцільне застосувати синергетичний метод, який інтегруватиме теоретичні знання різних галузевих наук і сконцентрує їх у сфері знань про туризм [8, с. 53].

На наш погляд, цікавими є думки І. М. Звягольської щодо визначення місця медичної мікробіології в науково-практичному просторі туризму. Так, практичні та теоретичні висновки, зроблені автором, «сприятимуть збереженню соціально-біологічних параметрів подорожуючих і рекреантів, узагальненню знань про закономірності взаємодії Homo viator і довкілля, усуненню можливого антропоєкологічного напруження в реальних умовах подорожі» [9, с. 93].

Формуванню особистості людини-туриста, на думку В. І. Ляшенка, сприятиме також процес створення спільних навчально-наукових просторів у межах транскордонних регіональних інноваційних систем. Зокрема, підвищенню якості освіти та наукових досліджень у сфері туризму сприятиме створення інноваційних ліфтів [10].

Соціальне партнерство у сфері туризму та його поширення з урахуванням регіональних і національних особливостей займає важливе місце в науковому дослідженні туризму. Так, І. О. Пінчук акцентує увагу на тому, що за умов інституціональних змін в Україні дослідження партнерства у сфері туризму як окремого соціально-економічного явища набуває особливого значення [11, с. 128]. На її думку, створення ефективної системи соціального партнерства у сфері туризму є показником зацікавленості держави й суспільства в подальшому розвитку туристичної галузі, підвищенні її конкурентоспроможності та прибутковості [11, с. 129]. В. А. Красномоєць вважає, що партнерство – це засіб формування системи соціальної відповідальності, яка є результатом соціального партнерства [12, с. 123]. На думку Ю. Б. Миронова, соціальний туризм у довгостроковій перспективі має стати визначальним чинником соціального та економічного розвитку України [13, с. 118].

Отже, огляд наукових праць учасників Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару дає підстави зробити такі висновки: виживання людства є найголовнішою проблемою життєдіяльності сучасної людини; постнекласична людиномірна наука формує нову особистісну методологію пізнання світу цілісною людиною; особистість є головним вільно-відповідальним творчим господарюючим суб'єктом; туризм є виявленням визначальних властивостей людської особистості; глобалізація суспільства та гуманізація життя потребує формування нового постдисциплінарного знання, що засноване на людиновимірному підході в наукових дослідженнях; створення ефективної системи соціального партнерства у сфері туризму сприятиме подальшому розвитку туристичної галузі, підвищенню її конкурентоспроможності та прибутковості.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Перехід до постнекласичних практик усього сучасного суспільства сьогодні продиктований не лише новими знаннями про людину, але й необхідністю рятувати людину від самої себе, від надмірної активності, такого ж споживання та руйнування навколишнього світу. Тільки перехід сучасної людини до гуманістичних у своїй сутності постнекласичних практик дозволить зняти небезпеку техно-

генної ситуації, практично вирішити релігійні, соціальні, політичні, національні та інші суперечності, що існують сьогодні; реалізуючи при цьому всю повноту можливостей як окремої людини, так і всього суспільства. Подальші наукові дослідження пов'язані з визначенням глибинної сутності механізмів розвитку особистостей-пасіонарієв-брендів у топохроні дестинації в умовах економіки культурного досвіду в туризмі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скляр Г. П. Антиномії «чистої» туристичної науки та онтологічні виклики практичного розуму / Г. П. Скляр // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми сучасного економіко-гуманітарного дискурсу в Україні» (м. Кривий Ріг, 28 квітня 2017 р.). – Кривий Ріг : Дон НУЕТ, 2017. – С. 238–241.
2. Задорожний Г. В. Постнекласична методологія дослідження людини подорожуючої / Г. В. Задорожний, О. Г. Задорожна // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 3–7.
3. Скляр Г. П. Особистість та етика туризму: постнекласичні цінності економічної науки / Г. П. Скляр // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 15–23.
4. Гладкий О. В. Постнекласична парадигма єдності в туризмі та географії / О. В. Гладкий // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 23–29.
5. Беценко Т. П. Краєзнавство в сучасній парадигмі науково-освітніх знань: базові поняття / Т. П. Беценко // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 44–47.
6. Иванова Л. Ф. Символ в контексте туризма и проблема культурно-исторического позиционирования дестинаций / Л. Ф. Иванова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2013. – № 5. – Ч. 1. – С. 85–88.
7. Лиман С. І. Особистість, символи і туризм: подорож ад'юнкта Харківського університету М. Н. Петрова до Англії в кінці 1850-х років / С. І. Лиман // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 29–37.
8. Опанасюк Н. А. Соціокультурний феномен туризму: дефінітивна характеристика й проблеми становлення / Н. А. Опанасюк // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 52–60.
9. Звягольська І. М. Вхідження медичної мікробіології у постнекласичну реальність науково-практичного простору туризму / І. М. Звягольська // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 80–95.
10. Ляшенко В. І. Формування просторів науково-освітнього туризму в межах транскор-

- донних регіональних інноваційних систем / В. І. Ляшенко // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 7–15.
11. Пінчук І. О. Співвідношення понять соціального та інституціонального партнерства / І. О. Пінчук // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 128–136.
  12. Красномоєць В. А. Корпоративна соціальна відповідальність як форма соціального партнерства та чинник забезпечення конкурентоспроможності туристичного підприємства / В. А. Красномоєць // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 121–127.
  13. Миронов Ю. Б. Соціальне партнерство у сфері туризму / Ю. Б. Миронов // Людина, яка подорожує: постнекласична парадигма наукових досліджень туризму : матеріали Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару (м. Полтава, 17 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Г. П. Скляра. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – С. 115–121.
- ### REFERENCES
1. Skliar, H. P. (2017). Antynomiyi “chystoyi” turystychnoyi nauky ta ontolohichni vyklyky praktychnoho rozumu [Anthropology of “pure” tourism science and ontological challenges of practical reason]. *Materialy I Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Aktual'ni problemy suchasnoho ekonomiko-humanitarnoho diskursu v Ukraini»* – Materials of the International Scientific and Practical Conference «Actual problems of modern economic and humanitarian discourse in Ukraine» (pp. 238–241). Kryvyi Rih : DonNUET [in Ukrainian].
  2. Zadorozhnyi, H. V., Zadorozhna, O. H. (2018). Postneklasychna metodolohiya doslidzhenya lyudyny podorozhuyuchoyi [Post-classical methodology of studying a traveling person] : *Lyudyna, yaka podorozhuje: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism: Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 3–7). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  3. Skliar, H. P. (2018). **Osobystist' ta etyka turyzmu: postneklasychni tsinnosti ekonomichnoyi nauky** [Personality and Ethics of Tourism: post-classical values of economic science]. *Lyudyna, yaka podorozhuje: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism: Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 15–23). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  4. Yladkyi, O. V. (2018). Postneklasychna paradyhma yednosti v turyzmi ta heohrafiyi [Post-classical paradigm of unity in tourism and geography]. *Lyudyna, yaka podorozhuje: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism : Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Sklyura (Ed.) (pp. 23–29). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  5. Betsenko, T. P. (2018). Krayeznavstvo v suchasniy paradyhmi naukovo-osvitnikh znan': bazovi ponyattya [Local studies in the modern paradigm of scientific and educational knowledge: basic concepts]. *Lyudyna, yaka podorozhuje: postneklasychna*

- paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism : Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Sklyura (Ed.) (pp. 44–47). Poltava : PUET [in Ukrainian].
6. Ivanova, L. F. (2013). Simvol v kontekste turizma i problema kul'turno-istoricheskogo pozitsionirovaniya destinatsiy [Symbol in the context of tourism and the problem of cultural and historical positioning of destinations]. *Istoricheskiye, filosofskiyе, politicheskoye i yuridicheskoye nauki, kul'turologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki. – Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice.* 5, 85–88. CH. 1 [in Russian].
  7. Lyman, S. I. (2018). **Osobystist', symvoly i turyzm: podorozh ad"yunkta Kharkivs'koho universytetu M. N. Petrova do Anhliyi v kintsy 1850-kh rokiv** [Personality, symbols and tourism: the journey of an associate at the Kharkiv University of M. N. Petrova to England in the late 1850s]. *Lyudyna, yaka podorozhuye: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism: Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 29–37). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  8. Opanasiuk, N. A. (2018). Sotsiokul'turnyy fenomen turyzmu: definityvna kharakterystyka y problemy stanovlennya [Socio-cultural phenomenon of tourism: a definitive characteristic and problems of formation]. *Lyudyna, yaka podorozhuye: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism: Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 52–60). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  9. Zviaholska, I. M. (2018). Vkhodzhennya medychnoyi mikrobiolohiyi u postneklasychnu real'nist' nauково-praktychnoho prostoru turyzmu [The introduction of medical microbiology into the post-classical reality of the scientific and practical space of tourism]. *Lyudyna, yaka podorozhuye: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism : Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 80–95). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  10. Liashenko, V. I. (2018). **Formuvannya prostoriv nauково-osvitn'oho turyzmu v mezhakh transkordonnykh rehional'nykh innovatsiynykh system** [Formation of scientific and educational tourism spaces within the boundaries of transboundary regional innovation systems]. *Lyudyna, yaka podorozhuye: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism : Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 7–15). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  11. Pinchuk, I. O. (2018). Spivvidnoshennya ponyat' sotsial'noho ta instytuttsional'noho partnerstva [Value of concepts of social and institutional partnership]. *Lyudyna, yaka podorozhuye: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism : Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar*. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 128–136). Poltava : PUET [in Ukrainian].
  12. Krasnomovets, V. A. (2018). Korporatyvna sotsial'na vidpovidal'nist' yak forma sotsial'noho partnerstva ta chynnyk zabezpechennya konkurentospromozhnosti turystychnoho pidpryyemstva [Corporate social responsibility as a form of social partnership and the factor of ensuring the competitiveness of a tourist enterprise]. *Lyudyna, yaka podorozhuye: post-*

neklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystsyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism : Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 121–127). Poltava : PUET [in Ukrainian].

stvo u sferi turyzmu [Social partnership in the field of tourism]. Lyudyna, yaka podorozhuje: postneklasychna paradyhma naukovykh doslidzhen' turyzmu : materialy Metodolohichnoho mizhdystsyplinarnoho internet-seminaru – Traveling Man: Post-Classical Paradigm of Research in Tourism: Materials of a Methodological Interdisciplinary Internet Seminar. H. P. Skliara (Ed.) (pp. 115–121). Poltava : PUET [in Ukrainian].

13. Myronov, Yu. B. (2018). *Sotsial'ne partner-*

Г. П. Скляр, доктор економічних наук, професор; **Л. В. Дробыш**, кандидат економічних наук, доцент; **И. Р. Прокопенко** (Вишче учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Междисциплинарный подход в постнеклассических научных исследованиях туризма.**

Аннотация. Цель статьи заключается в выявлении междисциплинарного подхода ученых к постнеклассическим научным исследованиям туризма. Научные исследования авторов направлены на выяснение современного состояния и перспектив дальнейшего развития человекомерных научных исследований туризма на основе постнеклассической парадигмы. **Методика исследования.** Решение поставленных в статье задач осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: анализа и синтеза, систематизации и обобщения. **Результаты.** Исследован междисциплинарный подход в постнеклассических научных исследованиях туризма. Указано на необходимость изменения методологии исследования сферы туризма как феномена современного мира и ухода от классических и неклассических подходов к методологии исследования. Доказано, что гуманизация жизни глобализирующегося общества требует формирования нового постдисциплинарного знания, основанного на принципах человечности и человекомерного подхода в научных исследованиях. При этом отмечено, что личность, которая имеет духовно-биосоциальный характер, развивается благодаря различным видам социального и культурного опыта. Использование постнеклассического подхода в научных исследованиях туризма позволяет определить роль личности человека-туриста как социально ответственного субъекта хозяйственных преобразований в сфере туризма. **Практическая значимость результатов исследования.** В статье обоснована актуальность изменения методологической парадигмы исследования туризма на постнеклассическую, что должно проявляться на междисциплинарном уровне. Это даст возможность определить роль личности-путешественника в развитии туризма и экономическом росте Украины. Основные научные положения статьи можно использовать при теоретическом анализе постнеклассической парадигмы исследования туризма.

Ключевые слова: человек-турист, туризм, человекомерность, постнеклассический подход, постнеклассическая методология, личность.

G. Skliar, Dc. Econ.Sci., Professor; **L. Drobysch**, Cand. Econ. Sci., Docent; **I. Prokopenko** (Poltava University of Economics and Trade). **Interdisciplinary approach in post-non-classical scientific researches of tourism.**

Annotation. Purpose. Is to identify the interdisciplinary approach of scientists to post-non-classical scientific research of tourism. The scientific studies of the authors are aimed at finding out the current state and prospects for the further development of human-dimensionality scientific research on tourism based on the post-non-classical paradigm. **Methodology of research.** The objectives of the article implemented by using the following general and specific research methods: analysis and synthesis, systematization and generalization, dialectical approach. **Findings.** The interdisciplinary approach in the post-non-classical scientific research of tourism is investigated. It is pointed out that it is necessary to change the methodology of research in the sphere of tourism, as a phenomenon of the modern world, and to avoid classical and non-classical approaches to the research methodology. It is proved that the humanization of the life of a globalizing society requires the formation of a new post-disciplinary knowledge based on the principles of humanity and of human-dimensionality in scientific research. At the same time, it was noted that a person who has a spiritual-bio-social character

*develops due to various types of social and cultural experience. The use of the post-non-classical approach in research of tourism allows us to determine the role of the individual person-tourist as a socially responsible subject of economic transformations in the field of tourism. **Practical value.** The article substantiates the urgency of changing the methodological paradigm of the study of tourism for post-non-classical, which should be manifested at an interdisciplinary level. This will make it possible to determine the role of the person-tourist in the development of tourism and the economic growth of Ukraine. The main scientific provisions of the article can be used in the theoretical analysis of the post-non-classical paradigm of the study of tourism.*

Keywords: *person-tourist, tourism, human-dimensionality, post-non-classical approach, post-non-classical methodology, personality.*

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Полтавського університету
економіки і торгівлі

Збірник

Полтавський університет економіки і торгівлі є правонаступником
Полтавського університету споживчої кооперації України від 29 березня 2010 р.
згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 253

Постановою Президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1
«Науковий вісник ПУСКУ» внесено до «Переліку наукових фахових видань,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття
наукового ступеня доктора і кандидата наук» (Бюлетень ВАК № 3 від 2010 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію серії «Економічні науки»
КВ № 17165-5935 ПР видане 12.10.2010 р. Міністерством юстиції України.

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. – 13,3. Наклад: 300 пр. Зам. № 210.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.
